

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGĂ”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 1, 1990

7–8

Iulie—August

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGĂ”

„Revista istorică” apare de 12 ori pe an.

Prețul unui abonament este de 180 lei. În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ROMPRES-FILATELIA. Departamentul Export-import-presă P.O. Box 12—200. Telex 10 376 prsf1 r — București Calea Griviței, nr. 64—66.

COLECTIVUL DE REDACȚIE:

ION APOSTOL, *redactor șef adjunct*,
MIHAI OPRITESCU,
NAGY PIENARU

Manuscriștele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa colectivului de redacție al revistei „Revista istorică”.

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1

71 217 — București tel. 50 72 41
www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM I, NR. 7—8
Iulie—August
1990

S U M A R

ISTORIA ROMÂNIEI

CONSTANTIN REZACHEVICI, Petru Rareș între sultan și lumea creștină în anii 1541—1542, după noi izvoare polone — Solia „hatmanului” Petru Vartic din 1542 — (II)	687
PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ, PANAIT I. PANAIT, Catalografia orașului București din anii 1810—1811	705

IOLANDA ȚIGHILIU, Considerații asupra căilor ferate particulare din România	725
---	-----

DUMITRU P. IONESCU, Primele căi ferate înguste în România	743
---	-----

DOCUMENTAR

NICOLAE DASCĂLU, Contribuția Biroului pentru Servicii Strategice (O.S.S.) al S.U.A. la Victoria Națiunilor Unite (1941—1945). (V)	755
---	-----

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

I. C. FILITTI: Jurnal (II) (<i>Georgela Penelea Filitti</i>)	773
--	-----

OPINII

Puncte de vedere asupra datării Bătăliei de la Rovine („17 V 1395”) (Nicolae Constantinescu)	783
--	-----

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Simpozion Benjamin Franklin (Ion Stanciu); Reuniunea de lucru a reprezentanților Comitetelor naționale ale istoricilor din țările „Estului European” (Dan Berindei)	803
---	-----

„Revista istorică”, tom I, nr. 7—8, p. 683—814, 1990

RECENZII

* * * <i>Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza</i> , vol. I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1989, 347 p. (Apostol Stan)	807
* * * <i>Izvoare privind evul mediu românesc. Ţara Haţegului în secolul al XV-lea (1402–1473)</i> . Introducere, editie îngrijită, note și traduceri de Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 388 p. cu o anexă, hartă și 16 figuri (Paul Binder)	808*
* * * <i>Kunsthistorisches Museum Vienna, Guide to the Collections</i> , Verlag Christian Brandstätter, Wien, 1989, 431 p. + 747 il. (Mihai Monea)	809*
* * * <i>Jerónimo Zurita. Su época y su escuela</i> , Zaragoza, 1986, 479 p. (Eugen Denize)	810*

REVISTA ISTORICĂ

NOUVELLE SÉRIE
 TOME I, N°s
 7—8
 Juillet—Août
 1990

S O M M A I R E

Les Pays Roumains et le monde européen (XVIe—XVIIe siècles)

CONSTANTIN REZACHEVICI, Petru Rareș entre le sultan et le monde chrétien aux années 1541—1542, à la lumière de nouvelles sources polonaises — L'ambassade du <i>hetman</i> Petru Vartic—(II)	687
PAUL CERNOVODEANU, IRINA GAVRILĂ, PANAIT I. PANAIT, Le recensement de la ville de Bucarest aux années 1810—1811	705

IOLANDA TIGHILIU, Considérations sur les voies ferrées privées en Roumanie	725
DUMITRU P. IONESCU, Les premières voies ferrées étroites en Roumanie	743

DOCUMENTAIRE

NICOLAE DASCĂLU, La contribution du Bureau pour les Services Stratégiques (O.S.S.) des États-Unis à la victoire des Nations Unies (1941—1945) (V)	755
---	-----

MÉMOIRES, CORRESPONDANCE, NOTES

I. C. FILITTI: Journal (II) (<i>Georgeta Penelea Filitti</i>)	773
---	-----

OPINIONS

Points de vue concernant la datation de la bataille de Rovine („17 V 1395”) (<i>Nicolae Constantinescu</i>)	783
---	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

Symposium Benjamin Franklin (<i>Ion Stanciu</i>); La réunion des représentants des Comités nationaux des historiens des pays de „Est de l'Europe” (<i>Dan Berindei</i>)	803
---	-----

COMPTES RENDUS

- * * * *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza* (Documents concernant la règne de Alexandru Ioan Cuza), vol. I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1989, 347 p. (*Apostol Stan*) 807
- * * * *Izvoare privind evul mediu românesc. Tara Hațegului în secolul al XV-lea (1402–1473)* (Sources concernant le Moyen Âge roumain. Le pays du Hațeg au XVe siècle (1402–1473)). Introduction, édition, notes et traductions par Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 388 p. avec annexe, carte et 16 figures (*Paul Binder*) 808
- * * * *Kunsthistorisches Museum Vienna, Guide to the Collections*, Verlag Christian Brandstätter, Wien, 1989, 431 p. + 747 il. (*Mihai Manea*) 809
- * * * *Jerónimo Zurita. Su época y su escuela*, Zaragoza, 1986, 479 p. (*Eugen Denize*) 801

ISTORIA ROMÂNIEI

PETRU RAREŞ ÎNTRE SULTAN ŞI LUMEA CREŞTINĂ
ÎN ANII 1541—1542, DUPĂ NOI ÎZVOARE POLONE
—Solia „hatmanului” Petru Vartic din
1542 — (II)

CONSTANTIN REZACHEVICI

ANEXA DOCUMENTARĂ

(Continuare din numărul 5 al revistei de față, p. 427—455)¹.

I

1541 mai 25. Suceava

PETRU RAREŞ CĂTRE SIGISMUND I REGELE POLONIEI.

Luînd legătura cu regele Poloniei, după revenirea în scaunul Moldovei, ca supus al sultanului, îi cere extrădarea lui Văscan Gănescu și a altor boieri fugiți în Polonia, se referă la noile sale relații cu sultanul, dar arată că nu vrea să se rupă de Creștinătate, și dorește intervenția regelui pentru eliberarea familiei sale rămase în Transilvania.

Petrus Palatinus Valachie Sigismundo primo regi Polonie.

Serenissime princeps et domine, domine nobis amice ac maior nobis gratiosissime etc.

Petrus Dei gratia vaivoda dominus et heres verus terre Moldaviae. Salutem et omne bonum. Presentibus duximus Sacratissimam vestram Maiestatem certiorem reddere tanque amicum atque vicinum gratiosissimum, quomodo in presentiarum ad nos missus est, quidum nuncius potentissimi Imperatoris Turcarum, nomine Jazeph, simul cum litteris eiusdem potentissimi Imperatoris, quod ut illum conducere faceremus usque ad limites, quem et magno cum honore et pacifice conducere fecimus, juxta mandatum potentissimi imperatoris. Nam audivimus eundem nuncium habere litteras potentissimae Caesaree Maiestatis ad Sacratissimam Vestram Magiestatem, ex quibus mentem et voluntatem optata etiam, eiusdem potentissimi Cesaris sanc intelliget Sacratissima Maiestas Vestra, eam ab causam quam possamus studiosissime rogamus Sacratissimam Maiestatem Vestram queque continentur in eiusdem litteris ut ea sacratissima vestra Maiestas nullis negligere modis postmitteret, sed omnem votam potentissimi imperatoris adinplere interet scilicet ex parte malorum hominum, qui in regno sacratissime Maiestatis vestrae sese sustinent. Scimus Maiestas Vestra Regia amicum esse potentissime Caesaree Maiestatis, qui et juramentum cum eodem habet. Propterea et

¹ Programarea părții a doua studiului în nr. 7, în loc de nr. 6 al revistei de față, așa cum ar fi fost firesc, se datorează redacției și nu autorului.

nos rogamus quod possumus studiosissime ut non nullos malefactores extirpare, vel potius ad potestatem nostram per officiales suae Sacratissimae Maiestatis reddere curaret prefugos videlicet qui iugam ad regnum Sacratissimae Maiestatis Vestrae fugaverunt ii sunt adversarii nostri, tum etiam potentissimi Imperatoris, tum etiam suae Sacratissime Maiestatis. Nam isti multa mala et incommoda subditis potentissimi Imperatoris tum etiam terre nostre intulerunt. Optime constat apud Sacratissimam Maiestatem Vestram cuiusmodi devastations et bella acerba inter nos facta sunt, hoc totum propter huiusmodi nebulones scilicet, nomine Gonijeskul et cum sociis suis².

Interim et nos Deus Optimus Maximus ex divina sua clementia flagellavit, quemadmodum bene novit Sacratissima Maiestas Vestra. Cum autem considerassemus tot et tanta mala nobis contingi, nos duximus caput nostrum ad potentissimum Turcarum Caesarem, cui et manus osculavimus, quemadmodum decet subdito domino suo. Deinde cum vidisset idem potentissimus, et considerasset iusticiam nostram, cum minime essemus culpabiles, misericordia supernos motus, terram Moldaviam rursus condonavit. Qui et hodiae ex voluntate divina, simul cum Boiaris³ regimus et ordinamus quemadmodum antea. Proinde cum vidissent et audissent nos apropinquari Moldaviam, tum pariter cum sociis suis iste adversarius noster fugam petiit ad dominia Serenissimae Maiestatis Vestrae, nomine Gonescul⁴, nunc autem longe, multa damna et incommoda subditis potentissimi Imperatoris Turcarum etiam nostris inferunt quam antea nos sumus subditus et juratus eiusdem potentissimi Imperatoris Turcarum.

Novimus et eundem sacratissimam Maiestatem Vestram eidem amicum esse igitur quoisque super vixerimus, volumus cum eadem Sacratissima Maiestas Vestra mutuam amicitiam et concordiam contrahere perpetuam tantum fiat pro voto potentissimi domini nostri atque adimplere dignetur Sacratissima Maiestas Vestra voluntatem eiusdem Imperatoris, atque istos profugos et male factores ad manus nostras tradere, ne deinceps mala discordia inter nos propter huiusmodi proditores fiat, id quod Deus ipse auferat. Ex divina favente clementia est Maiestas Sacratissima vestra Rex prudentissimus inter principes christianitatis, deinde et senio confectus, ideo optime novit Sacratissima Maiestas Vestra talium rerum quid opus et necessarium.

Nunc autem scire cupimus sacratissimam Maiestatem Vestram, quomodo omnibus nostris viribus et posse nostro insurgimus iuxta obedientiam et mandatum potentissimi Imperatoris Turcarum atque ire volumus in auxilium nepoti Sacratissimae Maiestatis Vestrae, hoc est nato defuncti, Serenissimi Regis Ioannis⁵.

Proinde rogamus Sacratissimam Maiestatem Vestram oportune providere ac inandare curet suis officialibus sint cuiusquamque ordinis

² Citeva rinduri din acest act (intre „profugi... tradere”) a publicat după *Libri Legationum*, Th. Holban, *Documente românești din arhivele polone și franceze*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie • A. D. Xenopol •”, XIII (1976), p. 288.

³ Corectat în loc de *Bojaribus* (sters în text), *Baronibus* (sters pe marginea textului).

⁴ Adăugat pe margine, în loc de *Goneskj* (sters în text).

⁵ De la „iuxta la Ioannis”, publicat cu deosebiri și cam fără rost, de Th. Holban, loc. cit.

status in limitibus⁶ vel confiniis, ne aliqua damna fierent, quod non existimamus, non nobis tantum existimaremus sed ipse idem imperator sibi existimaret sed minime laudaret atque male eundem haberet. Ex quo autem sumus ex benignitate dei subditus eiusdem potentissimi Imperatoris instantum eidem fidelissime inservire curabimus etiam usque ad mortem tum etiam Sacratissime Maiestatis Vestra dum modo⁷ ad protestatem nostram reddantur isti nebulones et profugi. Eam ob causam nos abstrahere et alienare minime volumus a christianitate quidem nunc⁸ decet servire et obedire huiusmodi Imperatori potentissimo.

Caeterum Sacratissima Maiestas Vestra hec facturus est ex parte malorum hominibus optime eundem habebunt omnia hec⁹ et nos quoque. Deinde potentissimus Imperator adhunc firmorem et stabiliorem habebit fidem in juramentum istud antiquum quod contraxerunt ex utraque parte potentissimus atque Sacratissima Deminationes Vestre ubi isti tradidores ad manus nostras tradentur.

Deinde conquerimur Sacratissime Maiestatis Vestrae super nepotem eiusdem Sacratissime Maiestatis, nam ignoramus plane quid sibi vult quod consortem nostram pariter cum prole nostra dimittere non permittit. Novit Sacratissima Maiestas Vestra cuiusmodi servitiis fidelibus parenti suo nos exiheberamus¹⁰ ignoramus quorum utitur consilio.

Rogamus Sacratissimam Maiestatem Vestram quam diligenter, ut nuncium sunt levem mittere citissime dignetur, quo dimitterentur, nam ubi resceiverit potentissimus Imperator Turcarum, male eundem habebit.

Oeterum Deus Optimus maximus Sacratissimam Maiestatem Vestram ad vota sua regia faelicem et incolumem conseruare dignetur. Datum Soczauiae die Mensis Maj XXV^a Anno Domini M^oD^oXIj^o¹¹.

Biblioteka Narodowa, Varşovia, *Teki Górsiego*, t. 22, 2642, k. 19v—20v.

Petru voievodul Moldovei către Sigismund întii regele Poloniei.

Strălucite principe şi domn, domn nouă prieten şi mai mare, nouă foarte binevoitor etc.

Petru din mila lui Dumnezeu voievod, domn şi moştenitor adevărat al țării Moldovei. Salut şi tot binele. Prin cele de faţă am socotit să încunoştintăm pe preasfinţita voastră maiestate ca pe un prieten şi vecin prea binevoitor, precum că în clipa de faţă a fost trimis la noi un sol oarecare al preapternicului împărat al turcilor¹², pe nume Iusuf, cu scriitori ale aceluiaşi preapternic împărat, ca să punem să-l călăuzească pînă la hotare, pe care am pus să-l călăuzească cu multă cinste şi cu pace, potrivit cu porunca preapternicului împărat. Căci am auzit că acest sol are scriitori ale preapternicei maiestăţi împărăteşti către preasfin-

⁶ Urmează cuvintele: „*curet suis officialibus*” şterse în text.

⁷ Scris peste nisi (şters).

⁸ Corectat în text în loc de *tum*.

⁹ Se referă desigur la creştinătate, deşi corect ar fi *omnes hec*.

¹⁰ Corect *exheberamus*.

¹¹ Data 25 May 1541 trecută şi în colţul din stînga al primei pagini. Dedeşupt menţiunea *Lecta*, indicind că documentul din colecţia lui Górski (*Teki Górsiego*, adică *Acta Tomiciana*) a fost colatămat cu originalul.

¹² Suleiman Magnificul (1520—1566).

țita voastră maiestate, din care maiestatea voastră preasfințită va înțelege de bună seamă gîndul și voința precum și dorințele aceluiași preaputernic împărat. Din această pricina, rugăm cît putem mai stăruitor pe preasfințita voastră maiestate ca cele cuprinse în acele scrisori preasfințita voastră maiestate să nu le treacă în nici un chip cu vederea, ci să poruncească ca toate cererile preaputernicului împărat să fie aduse la îndeplinire. Anume despre partea acelor oameni răi care petrec în regatul preasfințitei voastre maiestăți. Stim că maiestatea voastră regală este prietenul preaputernicei maiestăți împărătești, având și jurămînt cu aceeași. De aceea și noi ne rugăm și cerem cu cea mai mare stăruință să-i piardă pe cîțiva răufăcători, sau mai degrabă să îngrijească să fie dați în puterea noastră prin dregătorii maiestății sale preasfințite. Adică pe acei pribegi care au fugit în regatul preasfințitei voastre maiestăți și sunt potrivnicii noștri, dar și atât ai preaputernicului împărat, cît și a preasfințitei sale maiestăți. Căci aceștia au adus multe rele și supărări supușilor preaputernicului împărat precum și țării noastre. Se știe foarte bine la preasfințita voastră maiestate ce fel de pustiuri și războaie înversunate s-au făcut între noi, toate acestea din pricina unor asemenea oameni de nimic anume Gănescul cu soții săi¹³.

Între acestea, și pe noi Dumnezeu cel preabun și preamare ne-a bătut după mila sa dumnezeiască, după cum bine știe preasfințita voastră maiestate¹⁴. După ce însă am luat seama că ni se întimplă atât de multe și mari nenorociri, ne-am plecat capul la preaputernicul cezar al turcilor și i-am sărutat mină, după cum se cuvine supușilor față de domnul său. Apoi, după ce același preaputernic¹⁵ a văzut și a luat în seamă dreptatea noastră, precum că suntem prea puțin vinovați, mișcat de milă pentru noi, ne-a dăruit din nou țara Moldovei¹⁶. Pe care și astăzi din vrerea domnezeiască o cîrmuiim și o socotim ca și înainte, dimpreună cu boierii. Deci, cînd au văzut și au auzit că ne apropiem de Moldova, acest vrăjmaș al nostru pe nume Gănescul, deopotrivă cu soții săi au prins fuga către stăpinurile preasfințitei voastre maiestăți, iar acum aduc o mulțime de pagube și supărări supușilor preaputernicului împărat al turcilor și deasemenea alor noștri, deși suntem de mai înainte supusul jurat al aceluiasi preaputernic împărat al turcilor.

Am cunoscut că și preasfințita voastră maiestate este prietenul aceluiași. Așadar, cît timp vom mai fi în viață, vom să încheiem cu aceeași preasfințită maiestate a voastră o prietenie și o înțelegere veșnică și de-o parte și de alta, numai să se facă pe voia preaputernicului nostru stăpin și preasfințita voastră maiestate să binevoiască a îndeplini voința aceluiași împărat și să ne dea pe mîinile noastre pe acești fugari și răufăcători, ca nu cumva apoi să se iște între noi o rea vrajbă pentru acest soi de trădători, care lucru Dumnezeu însuși să ferească. Din priincioasa îndurare dumnezeiască este maiestatea voastră preasfințită un rege foarte

¹³ E vorba de Văscan Gănescu și alți boieri care au participat la ucidera lui Stefan Lăcustă în 1540, iar la revenirea lui Petru Rareș în domnie au fugit în Polonia, uneltind împotriva sa. Numele lor la Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 213–214.

¹⁴ Se referă la pierderca primei domnii în 1538, în urma campaniei lui Suleiman Magnificul, dar și a expediției marelui șatman Jan Tarnowski la Hotin.

¹⁵ Sultanul.

¹⁶ La sfîrșitul lui decembrie 1540.

înțelegt printre principii creștinătății și după aceea și la bătrînețe înaintată, aşa că știe foarte bine preasfințita voastră maiestate de ce este nevoie și trebuieță în asemenea lucruri.

Acum însă dorim ca maiestatea voastră preasfințită să știe că ne sculăm cu toate puterile și putința noastră, potrivit cu ascultarea și porunca preaputernicului împărat al turcilor și voim să mergem întrajutorul nepotului preasfintei voastre maiestăți, adică a fiului răposatului, strâlucitului rege Ioan¹⁷.

De aceea rugăm pe preasfinția voastră maiestate să ia din timp măsuri de prevedere și să îngrijească a porunci dregătorilor săi de la margini sau hotare să nu se facă vreo vătămare, ceea ce nu credem. Nu am socotit că aceste vătămări sunt făcute numai nouă, ci și însuși același împărat¹⁸ le-ar socoti ca pe ale lui, nu le-ar lăuda deloc și ar ține de rău pe acel dregător. După ce însă, din bunătatea lui Dumnezeu suntem supusul aceluiași preaputernic împărat, vom avea grija să-i slujim aceluiași cu cea mai mare credință, chiar pînă la moarte, și de asemenea preasfințitei voastre maiestăți, numai să ne fie dată îndărăt în puterea noastră acei oameni de nimic și fugari. Din această pricina, pentru că într-adevăr nici se cade să slujim pe acest preaputernic împărat și să-i slujim, noi nu voim cătuși de puțin să ne desprindem și să ne înstrăinăm de Creștinătate.

Altminteri, dacă preasfințita voastră maiestate va face acestea și în privința oamenilor răi, îl va ține în nume de bine toată aceasta¹⁹ și noi de asemenea. Apoi preaputernicul împărat va avea o incredere mai tare și mai statornică în acel jurămînt vechi pe care l-au încheiat din amindouă părțile preaputernicul împărat și preasfințita voastră maiestate²⁰, dacă acești hicleni vor fi dată pe mîinile noastre.

Ne mai jeluim apoi preasfințitei voastre maiestăți pe nepotul aceluiași preasfințite maiestăți, căci nu știm defel ce are de gînd că nu îngăduie a se da drumul soției noastre deopotrivă și cu copiii noștri²¹. Preasfințita voastră maiestate știe ce fel de slujbe credincioase am trătat rudei sale²². Nu știm de al cărui sfat ascultă.

Rugăm pe preasfințita voastră maiestate cît mai sîrguitar, să binevoiască a trimite cît mai grabnic pe un sol al său bătrîn, ca să fie sloboziți. Căci dacă preaputernicul împărat al turcilor ar afla, îl va ține de rău²³.

Altminteri, Dumnezeu cel preabun și atotputernic să binevoiască să păstreze pe preasfințita voastră maiestate fericit și în bunăstare potrivit regeștilor sale dorințe.

Dat în Suceava, în ziua a 25-a a lunii mai, anul Domnului 1541.

¹⁷ Se referă la Ioan Sigismund, rege al Ungariei (în fapt doar conducător al Transilvaniei, 1540—1551, 1556—1571), fiul regelui Ungariei, Ioan Zápolya, și al Isabelei, fiica regelui Poloniei, Sigismund I cel Bătrîn. La acea dată avea doar un an.

¹⁸ Sultanul.

¹⁹ Crestinătatea.

²⁰ Se referă la tratatul de pace turco-polon din 1503.

²¹ Elena Brancovici, cu copiii la acea dată: Ana, Maria, Alexandru, Chiajna (Ana), Iliaș, Ștefan și Ruxandra, din care doar ultimii trei erau fii Elenei. Familia lui Petru Rareș rămăsese în cetatea Cicelului.

²² Deși indică pe Ioan Sigismund, cum acesta era în vîrstă de un an, observația lui Petru Rareș privește în realitate pe mama acestuia, Isabela, și cercul din jurul ei. Căpitân general al Transilvaniei la acea dată era Ștefan Mailat.

²³ Aceași referire din nota precedentă.

II

1541 noiembrie 19, Lipova

ISABELA REGINA UNGARIEI CĂTRE PETRU KMITA VOIEVODUL CRACOVIEI,
MAREŞAL AL REGATULUI POLONIEI.

Se plinge de izolarea strică în care o țin consilierii săi, de amenințarea voievodului Moldovei, Petru Rareș, că va intra cu osti în Transilvania pentru a lua cetățile sale Ciceu și Cetatea de Baltă, de lipsa mijloacelor de întreținere. Nevoind să mai cadă în măinile turcilor, e gata să încheie cît mai repede pace cu Ferdinand I de Habsburg, cedindu-i partea pe care o stăpînea din regatul Ungariei, voind să se retragă din domnie în Polonia.

Isabella Regina Ungarie Petro Kmita Palatino Cracoviensi Regni Polonie Marsalco.

Spectabilis et Magnifice Domine sincere nobis dilecte. Non dubitamus quod sinceritas vestra, pro eo quanti nos facit, miserit frequentes servitores qui de statu nostro cognoscant; caeterum nemo ad nos venit, excepto Georgio cursore et servitore Janus Skala, dum proficisceremur in Castrum Lippa. Neque miramur, fuimus enim in tam gravi et dura obsidione, ut vix Musca ad nos impune penetrare potuit. Omnia itinera fuerant insessa, omnia suspecta, et ut maxime, quisque venisset, vix illi conspectum videre siccisset, neque scribere neque locvi poteramus sine suspicione. Afferebant interdum littere ex castris quas domini consiliarii in particulias minutias sciderunt et tabellarios in carcerem coniecerunt. Tantum habuimus apud illos fidei, quantum habent apud alios.

Sed omissis preteritis, veniamus ad presentem rerum nostrarum statum, qui nobis omnino incertus et parum firmus. Manemus nunc in aree nostra Lippa, sed ineunte vere oportebit nos una²⁴ cum hirundine, ut dicitur, mutare locum. Hic enim commorari²⁵ non audemus, partim propter debilitatem loci, partim etiam propter vicinitatem Turcarum, in quorum manus nollemus iterum incidere et fidei eorum periculum facere. In Transilvaniam etiam nollemus ire, quia illuc propter diversitatem nationum sunt semper factiones et tumultus. Nunc etiam Voiewoda Moldaviae minatur se cum exercitu ingressurum et vi castra sua Cziczo et Kikelewaar occupaturum²⁶.

Cassoviam domini consiliarii nostri nolunt nobis ad inhabitandum concedere. Allegant vicinitatem adversariorum, quasi vero nunc non essemus in fauibus Turcorum; intem difficultatem annone²⁷, quasi vero hic haberemus provisionem honestam. Dotem nostram pecuniam, partim pro sustentacione, partim etiam pro liberatione nostra in

²⁴ Sters în text.

²⁵ Corectat în loc de manere, în text.

²⁶ Fragmentul „Manemus ... occupaturum”, a fost publicat cu mici diferențe, după o copie din Acta Tomiciană aflată la Arhivele de Stat din Moscova, de Andrei Veresa, *Dокументe privitoare la istoria Ardealului, Moldovici și Tării Românești*, I, București, 1929, p. 25 (Rândul următor: „Datum ... 1541” este însă cu total deosebit de cel al documentului pe care îl publicăm aici).

²⁷ Scris în loc de Annuene, care a fost șters în text.

toto expedimus. Proventum nullum toto hoc tempore quo hic sumus habemus. Ex bonis et arcibus nobis contra dotis nomine inscriptis et que in manibus nostris habemus nullam omnino utilitatem habere possumus. Sperabamus dominos consiliarios nostros perpensis malis at adversitatibus quas tum regni causa, tum ipsorum pertulimus, attenta etiam necessitate et inopia nostra, habituros nostri rationem, nobisque in posterum melius provisuros. Caeterum intelligimus eos plus rebus suis quam nostris studere. Decreverunt in conventu Debrecinensis Preterito ut ²⁸ ad sustentacionem nostram et alias omnes necessitates dentur nobis ex contributione instituta in singulos menses floreni mille et quamvis sit in sufficiens provisio.

Tamen nos, ne dissensionis alicuium prebere videremur occasio nem, ad ea que nobis sunt oblata consentire oportuit. Id quod hac de causa Potissimum fecimus, quia ostensa est nonnulla spes concordie cum serenissimo Domino Romanorum Hungarie et Bohemie etc. Rege ineunde; et missi sunt secrete nuncii duo nomine Primorum consiliariorum nostrorum, hortantes illum ad concordiam et tractatus Pacis cum serenissimo quondam domino et coniuge nostro charissimo iamdudum factos. Et ut firmior esset concordia cuperent consiliarii nostri ut unanimitate et communi consilio concordia fieret, quam nos et antea libenter amplexe fuisse et nunc amplecteremur.

Itaque misimus venerabilem Antonium Wrantium prepositum Albensem Transilvanie, qui eos hortetur ne graventur studium et operam suam in ista pacificatione impededere. Speramus quos et serenissimus Dominus Romanorum Rex, si modo volet reliquias Regni sine maioribus impensis et difficultatibus consequens missurus est etiam oratores suos cum pleno mandato in locum collimitaneum et competentem, ad quem consiliarii quoque nostri convenire possint, qui videntur iam (experti perfidiam Turcorum) esse tractabiliores atque utinam sapuissent alieno non nostro periculo. Opus esset celeritate in transactione istius pacis et concordie, quia si isitis tribus mensibus non ²⁹ perficietur verum ne itc rum, quod Deus advertat, in novas difficultate, et pericula incidamus.

Videinur iam quod temporum nostro satis malorum et calamitatum pertulisse. Quobis omnibus pacem et quietem rogamus quare pesimus velit dare operam apud Serenissimos nostros parentes ut ex hac lacrimarum et misericarum valle erui possumus. Quo faciet usū piam honestam nobis vero vade gratam quam ei reffere omnibus officiis proprio studebimus. Cupimus bene valere Vestram Maiestatem. Ex arce nostra Lippa, die Sancte Elisabethē vidue 1541 ³⁰.

Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, 22, 2650, k. 38 r.-v.

Isabela regina Ungariei către Petru Kmita voievodul Ciacoviei, mareșal al regatului Poloniei.

Slăvite și mărite domn, al nostru sincer iubit. Nu ne îndoim că sinceritatea voastră, în măsura prețuirii ce o are pentru noi, a trimis în dese

²⁸ Scris deasupra lui *quod*, șters în text.

²⁹ De aici pînă la sfîrșitul documentului textul este scris de altă mînă.

³⁰ Data și la începutul documentului, în colțul din stînga sus: „*Die S. Elisabetē nob̄embri 1541*. În colțul opus mențiunea *Lecta* indicind că a fost colatăionat cu originalul.

rinduri slujitori care să afle știri despre starea noastră ; dar nimeni n-a venit la noi, afară de George curierul și de slujitorul Ianus Skala, pe cind plecam la cetatea Lipova. Nici nu ne mirăm, căci ne-am aflat sub o împresurare grea și aspră, încit de-abia a putut pătrunde la noi teafără chiar și o muscă. Toate drumurile erau prinse, toate erau sub bănuială și ceea ce e cel mai malt, oricine ar fi venit, abia îi era îngăduit să vadă fața noastră ; nu puteam nici scrie, nici vorbi fără a cădea în prepus. Se aduceau în această vreme din cetăți scrisori pe care domnii consilieri le-au tăiat în mici bucățele și au aruncat în temniță pe dieci. Atâtă credință am avut de la ei, căci au ei la alții ³¹.

Dar lăsind la o parte cele trecute, să venim la starea de față a treburilor noastre, care ni se pare îndeobște nesigură și puțin statornicită. Stăm acum în cetatea noastră Lipova, dar cu venirea primăverii, o dată cu rîndunica, după cum se zice, *(trebuie)* să ne schimbăm locul. Căci nu vom culeza să răminem, parte din pricina slăbiciunii locului, parte chiar și din pricina vecinătății turcelor, într-ale căror miini n-am voi să mai cădem o dată, punind la încercare credința lor ³². Nici în Transilvania n-am voi să mergem, fiindcă acolo, din pricina felurimii națiunilor adesea sunt facțiuni și răzvrătiri ³³. Acum iată că și voievodul Moldovei ³⁴ amenință că va intra cu oaste mare și va lua în putere cetățile sale Ciceu și Cetatea de Baltă ³⁵.

Domnii consilieri ai noștri nu vor să ne îngăduie să locuim în Cașovia ³⁶. Aduc drept motiv vecinătatea potrivnicilor ³⁷, de parcă acum n-am fi în gura turcelor ; de asemenea greutatea aprovizionării, de parcă aici am avea o cuviincioasă îngrijire. Înzestrarea noastră bânească o cheltuim în întregime, parte pentru întreținere și parte chiar pentru eliberarea noastră. În toată această vreme de cind suntem aici, nu avem nici un venit. De la bunurile și castelele inscrise pe seama noastră în schimbul numelui de dotă și pe care le avem în miinile noastre nu putem avea îndeobște nici un folos. Nădăjduiam că domnii consilieri ai noștri cîntărind supărările și împrejurările potrivnice pe care le-am îndurat atît pentru regat, cit și pentru ei însîși, luind seama aşiderea la nevoie și lipsa noastră, vor ține seamă și vor îngriji mai bine de noi după aceea. Dar pricepeam că lor le pasă mai mult de ale lor decît de ale noastre. La trecuta dietă de la Debrețin au hotărît pentru întreținerea noastră și pentru toate

³¹ În fruntea Transilvaniei se afla în fapt G. Martinuzzi, care incerca să ducă o politică proprie intre otomani și imperiali.

³² Se referă la evenimentele de la sfîrșitul lui august același an, 1541, cind lui Suleiman Magnificul i-a fost înfățișat copilul Ioan Sigismund, lîngă Buda (care a și fost ocupată pașnic de turci, în același timp, la 29 august 1541).

³³ Nu demult se încheiașe lupta pentru stăpînirea Transilvaniei între gruparea lui Ștefan Mailat și cea a lui Ioan Zápolya și G. Martinuzzi, prin înfringerea celui dinții în urma intervenției lui Petru Rareș. Luptă cu aspect feudal, prin participarea facțiunilor nobiliare, care a insingerat Transilvania.

³⁴ Petru Rareș.

³⁵ Erau feude ale lui Petru Rareș.

³⁶ Kosiče, cetate în Slovacia, aparținând atunci Ungariei (Superioare).

³⁷ În acest caz se referă la imperiali.

celealte nevoi să ni se dea din contribuția înființată cîte o mie de florini pe fiecare lună și orice provizie cîtă va fi îndestul³⁸.

Totuși noi, ca să nu părem că dăm vreun prilej pentru vreo cearță a trebuit să consumăm la cele ce ni s-au oferit. Am făcut aceasta mai cu seamă din pricina că ni s-a arătat oarecare nădejde bucuroasă de împăcare cu strălucitul domn rege al romanilor, al Ungariei și al Boemiei etc.³⁹; și au fost trimiși în taină doi soli în numele consilierilor noștri fruntași, indemnindu-l la împăcare și tratatul de pace făcute mai demult cu strălucitul răposatul domn și prea iubit al nostru⁴⁰. Și pentru ca împăcarea să fie mai puternică, consilierii noștri ar dori ca împăcarea să fie făcută în unanimitate și printr-o înțelegere obștească, ceea ce noi am fi îmbrățișat și mai înainte cu dragă inimă și am îmbrățișa și acum. Așadar am trimis pe venerabilul Anton Verancsics prepozitul de Alba Transilvaniei⁴¹, care să-i indemnă să nu șovâiască a-și cheltui strădania și lucrarea lor pentru această pacificare. Nădăjduim că și strălucitul domn, regele romanilor, numai dacă vrea să-și capete rămășițele regatului⁴² fără cheltuieli și greutăți mai mari, își va trimite și el solii săi cu împăternicire deplină într-un loc potrivit așezat la hotarul comun, unde și consilierii noștri să se poată stringe, care par a fi acum mai mlădioși (după ce au încercat violența turcelor) și numai de s-ar mai înțelepți, văzind primejdia străină, nu a noastră. Ar fi nevoie de grabă în tratativele pentru această pace și împăcare, fiindcă dacă nu se va duce la bun sfîrșit în aceste trei luni⁴³, ne este teamă să nu cădem iar, Doamne ferește, în noi greutăți și primejdii.

Ni se pare că pentru timpul nostru am îndurat destule răutăți și nenorociri. Ne rugăm de pace și liniște din toată inima. De aceea vă cerem să vă dați toată strădania pe lîngă străluciții noștri părinți⁴⁴ ca să putem a fi scosi dintr-această vale a lacrimilor și suferințelor. Vom slăvi cu toate mulțumirile să faceti un lucru cucernic, cinstit și nouă foarte plăcut. Dorim multă sănătate magnificenței voastre.

Din castelul nostru Lipova, în ziua sfintei Elisabeta văduva 1541.

³⁸ Dieta ungă de la Debrețin, cu participarea nobilimii transilvane, a avut loc în octombrie 1541. Ea a acceptat suzeranitatea lui Suleiman Magnificul. Regina Isabela s-a aflat însă la Lipova (*Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, I, Budapest, 1876, p. 31—32, 73).

³⁹ Ferdinand I de Habsburg rege al romanilor (1531—1564), al Ungariei (1526—1564) și al Boemiei (1526—1564), împărat (1556—1564).

⁴⁰ Pacea de la Oradea cu Ferdinand I, subordonat lui Carol Quintul, recunoscută de Ioan Zápolya la 24 februarie 1538, prin care acestuia din urmă î se acceptă titlul de rege al Ungariei și stăpînirea viageră a Transilvaniei. După moartea sa, indiferent de existența sau nu a unui urmaș, acestea trebuiau să revină lui Ferdinand I și moștenitorilor săi.

⁴¹ Nobil dalmat (Anton Verantio, Vrantio, în ungă Verancsics, cum e îndeobște cunoscut, 1504 — post 1549), prepozit al capitului Transilvaniei, cu reședința la Alba Iulia, diplomat în slujba regatului ungar de sub ascultarea familiei Zápolya.

⁴² Partea din regatul Ungariei rămasă în stăpînirea Isabelei, văduva lui Ioan Zápolya, și a lui ei Ioan Sigismund.

⁴³ Într-adevăr, aşa cum dorea Isabela, ea a semnat tratatul cu Ferdinand I la Gilău, la 29 decembrie 1541, după o lună și zece zile de la scrisoarea de față. Prin acest tratat ea ceda coroana ungară lui Ferdinand I și urmașilor săi, împreună cu unele localități din Ungaria și Transilvania, în schimbul feudei Zips și a unei renie anuale de 12000 de florini.

⁴⁴ Regele Poloniei Sigismund I cel Bătrân (n. 1467—1548) și regina Bona Sforza (n. 1494—1557).

III

1542 ianuarie 26. Liov

NICOLAE SIENIAWSKI CASTELAN DE BEŁZ CĂTRE BONA REGINA POLONIEI

Înștiințează despre solia lui Avram Banilovschi din 21 ianuarie, despre presupusa pregătire de către Petru Rareș a unor acțiuni ostile Poloniei, în legătură cu tătarii, cărora le-a trimis daruri, și cu care ar avea o înțelegere tainică. Relațiile diplomatice ale lui Rareș cu sultanul, cu referire la trecuta campanie proiectată în Ungaria și Transilvania, prin care urmărea să redobîndească Ciceul și Cetatea de Baltă, precum și Tighina, prin răscumpărare. Interesul solului moldovean pentru dieta generală polonă și informații despre tătari și cazații din Dobrogea și Cetatea Albă, împotriva cărora N. Sieniawski se pregătește de luptă.

Bone Regine Poloniae⁴⁵ Nicolaus Sieniawskij castellanus Belzensis.

Serenissima Regina, scire Maiestas vestra dignetur Palatinum Moldaviae misisse ad me nuncium suum Abraham capitaneum Czarnovensem; is fuit apud me XXI Ianuarii, quod nuncium michi attulerit, Maiestas Vestra Serenissima ex chedula his inclusa cognoscet, quidve illi responderim alia continet schedula. Apparet ex ipso nuncio, et ex aliis quam multis coniecturis illum aliquid inimiciciarum parare Maiestatibus Vestris Serenissimis et dominiis regnoque sue Maiestatis comparatque. Sibi favores ad Tartaros, quibus proxime transacto tempore misit quindecim currus melle oneratos quemlibet currum sex trahebant boves, et equarum non parvum numerum. Scribunt michi exploratores ex illis oris in dominia Maiestatis Regie conspirationem cum tartaris factam.

Imperator Turcarum misit ad eundem Palatinum Valachiae mandando eidem ut pararet profectionem in Hungariam. Qui existente adhuc illuc nuncio Turcarum, iussit incidere silvas et parare iter Hungariam versus Castra quondam sua Cziczow et Abaltheu⁴⁶, que serenissimus olim Ioannes Rex regno Hungariae adiunxerat. Et quam primum ipse Turcarum Imperatoris nuncius exivit, cessavit ab incisione silvarum et suum ad Cesarem Turcarum misit nuncium, in qua re, nondum certe scio, tamen ut quidam coniecturantur, de Maiestate Regie Serenissima domino nostro elementissimo rem agit. Non pretermisi ego cum Abraham ipso de his conferre, quod miserit ad Turcarum Imperatorem nuncium suum et ut speratur, moliendo aliqua in Maiestatem Regiam Serenissima et in faedus habitum. Excusabat dominum suum, asserendo quod miserit in negocio recuperandorum castrorum suorum que Serenissimi Regi Hungarie illi restituere⁴⁷ negligunt et protrahunt. Tamen velle dominum suum recuperare et rehabere castra illa sua quo cumque odo, nullis parcendo suis laboribus et impensis.

⁴⁵ În partea dreaptă a acestor cuvinte se repetă cu o scriitură înflorată *Bonae reginae*.

⁴⁶ Redă desigur deformat numele românesc Cetatea de Baltă.

⁴⁷ După restituere, un semn trimite în josul paginii la următorul text: „,mandavit, sed domini Consiliarii regni illius restituere”, scris de o altă mînă.

Thehiniam etiam dixit dominum suum habere velle et habere promissum ab imperatore Turcarum, ut saltim sumptum aedificii caesari persolvat et pendat.

Sciscitabatur etiam Abraham⁴⁸ diligentissime de conventione generali, quo in loco et quando celebrabitur, et si Maiestas Regia Sere-nissima intererit comitiis ipsis coram tel non, et accepi Palatinum ipsum Valachiae missurum ad huc oratores suos ad conventionem ipsam, ad Sere-nissimam Maiestatem Regiam et dominos regni consiliarios in his puto negotiis in quibus prius ad Serenissimam Maiestatem Regiam dirixerat.

Certum me reddiderunt exploratores mei ex Bialogrod Tartaros⁴⁹ ipsos iam transfretase Boristhenem fluvium magnis copiis versus partes nostras et⁵⁰ tria milia scitarum debuerant invadere terras Podolie, et iam forte invaderent, nisi nivum densitas maxima in locis ipsis existens prohiberet. Et scribunt michi exploratores certe timendum esse illorum et plurium ex Dobrucam et Bialogrod Kosacorum invasionem et incursum, quam primum nives resolutione diminuentur.

Misi ego quam primum in Bialogred exploratores meos, ut certius de hoste ipso adhuc scirem. Ego etiam in proximo cum fratribus meis et amicis quibusdam egrediar in Miedzybozium et illic habita cum Ducibus et Capitaneis Ducatus Litwaniae et domino Dovoino intelligentia, pro tunc in Braczlaw existentibus, conabimur utinam possemus aliquo modo hostem restingere et repulsam aliquam hosti parare, et domino adiuvante parabitur dum modo vires et copie suppetant.

Cum his me et servitia mea humillima et perpetua in gratiam vestra Serenissimae Maiestatis Reginalis, commendo quam diutissime faeliciter valere opto dominam meam clementissimam. Datum Leopoldi XXVj Ianuarij Anno Domini 1542⁵¹.

Biblioteka Narodowa, Varşovia, *Teki Górskiego*, t. 22, 2688, k. 90 r.-v.

Bonei regina Poloniei, Nicolae Sieniawski castelan de Belz.

Strălucită regină, binevoiască maiestatea voastră a cunoaște că voievodul Moldovei⁵² a trimis la mine pe solul său Avram⁵³, staroste de Cernăuți; acesta a fost la mine în ziua de 21 ianuarie, ce veste mi-a adus, maiestatea voastră strălucită va afla din notița alăturată acestei scrisori⁵⁴, iar ce i-am răspuns este cuprins într-altă notiță⁵⁵. De la însuși

⁴⁸ Urmează cuvântul *quam*, șters.

⁴⁹ Scris deasupra lui *Sciitas*, șters în text.

⁵⁰ Scris deasupra lui *ex*, care a fost șters.

⁵¹ Și deasupra începutului actului e trecut de o altă mină: „Ex Leopoli 26 January 1542”. Iar în stînga acesteia apare cuvântul *Lecta* = corectat.

⁵² Petru Rareș.

⁵³ Avram Banilovschi.

⁵⁴ Se referă la textul instrucțiunilor lui Petru Rareș pentru solia lui Avram Banilovschi la N. Sieniawski, consemnat sau tradus în limba polonă la 22 ianuarie 1542 (Hirszumaki, Supl. II¹, p. 156—159, nr. LXXX).

⁵⁵ Relatarea lui N. Sieniawski către regina Bona despre răspunsurile date lui Avram Banilovschi, redactată în limba latină, la Biblioteca Narodowa, Varşovia, *Teki Górskiego*, t. XXIII, 2834, k. 181—182 r. Semnalată și prezentată de Constantin Rezachevici, în vol. *Petru Rareș*, p. 234—236. Această relatare este ceva mai dezvoltată și anteroară formei trimisă regelui, păstrată în limba polonă, publicată de Ilie Corbus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*. *Secolul I XVI-lea*, București, 1979, p. 65—69.

solul, precum și dintr-alte foarte multe presupuneri iese la iveală că acel *voievod* pregătește anumite porneli vrăjmășești împotriva maiestăților voastre strălucite și a stăpinirilor și regatului strălucitei maiestăți. Își agonisește sprijin la tătari, cărora le-a trimis de curind trecuta vreme cincisprezece care încărcate cu miere, fiecare car tras de șase boi și un număr nu mic de cai. Iscoadele din acele meleaguri îmi scriu că înțelegerea tainică cu tătarii împotriva stăpinirilor maiestății regale este făcută.

Împăratul turcilor a trimis la același voievod al Moldovei, poruncindu-i să se pregătească de plecare în Ungaria. Acela, aflindu-se încă acolo solul turcilor, a poruncit să se taie pădurile și să se gătească drumul spre Ungaria *și spre* cetățile foste ale sale, Ciceu și Cetatea de Baltă, pe care strălucitul rege Ioan⁵⁶ le alipise cîndva regatului Ungariei⁵⁷. Și îndată ce solul împăratului turcilor a ieșit *din țară*, a încetat cu tăierea pădurilor și și-a trimis solul său la cezarul turcilor, în care lucrare nu știu încă de bună seamă, totuși după cum presupun unii, tratează despre maiestatea regală, strălucitul nostru domn preamilostiv. Nu am lăsat să nu dezbat cu Avram însuși despre acestea, că a trimis⁵⁸ pe solul său la împăratul turcilor și după cum se crede, spre a pune la cale anumite lucruri împotriva strălucitei maiestăți regale și a tratatului avut⁵⁹. Îl dezvinovățea pe stăpinul său⁶⁰, zicind că a trimis în treaba redobîndirii cetăților sale, pe care străluciții regi ai Ungariei⁶¹ nu se îngrijesc să i le restituie⁶² și amînă. Totuși, stăpinul său vrea să-și redobindească și să aibă iarăși acele cetăți ale sale cu orice chip, necrujindu-și nici un fel de osteneți și cheltuieli.

A mai zis⁶³ că stăpinul său vrea să aibă și Tighina și are și făgăduință de la împăratul turcilor, numai să plătească și să aducă cezarului cheltuiala zidirii *cetății*.

Avram cerceta cu mare stăruință despre dieta generală⁶⁴, în care loc și cînd se va ține și dacă strălucita maiestate regală⁶⁵ va lua parte de față sau nu la adunările însesi, și am aflat că însuși voievodul Moldovei încă va trimite pe solii săi la această dietă, la strălucita maiestate regală și la domnii consilieri ai regatului, cred că pentru acele treburi pentru care s-a îndreptat mai înainte către strălucita maiestate regală.

Iscoadele mele din Cetatea Albă mi-au adeverit că tătarii însiși au trecut rîul Nipru cu mulțime de oaste spre părțile noastre și trei mii de sciți⁶⁶ trebuiau să năvălească în pămînturile Podoliei, și ar fi năvălit acum cu putere, dacă desimea foarte mare a zăpezilor ce săint în acele locuri nu i-ar fi oprit. Și îmi scriu iscoadele că de bună seamă săint de te-

⁵⁶ Ioan Zápolya.

⁵⁷ De fapt le realipise domeniului crăiesc din Transilvania.

⁵⁸ Petru Rareș.

⁵⁹ Tratatul moldo-polon de la Hotin din august 1538.

⁶⁰ Petru Rareș.

⁶¹ Regina Isabela și formal fiul ei, Ioan Sigismund, în vîrstă de un an și jumătate.

⁶² După acest cuvînt, un semn trimite în josul paginii la următorul text: „a trimis cu cerere, dar domnii consilieri ai regatului nu vor să le înapoieze”.

⁶³ Avram Banilovschi.

⁶⁴ Seimul general al Poloniei.

⁶⁵ Sigismund I cel Bătrîn.

⁶⁶ Tătari.

mut năvălirea și lovirea acelor 〈tătari〉 și a mai multor cazaci din Dobrogea și Cetatea Albă, de îndată ce zăpezile, topindu-se, vor scădea.

Eu mi-am trimis iscoadele mele cît mai curind la Cetatea Albă, spre a afla mai cu siguranță despre acest dușman. Eu de asemenea voi ieși peste puțină vreme la Miedzybóz cu frații mei și cu cîțiva prieteni și luind acolo înțelegere cu cnezii și hatmanii cnezatului Lituaniei, cu domnul Dovoino⁶⁷, care toți se află acum la Bratlav⁶⁸, vom încerca poate am putea să-l astimpărăm cumva pe dușman și să-i pregătim vreo infrințare, și cu ajutorul lui Dumnezeu i-o vom pregăti, numai să ne ajungă puterile și ostile.

Cu acestea incredințez și slujbele mele preaplecate și neîntrerupte în folosul strălucitei maiestăți regale, dorind stăpînei mele preamilostive să petreacă întru sănătate cu fericire cît mai îndelungată vreme. Dat la Liov⁶⁹, 26 ianuarie anul Domnului 1542.

IV

1542 martie 8, Lipova

ISABELA REGINA UNGARIEI CĂTRE SIGISMUND I REGELE POLONIEI.

Despre știrile primite de la Radu Paisie, voievodul Țării Românești, privind alianța regelui Franței cu sultanul împotriva lui Carol Quintul, proiectul turcesc de fortificare a Budei și Pestei, refuzul lui Petru Rareș de a merge la Poartă, unde ar fi invinuit pe regele Poloniei și pe fiica sa, regina Ungariei, de înțelegere cu Ferdinand I de Habsburg. Pentru a se dezvinovăti, Isabela e sfătuită să-și trimită solul la Constantinopol, și ea cere tatălui său să facă același lucru.

Isabela regina Ungarie Sigismundo regi Polonie patri.

Serenissimo Principi et domino Sigismundo, Dei gratia Regi Polonie etc., domino et nostro colendissimo, Isabella, eadem gratia, Regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., Salutem ac servitiorum nostrorum humilimam commendationem et felicium successivum continuum incrementum.

Serenissime etc. Misit ad nos Magnificus Petrus Radul Voiewoda transalpinensis nuncios suos speciales medio quorum significavit nobis pro re certissima Serenissimum Dominum Galliae Regem petiise a Caesare Turcarum centum millia homini in subsidium contra Carolum Caesare, que illi sunt liberaliter promissa et ad hoc tempus dicuntur iam mare ingressa esse. Preterea Rostembassa, gener Caesaris, obtinuit a Maiestate sua centum millia homini cum quibus vult venire Budam et illam una cum Pestho fortificare, defendere et adversarios seu rebellos domini sui ferro et igne persequi. Suadetque nobis ut priusque he gentes veniant, tempestive, nobis de loco in quo tuto et secure una cum filio nostro charissimo manere possimus provideamus.

De Petro Voiwoda walachorum id nobis retulit quod sit ad portam Caesaris vocatus, sed excusat se venire non posse, quia timet ne amit-

⁶⁷ Neidentificat.

⁶⁸ Bracław.

⁶⁹ Lwów.

tat ditionem suam, in quam afirmavit Maiestatem Vestram Serenissimam cum exercitum intracturam et eandem occupaturam. Preterea detulit illam consiprasse cum serenissimo domino Romanorum Rege contra Caesarem, et gentes suas Budam versus mississe. Nos etiam accusavimus quod cum Serenissimo domino Romanorum Rege concordaverimus. Atque hinc concordie affirmavit hominem suum adfuisse. Itaque dicitur petiisse a Cesare Sandiacos finitimos multos et tartaros cum quibus constituit in Regnum Polonie incursionem facere et illud depopulari. Quare nos hortatus est quod nuncium nostrum mora omni post posita ad portam Caesaris expediamus, ut nos honestis rationibus excussiamus.

Et quamvis non sit officii nostri dare consilium Maiestati Vestre Serenissime, quid illi sit in re tam periculosa faciendum, quod regni sit salutem, allaturam tamen supplicare illi voluimus ne gravetur oratorem suum mora omni abiecto ad portam Caesaris mittere qui tum illam tum nos et filium nostrum charissimum honestis rationibus veritate intentibus excusare valeat. Credimus quid et domini Consiliarii nostri missuri sunt etiam nuncium qui nos immo ipsos excusari possit.

Commendamo nos itemmo et servitia nostra Maiestati Vestre, quam sanam et felicissimam esse ex corde desideramus.

Datum in arce nostra Lippa feria tertia post Dominicam Reminiscere. Anno Domini M^oD^oXlij^o⁷⁰.

Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 23, 2752, k. 7.

Isabela regina Ungariei către Sigismund regele Poloniei, tatăl (său).

Strălucitului principе și domn Sigismund, din mila lui Dumnezeu regele Poloniei etc., domnului și (tatălui) nostru foarte vrednic de cinstire, Isabela, din aceeași milă, regina Ungariei, Dalmăției, Croației etc. închinăciune, incredințarea preasmerită a slujbelor noastre și înmulțirea necontentită a fericitelor izbinzi.

Strălucite etc. A trimis la noi măritul Petru Radu voievodul transalpin⁷¹ solii săi osebiți prin mijlocirea cărora ne-a dat de știre ca un lucru foarte sigur că strălucitul domn regele Franței⁷² a cerut de la cezarul turelor⁷³ o sută de mii de oameni intr-ajutor împotriva cezarului Carol⁷⁴, care aceștia i-au fost făgăduiți cu dănicie și se zice că la această vreme au și intrat în mare⁷⁵. După aceea (că) Rüstem pașa, ginerele cezarului⁷⁶ a primit de la maiestatea sa⁷⁷ o sută de mii de oameni cu care vrea să vină la Buda și s-o fortifice împreună cu Pesta, s-o apere și să prigonească cu fier și foc pe potrivnicii sau răsculatii (împotriva) stă-

⁷⁰ În colțul din stînga sus al documentului însemnarea „post Reminiscere Martij 1540” (data de an gresită), iar la mijloc *Lecta* – corectat.

⁷¹ Radu Paisie domn al Tării Românești (1535–1545) se numea Petru, Paisie fiind numele său călugăresc, iar Radu cel voievodal.

⁷² Francisc I (1515–1547).

⁷³ Suleiman Magnificul (1520–1566).

⁷⁴ Carol Quintul împărat al Sfintului Imperiu romano-german (1519–1556).

⁷⁵ Adică s-au înbarcat.

⁷⁶ Rüstem pașa Kehle-i ikbâl, ginerele sultanului, viitorul mare vizir (1544–1553 și 1555–1561).

⁷⁷ Suleiman Magnificul.

pînului său. Si ne sfătuiește ⁷⁸ pe noi ca înainte ca aceste oști să vină, sau din vreme, să ne îngrijim de un loc unde să putem rămîne împreună cu preaiubitului nostru fiu ⁷⁹.

Cu privire la Petru voievodul moldovenilor ⁸⁰ ne-a vestit ⁸¹ că a fost chemat la Poarta împăratului, dar a pricinuit că nu poate veni, fiindcă se teme să nu-și piardă țara sa, în care a încredințat că maiestatea voastră strălucită ⁸² va intra cu oaste și o va ocupa. Apoi a mai pîrit că maiestatea voastră a uneltit cu strălucitul domn rege al romanilor ⁸³ împotriva cezarului ⁸⁴ și și-a trimis oastea sa spre Buda. Ne-a învinuit și pe noi că ne-am împăcat cu strălucitul domn rege al romanilor. Si a încredințat că omul său a fost de față la această împăcare ⁸⁵. Se zice de asemenea că ar fi cerut de la cezar ⁸⁶ mulți sangeaci de la hotare și tătari, cu care a hotărît să facă o năvălire în regatul Poloniei și să-l pustiască. De aceea ne-a sfătuit ⁸⁷ să trimitem solul nostru fără nici o zăbavă la Poarta cezarlui, ca să ne curățim de învinuiri prin întîmpinări de cinstă.

Si cu toate că nu este treaba noastră să dăm un sfat maiestății voastre strălucite, ce ar trebui să facă într-o împrejurare atit de primejdioasă, aşa încît să aducă regatului izbăvirea, totuși voim să-l rugăm plecat să nu stea la îndoială să-și trimită solul său fără nici o amînare la Poarta cezarului să poată să ne curețe de învinuiri, pe de o parte pe maiestatea voastră, pe de alta pe noi și pe preaiubitul nostru fiu, cu cuvinte de cinstă sprijinite pe adevăr. Credem că și domnii consilierii noștri vor trimite și ei un sol care să poată să ne curețe de învinuiri pe noi și mai cu seamă pe ei.

Ne încredințăm încă o dată pe noi și slujbele noastre maiestății voastre, dorindu-i din inimă să fie sănătoasă și preafericită.

Dat în cetatea noastră Lipova a treia zi după duminica Reminiscere ⁸⁸. În anul Domnului 1542.

V

(1542 post mai 19 — ante august 18) ⁸⁹.

SOLIA LUI PETRU VARTIC ÎN POLONIA.

Înștiințează că Petru Rareș împreună cu locuitorii Moldovei sînt gata să se ridice împotriva sultanului, care a încălcătat tratatul și înțe-

⁷⁸ Radu Paisie.

⁷⁹ Ioan Sigismund.

⁸⁰ Petru Rareș.

⁸¹ Radu Paisie.

⁸² Sigismund I cel Bătrîn, regele Poloniei.

⁸³ Ferdinand I de Habsburg.

⁸⁴ Suleiman Magnificul.

⁸⁵ Se referă la înțelegerea care a dus la tratatul de la Gilău, din 29 decembrie 1541.

⁸⁶ Suleiman Magnificul.

⁸⁷ Radu Paisie.

⁸⁸ Dominica Reminiscere cade la 5 martie 1542, deci a treia zi după ca este miercuri 8 martie 1542.

⁸⁹ Datează după momentul trecerii peste Dunăre a fiului lui Petru Rareș (Hurmuzaki, II¹, p. 225, nr. CXCII), aflat la Constantinopol, cum rezultă din textul documentului, și înainte de scrisoarea lui Sigismund I către Petru Rareș din 18 august 1542 (Ilie Corsus, op. cit., p. 89—90), în care solia lui Petru Vartic nu e amintită. Aceasta trebuie să fi avut loc în intervalul iunie-iulie 1542.

legerile încheiate cu predecesorii voievodului, precum și jurămîntul pe care îl-a făcut la redarea domniei, luînd în stăpînire o parte de țară și cerind chiar Orheiul. Voievodul cere îngăduință să recruteze mercenari din regat și adăpost în Polonia. Fiul său Alexandru de la Constantinopol îl îndeamnă să se ridice contra turcilor. Știri despre pregătirile acestora împotriva persilor, măsuri împotriva unui potrivnic al lui Petru Rareș aflat în Polonia și a căpitanului de Brașlav. Poruncile sultanului către voievozii Tării Românești și Moldovei de a se pregăti de război cu regele romanilor, ceea ce moldovenii nu ar accepta.

Summa Legationis Petri Vartak.

Dixit Voievoda Valachie una cum omnibus dicionis sue hominibus in animo proposuisse ne amplius Imperatori Turcorum pareat, quin etiam viribus et armis libertatem vindicit suam ob violatam eius erga se fidem. Predecessores enim istius Imperatoris cum a Voiewoda offenderentur, de ipso tantum modo paenas sumere solebant: terram vero Moldavie faciebant missam pensione contenti que erat tempore Steffani Voievode illis dari cepta. Hic vero Imperator, non habita faederis et pactorum que maiores sui cum Valachis inierant, non habita etiam iuris iurandi sui racione, non ⁹⁰ solum terram illam maxima ex parte vastavit, verum etiam non parvam illius partem in dicionem suam redigit. Orgioff vero proxime sibi vendicavit. Quibus de causis Voievode et omnibus dicionis sue hominibus deliberatum est, vim Turce a cervicibus suis propulsare. Qui quidem rogat ut per Sacram Maiestatem liceat militibus sue Maies-tatis illic stipendia facere et, si vim Turce sustinere non posset, ut se una cum suis in regnum tuto subducatur.

Adiunxit quoque Wartig: Quicumque Turci in Moldavia apparent, eos omnes a Moldavis opprimi et occidi. Colonos etiam nationis Turcice quos Turcus ad incolendum terram illam miserat, illinc fugam arripuisse penitaereque illos pro aliquando in Valachiam commigraverint.

Dixit etiam Aliexandrum filium Voievode misisse ad patrem et commenuisse eum ut ab impetu Thurce Terram Valachie defendatque maxime poterit Moldavisque persuadeat ut arma moneant contra Imperatorem Turcorum, ne plus Moldavie occupat, neve Sandziaecum illis preficiat ⁹¹, nec Petrum ⁹² restituat.

Turcorum Imperatorem aestate fortuna in Persas arma conver-surum esse.

De Hungaris eadem narravitque et Dominus Vilamowskj rediens ab Imperatore Turcorum Legatione persumtus serjpsit.

Rogavit ne quidam adversarius suus quem dixit apud Pretffic esse in regno locum habeat.

Ad extrenum questus est de capitaneo Braczslaviensi quem 800 Moldavorum equos ex pratis abe gerit quos non solum restituendos non putavit, sed etiam eos qui repetitum equos ad eum missi erant in vinculis delinuit, vix tandem dimisit rebus omnibus spoliatos.

⁹⁰ Textul intre „sui ... non” adăugat cu trimitere în josul textului.

⁹¹ Corectat în loc de *perficiat*.

⁹² Scris *petrum*.

Heri vero venit celer nunctius ad Petrum Wartik a Voievoda, nunc iavit illi Voievode nomine, Turcarem Cesarem mississe Exercitum contra zophi, regem Persuarum, quem valde timet, ipsum Andrianopoli esse commoratorum. Aliam partem copiarum cum non nullis Sandzioribus missurum contra Romanorum regem Ipsum etiam profecturum cum Exercitui fuisse nisi nunc dispartitas vires haberet.

Mandassee etiam Imperatorem Valachie et Multanie voievodis ut exercitum parent insurgantque viritim bellum Romanorum regi illaturi. Sed Voiewoda Valachie negat se id facturum esse. Ac si etiam maxime vellet imperata hec facere, tamen huic rei walachos non assensuros esse. Nunc vero palam id dicere affirmatis animis si ut fecerit suos se subditos esse nolle. Quare facile apparet Valachorum animos eo esse inclinatos ut libenter se alicuius fidei et patrocinio committerent signis eos defendat.

Attulit iste ipse nunctius oratorem Romanorum regis apud Caesarem Turcarum detentum esse. Id sit falsum utinam.

Biblioteka Narodowa, Varșovia, *Teki Górskiego*, t. 23, 2805, k. 120.

Esența soliei lui Petru Vartic

Voievodul Moldovei⁹³ a spus că împreună cu toți oamenii din țara de sub stăpinirea sa și-a pus în gînd să nu se mai supună împăratului turcilor⁹⁴, ba chiar să-și răscumpere libertatea sa cu puterea și armele, din pricina că și acela și-a încălcăt credința față de el. Într-adevăr, înaintașii acestui împărat, cînd erau supărați de voievod, obișnuiau să-l pedepsească numai pe acela: iar țării Moldovei ii dădeau iertare, mulțumindu-se numai cu dajdea care a început să li se dea pe vremea lui Ștefan voievod⁹⁵. Dar acest împărat, neînînd seama de tratatul și înțelegerile încheiate de înaintașii săi cu moldovenii⁹⁶, neînînd seama nici chiar de jurămîntul său⁹⁷, nu numai că a pustiit cea mai mare parte din acea țară⁹⁸, ci chiar i-a luat lui, aducînd-o sub stăpinirea sa, o parte nu mică din ea⁹⁹. A cerut pe curînd pentru sine și Orheiu¹⁰⁰. Din aceste pricini, voievodul și toți oamenii din stăpinirea lui au hotărît să depărteze de pe grumajii lor puterea Turcului¹⁰¹. Care într-adevăr roagă¹⁰² ca sfînta maiestate¹⁰³ să îngăduie ostilor maiestății sale să indeplinească acolo slujbă plătită și, dacă nu ar putea ține piept puterii Turcului, să se poată refugia împreună cu ai săi într-un loc adăpostit din regat.

Vartic a mai adăugat: orice turci se arată în Moldova, aceia toți sint asupriți și uciși de moldoveni. Chiar și țăranii de neam turcesc, pe care Turcul i-a trimis să locuiască acea țară, au prins să fugă de acolo și se căiesc pentru că s-au strămutat cîndva în Moldova¹⁰⁴.

⁹³ Petru Rareș.

⁹⁴ Suleiman Magnificul.

⁹⁵ Ștefan cel Mare (1457—1504).

⁹⁶ Se referă la „tratatele”, „legămintele” (*ahidname*), mai cunoscute sub numele de „capitulații” acordate de sultani domnilor români.

⁹⁷ Jurămîntul lui Suleiman Magnificul înaintea lui Petru Rareș, cu prilejul acordării domniei acestuia, la Constantinopol, în 1540.

⁹⁸ În campania sultanala din Moldova, în 1538.

⁹⁹ Tighina și regiunea din jur.

¹⁰⁰ Orheul Vechi pe Răut, cetatea și teritoriul adiacent.

¹⁰¹ Suleiman Magnificul.

¹⁰² Petru Rareș.

¹⁰³ Sigisimund I cel Bătrîn, regele Poloniei.

¹⁰⁴ În sate dintre Tighina și Cetatea Albă și posibil în regiunea Sorocăi.

A mai zis că Alexandru, fiul voievodului a trimis¹⁰⁵ la tatăl său și l-a indemnizat să apere țara Moldovei cît va putea mai mult de atacul Turcului și să încredințeze pe moldoveni să ridice armele împotriva împăratului turcilor, ca să nu mai apuce vreo parte din Moldova, și nici să le pună în frunte un sangeac, neaducind pe Petru înapoi.

În vară, împăratul turcilor își va întoarce din fericire armele împotriva persilor.

Despre unguri a povestit aceleași lucruri pe care le-a scris și domnul Vilamowski¹⁰⁶, cind s-a întors de la împăratul turcilor, după ce și-a indeplinit solia.

S-a rugat¹⁰⁷ ca un oarecare potrivnic al său, despre care zice că se află la Pretffic¹⁰⁸, să nu aibă loc în regat¹⁰⁹.

La urmă s-a plins de căpitanul de Braczslav¹¹⁰ care a răpit din pășuni 800 de cai moldovenești, pe care nu numai că nu s-a gîndit să-i înAPOIEZE, ci chiar i-a ținut în lanțuri pe cei trimiși la el să-i ceară caii și abia le-a dat drumul în cele din urmă, după ce i-a jefuit de toate lucrurile.

Iar ieri a venit un trimis grabnic de la voievod la Petru Vartic, vestindu-l în numele voievodului că împăratul turcilor și-a trimis oastea împotriva Sufiului, regele persilor¹¹¹, de care se teme cumplit, în timp ce el însuși va rămîne la Adrianopol. O altă parte a cetelor o va trimite cu cîțiva sangeaci împotriva regelui romanilor¹¹² și chiar el însuși s-ar fi pus în fruntea acestei oști dacă puterile lui n-ar fi împărțite acum în două.

Împăratul a mai trimis porunci voievozilor Moldovei și Munteniei¹¹³ să-și gătească oaste și să se scoale spre a duce război, fiecare îndeosebi, cu regele romanilor. Însă voievodul Moldovei a tăgăduit că va face acest lucru. Si chiar dacă ar vrea din răsputeri să îndeplinească aceste porunci, totuși moldovenii nu ar încuviința. Iar acum chiar grăiesc fățis și întăresc pe sufletele lor că dacă el ar face aceasta, ei nu vor mai vrea să fie supuși lui. De aceea, lesne se vede că sufletele moldovenilor sunt inclinate în acea parte că s-ar încchina cu dragă inimă credinței și ocrotirii cuiva, dacă acela i-ar apăra.

Același trimis a adus știrea că solul regelui romanilor pe lîngă cezărul turcilor¹¹⁴ a fost intemnițat. Fie ca aceasta să fie o veste mincinoasă.

¹⁰⁵ De la Constantinopol, unde era ostașe din mai 1542.

¹⁰⁶ Jacob Wilamowski, sol polon la Poartă în toamna 1540.

¹⁰⁷ Petru Rareș, prin solul său Petru Vartic.

¹⁰⁸ Bernard Pretwicz staroste de Bar.

¹⁰⁹ Regatul Poloniei.

¹¹⁰ Bracław, rom. Brațlav. Căpitan nidentificat.

¹¹¹ Șahul Tahmasp I (1524–1576).

¹¹² Ferdinand I de Habsburg.

¹¹³ Petru Rareș, respectiv Radu Paisie (1535–1545).

¹¹⁴ Tranquillus Andronicus solul lui Ferdinand I la Constantinopol, după 10 iulie și pînă la 9 octombrie 1542.

CATAGRAFIA ORAȘULUI BUCUREȘTI DIN ANII 1810—1811

PAUL CERNOVODEANU

IRINA GAVRILĂ

PANAIT I. PANAIT

Catagrafia Bucureștilor întocmită în perioada mai 1810—august 1811 din inițiativa autorităților militare țariste de ocupație, în timpul războiului rusu-turc din 1806—1812, constituie unul din cele mai vechi documente cu real conținut demo-statistic din istoria Capitalei. Acest prețios izvor se păstrează în Arhiva Centrală de Stat — Acte vechi (T.G.A.D.A.) din Moscova, fondul 69, Administrația militară rusă din Moldova și Tara Românească, în dosare cu numere felurite (280, 557, 1133, 1135, 1137, 1245, 1246, 1348) și a fost semnalat în 1958 de către prof. univ. dr. doc. Ion Ionașcu, care în calitate de director al Muzeului de istorie a orașului București, a efectuat o călătorie de documentare în U.R.S.S. La solicitarea sa, catagrafia a fost microfilmată și expediată în țară, rolele aflându-se astăzi în posesia Muzeului de istorie și artă al Municipiului București¹.

Din inițiativa conducerii muzeului, în 1964 s-a procedat la traducerea manuscrisă în limba română a textului catagrafiei, dificila și delicata operație revenind cunoșutei slaviste Eugenia Georgescu-Tistu, în acea perioadă colaboratoare externă a Institutului de istorie „N. Iorga”, care s-a achitat de migăloasa sarcină cu competență și acribie exemplară. Nu s-a făcut doar o simplă traducere a materialului, ci s-a procedat la îndreptarea evidențelor erori din text, mai ales în privința estropierii unor nume proprii sau estimări greșite calculate de cenzori și a totalizărilor incorecte a locuitorilor, după sex. În felul acesta munca examinatorilor catagrafiei a fost mult ușurată.

Cu privire la acest însemnat document, trebuie să facem de la început unele precizări, socotim utile. Așa cum este păstrată astăzi în microfilmele Muzeului de istorie și artă al Municipiului București, precum și în traducerea cuprinsă în 18 caiete dictando, catagrafia Capitalei din 1810—1811 nu este completă. Din nefericire, descoperitorul materialului n-a avut niciodată răgazul să studieze în amănunțime acest document și să facă cunoștute oamenilor de știință toate detaliile necesare legate de istoricul amintitului recensămînt. Cu excepția unui studiu de sinteză intitulat *Date statistice noi despre București în anii 1810—1811, culese din arhivele Moscovei*, apărut în „Revista Arhivelor” — serie nouă — anul II (1959), nr. 1, p. 175—191, unde autorul nu se referea decât în treacăt la amintita catagrafie, reproducînd doar *recensămîntul clădirilor din Capitală*, prof. I. Ionașeu n-a mai publicat nimic referitor la acest important izvor demo-

¹ M.I.,AM.B., inv. 95707

statistic. De aceea fiindcă nici conținutul microfilmelor consultate nu oferă vreun reper, n-avem cunoștință din ordinul cui s-au dat dispozițiile de efectuare a recensământului, nici de instrucțiunile tehnice privind întocmirea lui sau modul general de executare și concluziile finale. Cert este faptul că la alcătuirea lui nu s-a ținut cont de cunoscuta împărtire administrativă a orașului în 5 plăși, corespunzătoare „boialelor” sau „văpselelor” — existentă încă de la 13 noiembrie 1807². De data aceasta Capitala a fost *ad-hoc* divizată în șapte despărțăminte polițienești a cîte 2 cvartaluri, operațiile de înregistrare fiind încredințate comisarilor de cvartaluri, iar totalizările — atîtea cîte există — revenind comisarilor de despărțămînt. În microfilme și traducere lipsesc materialele demo-statistice referitoare la despărțămînte 1 și 2, iar cele privind despărțămînte 3 și 6 sunt incomplete³; posedăm, însă, în întregime, catagrafia nominală a locuitorilor din despărțămînte 4, 5 și 7, cu precizarea însă, că în acest din urmă despărțămînt nu sunt indicate mahalalele. Pe ansamblu catagrafia apare ca nefiind lucrată unitar — chiar rubricile de recensămînt prezentînd diferențe de la despărțămînt la despărțămînt — deoarece operațiile de înregistrare au fost lăsate, probabil, la latitudinea comisarilor cenzori. Din cele constate mai sus, se poate lesne conchide că nu posedăm — cel puțin în microfilmele și traducerea studiată — decît aproximativ 2/3 din catagrafia Capitalei întocmită la 1810—1811 iar dificultatea localizării teritoriale a porțiunii recenzate este sporită și prin lipsa de indicare a mahalalelor în unele despărțămînte. Din ceea ce s-a reușit să se identifice rezultă că despărțămîntul 3, cu mahalalele Sf. Visarion, Popa Dirvaș, Precupeții Noi și Ceauș David, se suprapunea — parțial — plășii Podului Mogosoaei sau „boielii” de albastru; despărțămîntul 4, prin mahalalele Silvestru și Precupeții Vechi, acoperea, de asemenea în parte, aceeași plasă iar prin mahalalele Pantelimon, Ianeului, Oborul Vechi, Popa Nan, Delea Veche și Delea Nouă se intindea și în plasa Tîrgului de Afară sau „boiaua” de galben; despărțămîntul 5, prin mahalalele Sf. Gheorghe vechi, Stelea și Răzvan, se suprapunea plășii Tîrgului din lăuntru („boiaua” de roșu) iar prin mahalalele Sf. Vineri, Udricanî, Olteni, Ceauș Radu, Lucaci și Vergu plasei Tîrgului de Afară; localizarea mahalalei Ceauș-Dinu — de mult dispărută — nu ne este cunoscută; în sfîrșit despărțămîntul 6 prin mahalalele Staicu, Apostol, Foișor și Dobroteasa acoperea — parțial — plasa Broșteni (sau „boiaua” de negru). După cum se poate observa, plasa Gorgani (sau „boiaua” de verde) în întregime, precum și părți din celelalte plăși sau văpsele (în special de roșu) nu apar acoperite de mahalalele inscrise în catagrafie, aparținînd, desigur, despărțămîntelor I—III și VII absente — parțial sau în întregime — din recensămînt. Nu putem răspunde la întrebarea dacă microfilmele aflate în posesia Muzeului reproduc sau nu în întregime textul catagrafiei din 1810—1811, în lipsa oricarei indicații în acest sens; numai cercetări suplimentare în fondul menționat în arhivele sovietice vor fi în măsură să elucideze problema.

² V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1897, p. 254.

³ Astfel pentru despărțămîntul 3 nu există tabelul centralizator, lipsind probabil în întregime recensămîntul din cvartalul 1 și o parte din 2 iar din despărțămîntul 6, nu cunoaștem decît situația din cvartalul 2.

În sfîrșit, ținem să precizăm că s-au făcut tabele centralizatoare numai pentru despărțămîntele 4—7, autorii lor fiind respectiv comisarii de poliție Fediakovici, Brejnev și Gorenksi, precum și comisarul cvartalului 2 al despărțămîntului 7, Smesccevski în lipsa titularului pe întreg despărțămîntul, absent din motive de boală.

După toate aparențele, dregătorii locali ai Agiei și Spătăriei nu par a fi colaborat la întocmirea acestei catagrafii, deși cu 3 ani înainte, în 1807 se dăduseră dispoziții din partea autorităților ruse și a Divanului ca cinci boieri oriinduiți anume pe cele 5 plăși sau „boiele” ale orașului, să facă recensămîntul tuturor caselor din București „pentru o mai bună rînduială a cvartirurilor” fiind asistați de către vătășei și preoți pentru fiecare mahala⁴. De data aceasta, în 1810—1811, nu avem de-a face decît cu comisari de poliție sau de cvartal ai armatelor de ocupație care au întocmit nominal catagrafia populației din capitală în limba rusă, precum și recensămîntul tuturor clădirilor din oraș, dar pe plăși sau boiele.

Catagrafia a fost incepută în zilele de 1—2 mai 1810 cu această din urmă operație infăptuită de comisarii de poliție — pe plăși sau „boiele” („văpsele”) — cunoscindu-se doar numele primilor trei comisari censori Ganenkov, Maleavin și Comninò. Recensămîntul era încheiat în august 1811 cu situația centralizatoare a populației despărțămîntului 7 din capitală. Recenzarea neuniformă a locuitorilor Bucureștilor, s-a datorat, poate și unor indicații prea sumare și gradului de instrucție a fiecărui comisar. Nu trebuie omisă și schimbarea conducerii administrației ruse — la nivel general și local — care a avut loc în această perioadă și care a putut determina unele fluctuații în îndrumarea și controlul operației de catagrafiere a populației capitalei. Astfel conducerea supremă în Principate a revenit în acest scurt interval atât generalului Nikolai Mihailovici Kamenski din 4 martie 1810 și pînă la decesul său, cît și cunoșcutului general (viitor mareșal și adversar al lui Napoleon I) Mihail Ilarionovici Kutuzov, cu începere de la 1 aprilie 1811. Președintele Divanurilor reunite ale Moldovei și Țării Românești a fost numit la 27 martie 1810 senatorul Vasili Ivanovici Krasno-Miloșevici avîndu-i succesiv ca vice-președinți ai Divanului din Tara Românească pe generalii Christophor Friedrich Engelhardt (pînă în ianuarie 1811) și Stetter (pînă în octombrie 1811), alături de dregătorii locali de care depindea administrația internă. În Divan cei care se ocupau de buna rînduială a capitalei, la data alcăturirii catagrafiei, erau vornicul obștirilor Manolache Lahovari și vornicul de poliție Scarlat Grădișteanu⁵. Chiar dacă recensămîntul locuitorilor din București a fost efectuat de comisarii de poliție ruși, apare, neîndoios, certitudinea că ei au fost asistați, măcar spre a le servi ca interpreți, de vătășeii și preoții din mahalale, așa cum s-a procedat în 1807. Din pricina documentației incomplete de care dispunem și mai ales din lipsa directivelor ce au stat la baza alcăturirii catagrafiei din 1810—1811, nu cunoaștem motivația care a determinat o atare operație, dar, măcar în parte, ea poate fi intuită: necesitatea stabilirii fondului locativ al orașului pentru incartuirea ostașilor ruși perindindu-se în permanență în capitală în acei ani, apoi cunoașterea exactă a numărului supușilor străini și a emigran-

⁴ V. A. Urechia, *op. cit.*, IX, p. 252, și 255.

⁵ Dionisie ecclesiarchul, *Hronograf (1764—1815)* (ed. D. Bălașa și N. Stoicescu), București, 1987, p. 109 și 169; V. A. Urechia, *op. cit.*, IX, p. 226, 240, 268—269.

ților sud-dunăreni, foarte numeroși în zisa perioadă și stabiliți în număr considerabil la București și în sfîrșit, identificarea populației contribuabile, lucru indispensabil pentru fixarea impozitelor la zi.

Este cazul să prezintăm acum criteriile de înregistrare nominală a populației Bucureștilor următe de către comisarii de despărțămînt, responsabili, în ultimă instanță, ai întregii operații. Pentru primele două despărțămînte nu avem cunoștințe; pentru despărțămîntele 3 și 4, împărțite în cîte 2 cvartaluri, categoriile de locuitori luate în evidență erau următoarele: boieri, preoți, negustori, meșteșugari, „moldoveni” sau „moldovalahi” (de fapt români autohtoni, constituind marea masă a locuitorilor), apoi țigani (în stare de robie), săraci lipsiți de hrană (rubrică inserind cerșetori, pauperi, infirmi, văduve scăpătate), arnăuți (în general slujind pe la casele boierești), indivizi fără pașapoarte (inserind localnici sau alogeni lipsiți de un statut juridic precis) și sirbi (etnicon în care sunt subsumați toți emigranții sud-dunăreni, în special bugari); cu toții erau împărțiti după sex; totodată, în tabelele centralizatoare alcătuite pentru despărțămîntul 4 se specifică, separat și cetățenia sau supușenia recenziilor: valahă (adică română), franceză, austriacă, turcă (sau otomană pentru refugiații din Balcani).

Pentru despărțămîntul 5 întîlnim aceleași rubrici — fixate după aceleași criterii duble etnico-sociale — sporite însă cu două noi categorii de alogeni: armeni și evrei, aceștia din urmă divizați după cetățenie (autohtoni, supuși austrieci, ruși, francezi). În cadrul despărțămîntului 6 apare o modificare a criteriilor de înregistrare: etnicul nu se mai suprapune socialului, fiind prezentat aparte. Astfel după rubricile boieri, preoți, negustori, meșteșugari, „moldoveni” (români) și evrei, cu toții recenzati după sex, apar separat categoriile de sudiți austrieci și francezi, apoi țigani (robi), săraci, arnăuți și sirbi. La fel se procedează și în despărțămîntul 7 unde sudișilor străini li se adaugă și cei ruși.

La totalizarea diferențelor grupelor de locuitori, s-au strecurat în catagrafie erori de calcul ale censorilor pe care le-am corectat la ordinator. În mod corect, din punct de vedere statistic, despărțămîntul (3 prezentat incomplet în catagrafie și fără tabel centralizator) inseră doar 1214⁶ locuitori de ambe sexe, despărțămîntul 4, 4144 locuitori (2615 în cv. 1 și 1529 în cv. 2), despărțămîntul 5, 6947 locuitori (3735 în cv. 1 și 3212 în cv. 2), despărțămîntul 6, 6005⁷ (2960 — cifră corectată derivată din calcul — în cv. 1 și 3045 în cv. 2) și despărțămîntul 7, 6102 locuitori (370 în cv. 1 și 2332 în cv. 2). În total, catagrafia — evident incompletă — înregistra doar 24.412 locuitori dintre care 21.104 înșirați nominal. Datorită caracterului ei fragmentar, rezultat din stadiul actual al documentației de care dispunem, dar care nu-i scade întru nimic valoarea documentară, catagrafia locuitorilor Bucureștilor la 1810—1811, inherent parțială, este greu de comparat cu un alt recensămînt contemporan similar. Astfel totalul locuitorilor Capitalei după catagrafia eclesiastică întocmită în același an 1810 tot din dispoziția autorităților militare ruse sub îndrumarea mitropolitului Ignatie al Ungro-Vlahiei — se ridică pe întreg orașul, divizat în 89 mahalale cu 7503 case, doar la 32.188 locuitori de ambe

⁶ Calcul efectuat de noi, inexistent în catagrafie.

⁷ Cifră rezultată din calculul censorilor, ce nu-l putem verifica, în absența numărului locuitorilor din cvartalul 1 al despărțămîntului absent din catagrafie și dedus prin diferență din total a locuitorilor din cvartalul 2.

sexe (16.266 bărbați și 15.922 femei) fără a include sudiții străini de alte confesiuni și flotanții⁸. Catagrafia din 1810–1811, luată în studiu, ce prezintă anexe complete numai în privința numărului clădirilor din București, împărțite pe cele 5 plăși sau „boiele” tradiționale, certifică însă o cifră mai ridicată și anume 10.103 clădiri pe întreaga Capitală⁹, deci cu 2600 imobile mai mult decât în catagrafia bisericescă; dacă menționăm faptul că numai în despărțământul 7 (unde tabelul centralizator indică și numărul corespondent al clădirilor) trăiau 6102 locuitori în 881 case (deci un raport de aproape 7 locuitori de casă), rezultă că pentru cele 10.103 clădiri din întregul oraș numărul populației să fie apreciabil și deci la cei 24.412 locuitori, cîți se cunosc din recensământul parvenit nouă fragmentar, să se adauge un spor însemnat.

În ceea ce privește repartiția locuitorilor pe despărțăminte – raportate pe cît este cu puțină la culori și mahalale – suntclare unele constatări incontestabile. După cum este firesc, cei mai numeroși locuitori ai Capitalei înregistrati în catagrafie sunt trecuți în categoria „moldoveni” sau „moldo-valahi” adică românii localnici; cifra lor atinge incomplet 685 indivizi de ambe sexe în despărțământul 3, 2078 în despărțământul 4, 2024 în despărțământul 5, 2694 în despărțământul 6 și 2828 în despărțământul 7. Din rîndul acestor autohtoni – cu cetățenia valahă – sunt recruitați unii meșteșugari (care, în mod inconsecvent nu sunt trecuți la respectiva rubrică din catagrafie) apoi negustori (lipscani, precupeți, iarași neinclusi în rubrică lor separată), mici intelectuali (dascăli, grămatici, secretari, tălmaci), dregători mărunți administrativi (armășei, călărași, căpitani, ciohodari, isprăvnicei, păhărnicei, polcovnicei, portărei, vameși, vătășei și zapcii), personal auxiliar de serviciu (slugi și slujnice), pauperii (cerșetori, săraci, în pofida existenței rubricii „săraci lipsiți de hrană”) și cei fără specificarea ocupației. În aceeași categorie a băstinașilor este inserată și marea masă a celor cu îndeletniciri agro-pastorale, apicole, horticole sau viticole (adică ciobani, florari, grădinari, mocani, pescari, plugari, porcari, stupari, „țăranii”, văcari și vieri) iar dintre cei cu stare, arendași și vechili, deoarece Capitala – în pofida modernizărilor inerente – mai păstra încă la începutul secolului al XIX-lea un pronunțat caracter semi-agrar. Ca structură familială în jurul capului de familie (bărbatul sau văduva) erau reunite, în primul caz, soțiiile, apoi copiii, uneori nepoții (de fii, fiice, sau de frați ori surori), părintii, frații, surorile sau cununații, cununatele, socrii, ginerii ori nurorile și alte rude colaterale sau nespecificate. Mulți localnici erau proprietari de case, dar în aceeași măsură întinim printre ei și chiriași. Grupuri compacte de autohtoni, cu diverse îndeletniciri ce nu figurează însă, la rubricile „meșteșugari” sau „negustori”, se regăsesc mai cu seamă în despărțământul 6, cv. 2, de pildă în mahalalele Staicu sau Foișor. Iată cîteva exemple demonstrative: în casa unei „moldovence” văduve la nr. 1596 din mahala Staicu locuiau, cu chirie, un alt „moldovean”, Păun Timplar, cu soția sa Ioana și fiica lor Păuna și un alt autohton Radu Cirpitu, cu soția

⁸ Alexandru Lapedatu, *Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810*, București, 1907, p. 55. Amănunte asupra cadrelui general al recensământului clericiilor efectuat în principatul muntean la Louis Roman, *L'origine du recensement de 1810–1811, effectué par les organes ecclésiastiques en Valachie et en Moldavie* în vol. *Populație și Societate*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1980, p. 93–97.

⁹ I. Ionașcu, op. cit., p. 183–184, anexe 1–2.

Nastasia și lucrătorul lui Stan. Printre proprietarii de case din aceeași mahala, întâlnim pe Hristea croitor, locuind la nr. 1592, împreună cu soția Dobrița, fiica lor Rada și frații capului de familie, Ioniță și Gheorghe; proprietarul casei cu nr. 1591 era un Nicolae dulgher cu soția sa iar cel de la locuința cu nr. 1589 Ivan vizituu, cu soția Safta și copiii lor Iordache și Joița. Pentru alte categorii profesionale dar tot ca proprietari, găsim în casa cu nr. 1530 din aceeași mahala Staicu pe un Panaiot vătășel cu soția sa Ștefania și fiul lor Ștefan; la nr. 1539 aflăm pe un Neagul grădinar, cu soția sa Todosica și nepoata ei (de frate sau soră) Petra; la nr. 1586 întâlnim pe Petru precupeț cu soția Păuna; casa cu nr. 1540 aparținea unei văduve Smaranda, locuind cu fiii Gheorghe și Mihailă și sora ei, tot văduvă, Rada, având 2 fiice, Maria și Marghioala; în casa grecului Panaiot, fără număr, era chiriaș un Stoica plugar, văduv, cu un băiat Petru și o fată Dumitrana; în casa cu nr. 1643 a armeanului Ismail geambașul locuiau cu chirie un Nedelco vier, cu soția sa Ancuța și fiul lor Zamfir. Deci diverse situații în care aflăm pe băstinași, în majoritate îndeletnicindu-se cu meșteșugurile și negoțul, fără a fi recenzată, insă, ca atare.

În catagrafie, după „moldoveni” sau „moldo-valahi” adică români autohtoni, cea mai amplă rubrică era aceea a meșteșugarilor propriu-zisi, care se recrutowau dintre localnici sau cei cu supușenia străină, îndeosebi austriacă. Astfel în despărțământul 3 întâlnim (incomplet) un număr de 177 persoane de ambe sexe, în cel de al 4-lea 632, în al 5-lea, 1045 localnici și 54 sudiți austrieci, în al 6-lea 1135 de indivizi și în al 7-lea doar 65, în ambele cazuri fără specificarea cetățeniei. Acești meșteșugari erau atât proprietari, cât și chiriași, iar uneori dispuneau și de personal de serviciu. Cîțiva trăiau și din venitul caselor închiriate, ca de pildă acel Păun ișlifar, proprietar a 3 case, din mahalalele Sf. Gheorghe Vechi și Stelea (desp. 5), așezate una lingă alta și închiriate la numeroase familiile de evrei. Varietatea meșteșugurilor care apar în catagrafie este foarte mare. Astfel împărțite pe ramuri de producție întâlnim în sectorul de prelucrare a metalelor: argintari, aurari, căldărari, ceasornicari, clopotari, fierari, giuvaergii (sau bijutieri), lăcătuși, lingurari, potcovari și zlătari; în acel al prelucrării lemnului și sticlei: dogari, dulgheri harabagii, mărgelari, rotari, strungari, sindrilari; în domeniul prelucrării produselor animale (piei și blănuri): blânari, cavafii, ceapărăzari, ciubotari, cizmari, cojocari, curelari, iminigii, opincari, papugii, șelari, tabaci; în ramura textilă: abagii, bogasieri, bumbăcari, croitori, mătăsari, pînzari, plăpumari, șalvaragii, trăistari; în domeniul construcțiilor: cărămidari, nisipari, olari, pietrari, podari, sobari, tencuitorii, timplari, zidari; în ramura alimentară: bragagii, brutari sau pitari, bucătări, cafegii, cîrnățari, făinari, iaurgii, măcelari, mălaieri, morari, sacagii, simigii; în domeniul tractiunii: birjari, căruțași, chirigii, surugii și vizitii; pentru îndeletnicirile casnice: cenusari, coșari, dirvari, lumnărarri, masalagii, pieptănari, rogojinari, săpunari; în domeniul coloranților: boiangii; al higienei: bărbieri; al artelor plastice și muzicii: cîmpoiери, cobzari, coriști, lăutari, trîmbițași, zugravi; al îngrijirii și tipăririi cărtișilor: legători de cărți și tipografi; diverse: tutungii; nespecificat: lucrezători și muncitori. Tot aici sunt incluse și profesiunile liberale: arhitectoni, respectiv maimarbașa, doctori și veterinari. Pentru analiza statistică a tuturor meseriașilor întâlniți în catagrafie,

am procedat — apelind la ordinator — la o desfășurare a lor pe mahalale — iar acolo unde a fost cazul pe despărțăminte — spre a avea, astfel, evidența lor completă.

Nu dorim să relevăm din această vastă categorie de locuitori de căt pe cei mai ieșiți din comun, adică pe cei profesind meseriile aşa-zise liberale, deoarece sint și foarte restrânsi la număr. Astfel, apare pe întreaga porțiune recenzată din Capitală un singur „arhitecton”, Nicolae, român, locuind, în casa sa purtând nr. 374 din desp. 7, cv. 1, împreună cu soția lui Catinca și doi lucrători, un bărbat și o femeie. În vecinătate la nr. 375, se afla casa grecului Paraschiv, „maimarbașa”, ocupată numai de proprietar și familia sa (soție, fiică, socru, cununați, nepot) iar în apropiere întâlnim casa (fără număr) a unui alt „maimarbașă” grecul Costea, ocupând-o împreună cu soția, două nepoate și 4 lucrători și lucrătoare. De asemenea, tot pe ansamblul fragmentului recenzat din București, descoperim numai cățiva doctori, adică patru medici și o „doftoroaie”. De pildă, în desp. 3, cv. 2, în mahala Popa Dîrvaș, în casa dascălului Radu, de la nr. 45, sedea cu chirie „doctorul Zuckel” (de fapt Johann Heinrich Zucker), sudit austriac și celibatar. În desp. 5, cv. 1, în mahala Stelea, locuia tot cu chirie în casa cu nr. 60 aparținând lui Polizache Lipsicanul, Ștefan doctor — în care identificăm pe medicul Ștefan Episcopescu sau Piscupescu (1777—1850)¹⁰ — căsătorit cu Marghioala (sau Maria fiica medelnicerului Matei Ciupelnițean) și avind ca fiică pe Catinca, de care se îngrijeau două doici; personalul de serviciu era alcătuit din 4 slugi și slujnice. În același cvartal și despărțămînt se afla chiriaș în chiliile bisericii Sf. Vineri din mahala omonimă, Mecici doctor — identificabil cu Ioan Mesici sau Mesitz chirurg¹¹ — avind ca soție pe Anuța și fiu pe Ion, însurat cu o Teresa și avind la rîndul său două fetițe; erau deserviți de 7 slugi și slujnice. În sfîrșit, Panaiot doctorul — corect Panaiotache Nicolau sau Panait Nicolaide¹² — (trecut însă la rubrica boieri !) locuia cu chirie în casa cucoanei Elena Păscăloaia, cu nr. 721, din cv. 2, desp. 7, împreună cu soția Elinca, trei fii, o fiică și 6 lucrători și lucrătoare. În afara acestora, aflăm și pe Stana doctoriță sau „doftoroaia”, locatară cu chirie în hanul mănăstirii Sf. Ecaterina din mahala omonimă (cv. 1, desp. 7), împreună cu fiica ei Rada și văduva Anghelina. Din rîndul veterinarilor amintim pe Eni Dimov, veterinar de cai, refugiat din Razgrad și chiriaș în casa lui Gheorghe cojocar, cu nr. 1966, din mahala Silvestru cv. 1, desp. 4 și pe Nedelco veterinar, român, locuind împreună cu soția și fiul său în casa proprie cu nr. 264, din mahala Pantelimon (același cvartal și despărțămînt).

Următoarea rubrică, ca importanță, din catagrafie este aceea a negustorilor (cărora le trebuie să adăugati și băcanii, cîrcumarii, factorii *(comerciali)*, geambașii, gelepii, limonagii, precupeții, rachierii și zaraflii, iar din rîndul profesiunilor zis liberale farmaciștii, ce figurează în recen-

¹⁰ Cf. Emil Gheorghiu, „Memoria de taină” a lui Șt. V. Episcopescu, în vol. *Trecut și viitor în medicină. Studii și note*. Sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1982, p. 305. Tot din notele autobiografice ale medicului Episcopescu, aflăm că el s-a însurat în 1810, iar prima sa fiică Ecaterina (sau Catinca) s-a născut la 24 aprilie 1811.

¹¹ V. Gomoiu și colab., *Repertori de medici...*, vol. I, Brăila, 1938, sub voce.

¹² P. I. Cernovodeanu și N. Vătămanu, *Date documentare noi privind starea sanității orașului București între anii 1810—1812*, în vol. *Momente din trecutul Medicinii. Studii, note și documente*. Sub redacția dr. G. Brătescu, București, 1983, p. 222.

sămint doar după originea lor etnică); în desp. 3 rubrica nu este completată de cenzori deși întilnim 6 círcumari și 4 rachieri trecuți în rîndul localnicilor; în desp. 4 figurează doar 5 indivizi trecuți ca negustori cu 7 femei din familiile lor, cifră evident prea redusă ca să corespundă realității, deoarece cenzorii au neglijat categoriile sus amintite; în schimb în desp. 5 negustorii apar în număr mare: 242 autohtoni, 47 supuși austrieci și 23 francezi, împreună cu 236 persoane de sex feminin (autohtone), 41 cu cetățenie austriacă, 11 franceză (în total 600 persoane = 312 bărbați și 288 femei); în desp. 6 întilnim 247 indivizi de ambe sexe trecute la această rubrică și în sfîrșit în desp. 7 iarăși o cifră redusă de 20 negustori și 20 de femei din familiile lor. Această categorie socială înstărită — alcătuită din autohtoni (având uneori și cetățenie străină) dar și din alogeni (evrei, armeni, sudiți austrieci, francezi și ruși) — locuia în majoritatea cazurilor în casele proprii, dispunind uneori și de altele pe care le inchiria spre suplimentarea veniturilor. Negustorii aveau în subordine ucenici, personal de îngrijire (slugi și slujnice) și uneori chiar robi țigani. Dăm cîteva exemple spre a ilustra cum au fost recenzanții acestei clase sociale: astfel în mahala Sfîntilor din cv. 2 al desp. 5, întilnim în casa cu nr. 1244 pe un Ioniță piteștean, împreună cu soția și copiii săi (2 fii și o fiică) avînd ca slugi o pereche de robi țigani iar drept chiriași pe un Gheorghe simigiu, Ziso brutar și Ioan croitor cu familiile și slugile lor (în total 12 persoane); în mahala Negustori (din același cv. și desp.) în casa postelnicului Hristea, la nr. 3, locuia cu chirie un Stoian brașovean cu soția, fiica, soacra și 3 slujitori; în casa lui Buica precupeț, purtind nr. 275, din mahala Ceaus Dinu (același cv. și desp.) locuia cu chirie negustorul Păun Curcă, cu familia sa (soție, fiică, 2 fii, mamă, frate, cununată); casa cu nr. 386 din mahala Lucaci (cv. 1, desp. 5) aflată în stăpinirea negustorului Hagi Mitu, sudit austriac, era locuită de proprietar, și familia lui (soție, fiu) precum și de 5 slugi și slujnice; în sfîrșit în casa cu nr. 26 a lui Hristodor Niculescu din mahala Stelea (același cv. și desp.) locuia cu chirie suditul austriac Franz Framuland, farmacist, cu soția Maria, sora Josefa și fiu Carol, fiind deserviți de o slujnică și doi slujitori, de asemenea supuși austrieci. După cum se poate observa, există o varietate de situații în care sunt surprinși negustorii bucureșteni.

O altă categorie privilegiată prezentă în catagrafie este aceea a boierilor, ce poate fi pusă în legătură cu alte două din recensămîntul analizat și anume cu arnăuții, întilniți îndeosebi în slujba caselor boierești și țiganii robi, avînd în general ca stăpini pe boieri, deși mai erau stăpini și de mănăstirile din oraș, de Mitropolie și de reprezentanții de frunte ai păturii negustorești.

Numărul robilor țigani era destul de scăzut: 314 indivizi de ambe sexe, iar arnăuții sunt foarte puțini, doar 20. Acestea, deoarece boierii înregistrați aparțineau treptelor II—IV, avînd în general o gospodărie modestă. În desp. 6, în mahalele din cv. 2, corespunzătoare „boialei” de negru, nu sunt întilniți decît 14 boieri, 27 arnăuți și 39 robi țigani, dar în cv. 1 (unde nu este precizat numele mahalalelor) trăiau 192 boieri, 66 arnăuți și 210 robi țigani, bărbați și femei. În sfîrșit în desp. 7, unde trăia protipendada, din „boialele” roșie și verde, sunt recenzanții 140 boieri, 7 arnăuți și 558 robi țigani (în parte stăpini și de Mitropolie).

În ceea ce privește clasa boierească pe ansamblul fragmentului recenzat în Capitală din desp. 3–7, catagrafia menționează 71 familii (între care din protipendadă apar nume ca Bălăceanu, Brâncoveanu, Cantacuzino, Crețulescu, Fălcioianu, Ghica, Golescu, Grădișteanu, Oteteleșeanu, Racoviță, Samurcaș, Slătineanu, Trăsnea și Văcărescu) și alte 5 cu nume incerte, dar, în majoritatea cazurilor, reprezentanții acestei clase sunt menționați doar cu pronumele însotit de dregătoria respectivă, fenomenul fiind caracteristic mai ales pentru boierii de treaptă mică, alcătuind boier-nășimea. Toți boierii din Capitală aveau cetățenia română cu excepția celor șapte ce posedau cetățenia franceză. Dar aceștia aparțineau, de fapt, familiei armeniști înstărite Serafim ce nu făcea parte din boierime, fiind inclusă în mod eronat în rindurile acestei clase. Este vorba de Petre Serafim, fost dragoman al ambasadei franceze din Constantinopol, cu soția Maria și fiul Ștefan și de fratele său, Manoil, cu soția Rada și 2 fii, Gligori și Zani; cel mai cunoscut reprezentant al familiei, medicul Ioan Serafim – absent din catagrafie – se afla pe atunci la învățătură la Paris, fiind primul doctor bucureștean absolvent al Facultății de medicină din capitala Franței¹³. Numeroși boieri, în special, cei din protipendadă, dispuneau de mai multe case în oraș, dintre care doar una era folosită ca locuință personală, celelalte – de obicei în alte mahalale – fiind închiriate, asigurându-și astfel o sursă de venituri suplimentare. Marii boieri apar concentrați în cv. 1 din desp. 7, corespunzător desigur, mahalalelor din centru din „boialele” de rosu și verde¹⁴.

O altă categorie socio-profesională inserată în catagrafie era aceea a preoților (sau popi), care, includea, însă, toate fețele bisericești, aîhi-mandriți, călugări (monahi, ieromonahi) și călugărițe, dascăli, diaconi, egumeni, iconomi, ierodiaconi, paraclisieri, protopopi și psalți. Totodată trebuie specificat că în concepția recenzenților categoria de preoți se extindea și asupra familiei acestora, ceea ce explică și prezența femeilor într-o asemenea rubrică. Statistic, figurează 7 fețe bisericești (5 preoți și 2 diaconi) în fragmentul conservat din desp. 3, 89 persoane de ambe sexe în desp. 4, 210 în desp. 5, 145 în desp. 6 și 149 în desp. 7. Preoții, deservind numeroasele biserici ale mahalalelor bucureștene, erau în general proprietari de case în care, uneori, prin vocație filantropică, adăposteau, fără plată, oameni nevoiași. Spre edificare, prezintăm cîteva exemple spre a demonstra cum se infățișează această categorie în catagrafie; astfel în cv. 1, desp. 4, mahala Silvestru locuiau în casa proprie, la nr. 1934, preotul Demian cu soția, adăpostind în trei chilii bisericești 9 localnici, oameni săraci; alt preot, Tudorache, din aceeași mahala, trăia în casa proprie la nr. 1997 doar cu familia (soție, 2 fiice, văduve și a treia, măritată, cu soțul ei); în cv. 2, desp. 4, mahala Popa Nan, locuia tot în casă proprie la

¹³ Vezi amănunte asupra medicului și familiei sale la Hagop Dj. Siruni, *Un medic bucureștean, Ioan Serafim* în vol. *Din tradițiile medicinii și ale educației sanitare. Studii și note*. Sub redacția dr. George Brătescu, București, 1978, p. 171–176. Casele lui Petru Serafim se aflau pe Podul Mogoșoaiei, în vecinătatea hanului Cîmpineanu pe care l-a și cumpărat în 1832, împreună cu fratele său Ioan. Amănunte la Ștefan Ionescu, *Podul Mogoșoaiei – Calea Victoriei* –, București, 1962, p. 40 și George Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, 1985, p. 113–118.

¹⁴ Vezi toate amânuntele la Paul Cernovodeanu și Irina Gavrilă, *Clasa boierească în catagrafia orașului București din 1810–1811*, în „Revista Arhivelor”, serie nouă, nr. 3/1990 (sub tipar).

nr. 399, popa Stavrachi cu soția, trei fii și o fiică ; în cv. 1, desp. 5, mahalaua Sf. Gheorghe vechi, în casa boierului Dumitracă Deșliu erau chiriași protopopul Nicolae cu soția, un fiu, trei fiice și o slujnică ; în mahalaua Stelea din același cvartal locuia singur în casa de la nr. 49 Vlădica, adică mitropolitul nominal al Stavropolei, egumen al mănăstirii Stavropoleos iar la nr. 53 arhimandritul Constantin, cu nepot (de soră sau frate), nora acestuia, copiii ei și 5 slugi ; la nr. 54 călugărul Grăcea închiriază negustorului rachier Panait și familiei sale ; în mahalaua Sf. Vineri, din același cvartal, întâlnim pe un Chiriță dascăl în casa cu nr. 64 închiriat de unui preot Gheorghe cu soția și fiul lor iar în mahalaua Udricanî, în chiliile de lîngă biserică omonimă, erau adăpostite familiile dascălilor Dimitracă, Petru, ale preoților Dinu și Vasile, precum și egumenul Zaharia, singur.

Legată de categoria preoților prin relații de natură filantropică, figurează în catagrafia analizată și rubrica „năpăstuițiilor „săraci fără hrană”, mulți cerșetori, unii dintre ei invalizi, alții emigranți scăpătați din sudul Dunării, ce erau adăpostiți de obicei în casele fețelor bisericești dar primiți, citeodată, fără plată și în casele unor meșteșugari sau neguștori cu stare și inimă milostivă, în lipsa unor azile adecvate. Statistic, numărul cel mai ridicat al acestor oropsiți îl întâlnim în desp. 4 unde figurează 662 indivizi de ambe sexe, majoritatea refugiați de peste Dunăre ; în desp. 5 sunt înregistrate 478 persoane, în al 6-lea 153 iar în al 7-lea 372. Citeva exemple sunt ilustrative : în desp. 3, în mahalaua Popa Dîrvaș, erau adăpostiți în casa preotului Ștefan, de la nr. 790, un Nicolae „ologul, fără picioare” cu soția și 2 fii, ca și Dumitru „unchiașul, cerșetor”. În cv. 1, desp. 4, în mahalaua Precupeții Vechi în casa unui Gheorghe dulgher de la nr. 1605 locuiau, fără chirie, văduva Pepa cu 2 fii, refugiați din Arnăutkioi, iar în casa lui Radu opincarul, de la nr. 1606, era primită, tot fără chirie, văduva Țapa cu 2 fii și 2 fiice ; în casa cu nr. 1641 a unui Gheorghe muncitor erau adăpostite gratuit o Stana văduva cu fiica ei și o Ana muncitoare cu 2 băieți și o fată ; în mahalaua Pantelimon în casa de la nr. 640 a preotului Toma își găsea adăpost un Mirea orb ; în mahalaua Iancului era primit, fără plată, în casa unui Mihai zidar de la nr. 151 văduvul Stanciu cu trei fii, noră și trei nepoți ; în sfîrșit în cv. 1 desp. 5, în mahalaua Sf. Vineri, în chiliile bisericii omonime, cu nr. 92, în casa preotului Ștefan erau găzduiți văduva Sanda, cu un băiat și două fete.

În rîndul alogenilor cei mai numeroși locuitori ai Capitalei sunt inserați în rubrica „sîrbi”, în care sunt cuprinși toți refugiații sud-dunăreni, în majoritatea lor bulgari. Aceștia au venit în Tara Românească în trei valuri succesive la 1807, 1809 și mai cu seamă în aprilie 1810 după ce generalul rus Kamenski a cucerit localitățile Arnăutkioi și Razgrad¹⁵. Majoritatea emigranților s-au stabilit la București și în satele din jud. Ilfov. Avem de-a face însă și cu sîrbi veniți de la Belgrad, Ostrița, Mecikoi și alte localități. În ceea ce privește pe greci, cățiva albanezi și turci, aceștia nu erau emigrați, fiind înregistrăți în mod defectuos sub această denumire generică de „sîrbi”. Din punct de vedere numeric rubrica de

¹⁵ Cf. și Constantin Velichi, *România și renașterea bulgară*, București, 1980, p. 52–53.

„sîrbi” conține (incomplet) 32 indivizi de ambe sexe în desp. 3, 581 în desp. 4, 847 în desp. 5, 432 în cel de-al 6-lea și grupul cel mai masiv de 1732 persoane în desp. 7. Aproape toți refugiații din Capitală locuiau cu chirie în case boierești, mănăstirești, negustorești sau chiar de meșteșugari, iar cei scăpătați erau primiți gratuit în locuințele fețelor bisericești sau ale unor locuitori mai înstăriți. Unii emigranți se îndeletniceau cu negoțul mărunt de băcănie iar alții erau mici meseriași (căldărarri, cizmari, croitori, fierari etc.). Ei sunt întâlniți în grupuri compacte în mahalalele Silvestru și Precupeții Vechi (cv. 1, desp. 4) ca și în cv. 1 din desp. 7 iar mai răzleț în mahalalele Pantelimon și Iancului și în celealte despărțăminte; provineau din Razgrad, Arnăutkioi, Blinov, Tatar-Bazargik, Turtucaia, Silistra, Cernavodă, Ruse, Giurgiu, Plevna ca și din satul Gostini și alte localități mărunte din sudul Dunării, trecuți în multe cazuri cu cetățenia turcă. Astfel în mahala Silvestru în casa rîndașului Năstase cu nr. 84, care locuia, însă, în jud. Ilfov, întâlnim pe un Nikolai Galaci, cu soție Rița și copii refugiați din Razgrad; în casa cu nr. 85 a lui Gaiciorăcan văduv găsim pe Petar Radgiov cu fiu Mînko, refugiați din Cernavodă; în casa văduvei de vîrstă Gherghina, din aceeași mahala, erau chiriași Veliko Dimitriev din Razgrad cu soția Ioana și copiii (Ivancea, Stana, Marina); în casa de la nr. 1808 a văduvei Stana Fărămită astăzi pe Konia Semionov din Arnăutkioi iar în aceea a logofătului Dinu cu nr. 1818 pe Tudor Radcov și mama sa Stana din satul Gostini; un mare număr de refugiați bulgari se întâlnesc locuind și în hanul mănăstirii Sf. Ecaterina precum și în multe case de boieri, negustori și meseriași din cv. 1, desp. 7. În sfîrșit dintre sîrbii propriu-zisi — menționăm printre alții — pe Gavril Mihailovici, refugiat din Belgrad cu soția Iva, locuind în casa lui Ilie Ciolac cu nr. 1833 din mahala Silvestru.

Altă rubrică de alogeni, armenii — majoritatea localnici, puțini cu cetățenia austriacă și franceză iar cățiva refugiați din Silistra — sunt înregistrăți în catagrafie doar în cv. 1, desp. 5 cu 421 locuitori de ambe sexe (în special în mahalalele Răzvan, Negustori și Mintuleasa), deși din examinarea materialului mai rezultă prezența a încă 21 indivizi trăind în cv. 1 al desp. 4 și a 5 persoane în cv. 2, desp. 6 (în mahala Staicu). În majoritatea cazurilor erau negustori și meșteșugari, alții preoți, locuind uneori cu chirie, iar mulți fiind proprietari de case. Astfel în mahala Silvestru întâlnim chiriași în casa nr. 1795 a Păunei văduva pe Chircor Hagi, refugiat armean din Silistra, cu soția Tacoia, băieții Sarchiz și Chivark, fiice, Ghilim, Narina, Irancia și soacra Nazlia; în mahala Staicului întâlnim numai 5 proprietari armeni ce nu locuiau acolo, dar care își inchiriau casele: Mogirdici, popă armenesc, bogățașul Manuc bei, un oarecare Sarchiz, Isail geambașul și un Ion; în cv. 1, desp. 5, în mahala Răzvan, găsim chiriași în casa grecului Ioan Niculopulos două familii armenești ale lui Hagi Chiriac și Hagi Apriian iar în casa lui Anton Fiot de la nr. 1555 pe Hagi Artiun cu soția Margarit și feciorii Garabet și Chircor; casa de la nr. 1600 a lui Constantin Piteștean e închiriată pe un an lui Osip Anadoglu și Hagi Bogoz. În sfîrșit în mahala Negustori locuia ca proprietar în casa de la nr. 7 preotul Ovanez cu fratele Dristor, având soție, fiu, noră, nepot, soacra și un slujitor.

O altă rubrică a catagrafiei este dedicată evreilor înregistrăți ca atare numai în cv. 1, desp. 5 anume 303 persoane de ambe sexe și în cv. 1,

desp. 6, respectiv 559 ; n-au fost incluși în enumerare evrei negustori întâlniți și în desp. 3. Cu o excepție, toți evreii recenzați locuiau cu chirie ; din punct de vedere profesional erau dedăți comerțului (circumari, factori comerciali sau samsari, negustori, zarafi) și meserilor, în special de lux (argintari, aurari, giuvaergii) dar și celor obișnuite (brutari, cizmari, croitori, ișlicari) iar doi erau dascăli. Din punct de vedere al cetățeniei, cătiva evrei erau localnici, dar majoritatea aveau cetățenia austriacă iar alții germană, franceză, rusă și chiar turcă, pentru cei veniți din Imperiul Otoman. Cei mai mulți erau deserviți de personal domestic și doar unul singur, localnic, ce era și proprietar de casă, dispunea de un rob țigan. Astfel în mahala Stelea în casa lui Neculai băcanul de la nr. 19 locuiau cu chirie pe un an 5 familii de evrei : Iacov ișlicar, cu soție Malca, fiii Herșcu, David și Moise, fiice Rivca și Ester apoi Avrum cu soția, 3 fii și o fiică, o văduvă Ruza, cu fiica Ester, ginerele Iosif Coin, fiu Morea, fiice Sosea și Huva. Șmul Nusinovici cu soția și copiii săi și în sfîrșit Iosif cizmarul cu o calfă. Primele două familii aveau supușenia turcă, celelalte română. Casa lui Andronache zaraful cu nr. 23 din aceeași mahala Stelea era închiriată tot pe un an la 4 familii de evrei, sudiți austrieci : Mihil Spidler, circumar cu soția Haica, fiii Ușir, Moșeo, Leiba, fiicele Ita și Liba, apoi Burăh Leibovici, aurar, cu soția Molca și 2 slujitori evrei, Șmul Vurgart Șmukler (adică bijutier, giuvaergiu) cu soția Leica, soră Ester și un slujitor și Solomon dascăl cu soție Basea și fiu Matus, disponind de 4 slugi și o slujnică. În sfîrșit cel mai înstărit reprezentant al comunității pare a fi un Simon zaraful localnic, locuind în casa proprie cu nr. 70 din mahala Stelea. Gheorghe vechi împreună cu soția Mirlea, fiicele Hansa, Sosia și Beanir, ginerele Simon cu soția Tirulea și fetița lor Ester posedind și un rob țigan.

În ceea ce privește supușii străini recenzați în catagrafie, cei mai numeroși erau austrieci, urmați de francezi, otomani și ruși înregistrați separat. Documentul analizat nu relevă însă aparte cătiva cetăteni germani (de fapt evrei în mahala Stelea și alți români transilvăneni originari din Sibiu în mahala Precupeții Vechi), doi emigranți cerkezi (un Anton cu soție Stoiana) și un singur italian Antonio Epimonti, secretar la Mitropolie, cu toții locuind în cv. 1, desp. 7. Din punct de vedere statistic, sudiții austrieci înregistrați numărău 92 indivizi de ambe sexe în desp. 4, 221 în cel de al 5-lea, 151 în desp. 6 și 123 în cel de al 7-lea ; nu sunt totalizați cei din desp. 3 în număr de 35. În rândurile supușilor austrieci, întâlnim localnici puși sub protecție străină, români din Transilvania (mai ales din Brașov), cătiva evrei, sârbi și unguri. Întâlnim un singur Ștefan, originar din orașul Viena, locuind împreună cu soția sa Stanca în casa lor, cu nr. 1679, din mahala Precupeții Vechi, dar care nu știm dacă era austriac, însă sigur de proveniență austriacă erau membrii familiei farmacistului Franz Framuland din mahala Stelea, și medicul Zucker din mahala Popa Dîrvaș de care am amintit. Așa după cum rezultă din echivalențele stabilite în catagrafie între etnie și profesiune, majoritatea sudiților austrieci se îndeletniceau cu meșteșugurile și negoțul. Aceleași îndeletniciri le aveau și sudiții francezi, prezenți în număr mai restrins în Capitală anume 6 în desp. 4 (mahala Pantelimon), 44 în desp. 5, 41 în al 6-lea și 28 în al 7-lea. Cei care beneficiau de supușenia franceză în București erau cătiva localnici, armeni, evrei și greci din insu-

Ie Ioniene pe atunci anexate la imperiul lui Napoleon Bonaparte. Întîlnim însă în număr foarte redus și cățiva francezi propriu-zisi cum ar fi de pildă un Peisson, proprietarul unei case — club, la nr. 348, din apropierea casei Golescu în mahalaia omonimă din cv. 1, desp. 7, locuind acolo cu soția sa, și avind drept chiriaș pe un alt compatriot anume Cané Calbon Carestat; aceiași naționalitate o avea și contele Camury, locuind cu soția sa Anne în casele marelui vornic Constantin Bălăceanu din mahalaia Sf. Spiridon Nou. Sudiți ruși erau relativ puțin numeroși, doar 32, înregistrăți în catagrafie în desp. 7, deși mai pot fi întâlniți în desp. 3 (10 indivizi) și alți 5 în desp. 5, fără a fi însă luați în evidență ca atare, ci trecuți la rubrici profesionale (negustori, meșteșugari, slujitori) sau în alte categorii etnice (localnici și evrei). Printre cetățenii ruși propriu zisi putem enumera pe un Nicolae Rublevski, comisar de poliție rurală în retragere, locuind cu chirie împreună cu un compatriot și soția sa într-o casă de român, cu nr. 58, din cv. 1, desp. 7; în același cvartal locuia în casa proprie, de la nr. 421-a, praporicul Akomovskoi împreună cu soția Sanca. Ultima rubrică de cetățeni străini, înscrise în catagrafie, este aceea a supușilor turci — recenzați ca atare numai în desp. 4 și anume 518 indivizi de ambe sexe — care de fapt erau refugiați sud-dunăreni din Imperiul otoman, bulgari, sirbi și armeni colonizuți în București, precum și cățiva evrei sezători în Capitală, surprinși însă la etnia lor în desp. 5. Întîlnim doar două turcoaice, Fatmă și Iaișé, locuind în condiții neprecizate în casa cu nr. 482 a postelnicului Ilie din mahalaia Vergului, împreună cu soția acestuia Caterina, fiili lor Enache și Nicolae, fiicele Zinca și Fenda și o slujnică Nita.

Încheiem examinarea catagrafiei cu prezentarea inconsistentei rubricii a celor „Fără pașapoarte” în care de fapt sunt trecuți unii localnici dar și emigranți sud-dunăreni cu situația juridică incertă. Astfel de persoane se întâlnesc în desp. 4 în număr de 22, în desp. 5 figurează doar 18 femei iar în desp. 6 și 7 nu sunt amintite, deși în acest din urmă despărțămînt pot fi detectate 19 persoane de ambe sexe. Rubrica în sine este confuză și puțin relevantă. Astfel dacă în mahalaua Silvestru ea include două slujnice simbriașe ale unui Matei căpitân, locuind cu chirie în casa cu nr. 80 a văduvei Maria, dar originare din satul Călărași, jud. Ilfov, deci românce, în schimb în cv. 2, desp. 7 în casa unui autohton, Nicola, figurează în calitate de chiriaș, un Anghel cu soția lui Ița și fiul lor Petko, un Staico, cu soția lui Maria și fiul lor Iordan, în sfîrșit un Ivancea cu copiii săi care par a fi emigranți balcanici plasați în această categorie ca și un Ivan cu soția lui Groza locuind cu chirie în casa nr. 785 a unui Stefan tabac, localnic.

În urma acestei succinte prezentări a catagrafiei orașului București alcătuită în anii 1810—1811, se conturează cîteva concluzii preliminare.

În primul rînd, în pofida caracterului ei fragmentar — provenit din documentația cunoscută nouă — catagrafia înscrie nominal un număr de 21.104 persoane din cele 24.412 recenzate, îngăduind astfel o radiografie socială a populației Capitalei extrem de interesantă. Avem de-a face cu indivizi din toate straturile sociale, îndeosebi cu un număr ridicat de mestesugari, ilustrând o pronuntată diversificare și specializare a meste-

șugarilor, precum și o gamă foarte largă de negustori, la rîndul lor divizați pe ramuri de articole. Lumini revelatoare sănt proiectate și asupra boierimii privilegiate — divizată în mai multe trepte de la protipendadă pînă la boiernașii mărunți apropiati mai mult burgheziei — cît și asupra clerului deservind numeroasele biserici și mănăstiri din oraș. Totodată catagrafia stăruie și asupra păturilor celor mai dezmoștenite ale societății, indicînd prezența numeroaselor familii de robi țigani — aflate, îndeosebi, în stăpinirea boierimii și a mănăstirilor — cît și poziția săracilor infirmi și marginalizați, trăind din filantropia publică.

În al doilea rînd, catagrafia fragmentară a Bucureștilor ilustrează mozaicul etnic extrem de divers al Capitalei, pe lîngă localnicii majoritari — profesind nu numai meserii urbane ci și unele din domeniul agro-viticol — figurînd un număr de refugiați sud-dunăreni, îndeosebi bulgari, colonizați în oraș și în împrejurimi, precum și de supuși străini (austrieci, francezi, ruși, ocazional germani, italieni și turci) sau chiar de români, puși la adăpost de fisc și rechiziții, prin adoptarea nu tocmai reglementară, a unei cetățenii străine. Din rîndul alogenilor — asimilați parțial — se evidențiază, totodată, grecii, arnăuții, armenii și evreii, cu îndeletnicirile lor legate, în special, de negoț.

Nu lipsită de interes este localizarea acestor categorii social-etnice, în realitățile Capitalei din anii 1810—1811. Se constată menținerea unor aglomerări boierești, negustorești și ale orașenilor de rînd sau ale elementelor alogene : armeni, evrei, balcanici etc. Din nefericire documentele privind zona Curții Vechi nu ne sint încă la îndemînă, lipsindu-ne de obținerea unor date definitorii privind structura urbană a nucleului bucureștean.

Ce sarcini revin, în continuare, cercetătorilor acestui important document demo-statistic ? Prioritar se impune, mai întîi, elucidarea problemei cuprinsului catagrafiei din 1810—1811 ; s-a conservat ea numai fragmentar, aşa cum rezultă din microfilmele aflate în colecțiile Muzeului de istorie și artă al Municipiului București sau în realitate este completă ? Răspunsul nu poate fi găsit decît printr-o explorare atentă și migăloasă a arhivelor sovietice și în special a fondului 69 de la Arhiva Centrală de Stat — Acte vechi din Moscova, unde sunt depuse documentele administrației militare ruse din Principate în perioada 1806—1812. După ce se va căpăta un răspuns pozitiv sau nu, va trebui procedat la publicarea în original și traducere a catagrafiei și efectua analizele de rigoare. Oricum ar sta lucrurile, chiar dacă amintitul document nu s-a conservat pînă astăzi decît parțial, valoarea sa istorică, în general onomastică și demo-statistică, în particular, legată de studierea numerelor proprii și a structurii familiilor diferitelor categorii etnice și socio-profesionale este incontestabilă, catagrafia din 1810—1811, prin bogatele informații inserate, îngăduind reconstituirea unui aspect esențial din trecutul Capitalei patriei de acum aproape două veacuri.

CATAGRAFIA ORAȘULUI BUCUREȘTI, 1810–1811

Despărțămînt I — cvartal 1
 — „ — 2 } lipsă

(Comisar de poliție : Ganenkov ?) mai 1810

Despărțămînt II — cvartal 1
 — „ — 2 } lipsă

(Comisar de poliție : Maleavin ?)

Despărțămînt III — cvartal 1 — nu se indică mahalale.
 — „ 2 — Mahalale : Sf. Visarion, Popa Dir-
 vaș, Precupeții Noi, Ceauș David.

(Comisar de poliție : Comninò) ?

Despărțămînt IV — cvartal 1 — Mahalale : Sf. Silvestru, Precupeții
 Vechi, Pantelimon, Iancului.
 — „ 2 — Mahalale : Oborul Vechi, Popa Nan,
 Delea Veche, Delea Nouă.

(Comisar de poliție : Fediakovici)

Despărțămînt V — cvartal 1 — Mahalale : Sf. Gheorghe Vechi,
 Stelea, Sf. Vineri, Udricanî, Olteni,
 Ceauș Dinu, Ceauș Radu, Lucaci,
 Vergu.
 — „ 2 — Mahalale : Răzvan, Negustori, Sfin-
 ților, Olari, Popa, Rusu, Popa Soare,
 Sf. Stefan, Hagiului, Mintuleasa.

(Comisar de poliție : Brejnev)

Despărțămînt VI — cvartal 1 — lipsă.
 — „ 2 — Mahalale : Staicu, Foișor, Apostol,
 Dobroteasa.

(Comisar de poliție : Gorenski)

Despărțămînt VII — cvartal 1 — nu se indică mahalale.
 — cvartal 2 — nu se indică mahalale.

(Comisar de poliție al cv. 2 — Smeșcevski) aug. 1811

Despărțământul 4, cvațale 1 și 2

	Boieri		Preoți		Negustori		Meșteșugari		Moldoveni *		Tigani		Sirbi lipsiți de hrană		Arnăuți		Fără pașapoarte		Sirbi		Total		Total general	
	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F	B	F
Total în cvațal 1	—	—	18	23	3	5	259	264	575	577	9	9	170	253	—	—	15	7	218	205	1263	1343	2606	—
Total în cvațal 2	6	5	22	26	2	2	56	57	492	434	1	2	71	168	1	2	—	—	77	81	728	777	1505	—
Total în desparte- mânt	6	5	40	49	5	7	311	321	1067	1011	10	11	241	421	1	2	15	—	295	286	1991	2120	4111	—
Din aceștia: de cetățenie valahă	6	5	40	49	4	4	194	208	1029	975	10	11	226	399	1	2	7	3	13	2	1530	1658	3188	—
De cetățenie fran- ceză	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	6	—
De cetățenie austri- acă	—	—	—	—	—	—	10	9	34	30	—	—	3	1	—	—	8	4	—	—	55	44	99	—
De cetățenie turcă	—	—	—	—	1	3	107	104	2	2	—	—	12	21	—	—	—	—	282	284	404	414	818	—

Comisarul de poliție de clasa a 12^a (ss) Fediacovici

* În această rubrică sunt inclusi de fapt moldo-valahii sau români, adică localnicii,

Arhiva Centrală de Stat (U.R.S.S.) — Acte vechi (T.G.A.D.A.), fond 69, dosar 1245 f. 170.

Despărțământul 5, cvarțale 1 și 2

Mai jos se arată că oameni și de ce categorii există în total în Despărțământul al 5-lea	Cite persoane de ambe sexe	
	⟨Bărbați⟩	⟨Femei⟩
Boieri autohtoni	249	264
Boieri supuși francezi	5	2
Preoți	105	105
Negustori autohtoni	242	236
Negustori supuși austrieci	47	41
Negustori supuși francezi	23	11
Meșteșugari autohtoni	611	534
Meșteșugari supuși austrieci	29	25
Moldoveni	1001	1023
Tigani	142	172
Săraci lipsiți de hrană	166	312
Arnăuți	11	9
Fără pașapoarte	—	18
Sirbi de pe malul drept al Dunării	393	454
Armeni	202	219
Evrei autohtoni	99	92
Evrei supuși austrieci	58	21
Evrei supuși francezi	1	2
Total general persoane de ambele sexe	3384	3574 *

Comisar de poliție (ss) Brejnev
T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1246, f. 112.

* Corect 3540

Despărțământul 6, cvarțale 1 și 2

Total, în despărțământul al 6-lea, în general se află și anume:	Bărbați	Femei
Boieri	100	106
Preoți	64	81
Negustori	151	96
Meșteșugari	688	447
Moldoveni	1293	1401
Evrei	228	231
Supuși austrieci	70	81
Supuși francezi	20	21
Tigani	122	127
Săraci	77	76
Arnăuți	52	41
Sirbi	262	170
și cu toții	3127	2878

Comisar de poliție (ss) Gorenski
T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1137, f. 84 v⁰

Despărțământul 7, cvartale 1 și 2

Scurt extras privind diferitele categorii de populație ale orașului București (din despărțământul 7) August, ziua —, anul 1811
și anume:

Nr.	Numărul persoanelor	
	Bărbați	Femei
1. Boieri	74	63
2. Preoți	90	59
3. Negustori	20	20
4. Meșteșugari	37	28
5. Moldoveni	1445	1383
6. Țigani	275	283
7. Săraci	110	262
8. Arnăuți	26	11
9. Fără pașapoarte	—	—
10. Sirbi	928	804
11. Supuși ruși	20	12
12. Supuși austrieci	63	60
13. Supuși francezi	21	7
În total persoane de ambe sexe	3109	2992

Comisarul poliției de cartier de clasa a 14-a, (ss.) Smeșevski
T.G.A.D.A., fond 69, dosar 1135, partea II-a a, f. 114.

TOTALUL POPULAȚIEI DIN CATAGRAFIA ORAȘULUI BUCUREȘTI LA 1810—1811¹

Despărțământele 1 și 2	lipsă
Despărțământul 3 (incomplet)	1214 ² locuitori
Despărțământul 4 — evartal 1	2606 <i>(2615)</i> ³ locuitori
— evartal 2	1505 <i>(1529)</i> „
	<u>4111 <i>(4144)</i></u> „
Despărțământul 5 — evartal 1	3737 <i>(3735)</i> locuitori
— evartal 2	3221 <i>(3212)</i> „
	<u>6958 <i>(6947)</i></u> „
Despărțământul 6 — evartal 1	<i><3038></i> <i><2960></i> ⁵ locuitori
— evartal 2	2967 <i>(3045)</i> „
	<u>6005 6005</u>
Despărțământul 7 — evartal 1	3763 <i>(3770)</i> locuitori
	2338 <i>(2332)</i> „
	<u>6101 <i>(6102)</i></u> „
Total general	24.041 <i>(24.412)</i> locuitori

¹ După calculele cenzorilor ruși, cu corectările noastre

² Cifră inexistentă în catagrafie, calculată de noi.

³ Cifrele între paranteze calculate corect de noi.

⁴ Cifră dedusă din calculele efectuate de cenzorii ruși pentru evartalul 2 și întregul despărțământ, întrucât recensământul desfășurat al evartalului 1 lipsește din catagrafie.

⁵ Cifră corectată de noi spre a corespunde totalului de 6005 locuitori atestat de cenzorii ruși și pentru despărțământul 6.

LE RECENSEMENT DE LA VILLE DE BUCAREST AUX ANNÉES 1810—1811

Résumé

Le recensement de Bucarest, réalisé dans la période 1810—1811 à l'initiative des autorités militaires tsaristes d'occupation pendant la guerre russe-turque de 1806—1812, bien qu'il nous soit parvenu seulement par fragments, constitue l'un des plus anciens documents avec un véritable contenu démo-statistique de l'histoire de la capitale valaque. Malgré les lacunes signalées, le recensement comprend le nom de 21 104 personnes parmi les 24 412 enregistrés, en permettant ainsi une radiographie sociale extrêmement intéressante de la population de la capitale. Il s'agit d'individus qui appartenaient à toutes les couches sociales, notamment d'un grand nombre d'artisans qui illustre une diversification et une spécialisation marquées des métiers, de même qu'une très large catégorie de marchands, divisés à leur tour par branches d'articles. On apporte aussi des lumières révélatrices sur la noblesse privilégiée, de même que sur le clergé. En même temps, le recensement indique de nombreuses familles d'esclaves gitans, appartenant à la noblesse et aux monastères, de même que des infirmes pauvres et des marginaux, qui vivaient grâce aux actes de philanthropie.

En second lieu, le recensement fragmentaire de Bucharest illustre la mosaïque ethnique extrêmement diverse de la capitale, en plus des habitants majoritaires — qui pratiquaient non seulement des métiers spécifiquement urbains, mais aussi quelques — uns du domaine agricole ou viticole — figurant un certain nombre de réfugiés sud-danubiens, notamment bulgares, colonisés dans la ville et aux environs, de même que des ressortissants étrangers (Autrichiens, Français, Russes, parfois Allemands, Italiens et Turcs) et même des Roumains qui fuyaient le fisc et les réquisitions en adoptant une citoyenneté étrangère, ce qui n'était pas tout à fait réglementaire. Parmi les allogènes — en partie assimilés — il y a des Grecs, Albanais, Arméniens et Juifs, avec leurs occupations relevant surtout du commerce.

Dans les annexes on reproduit plusieurs statistiques partielles du recensement, dressées par les officiers russes.

www.dacoromanica.ro

CONSIDERAȚII ASUPRA CĂILOR FERATE PARTICULARARE DIN ROMÂNIA

IOLANDA ȚIGHILIU

Pentru România de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ultimele două decenii au însemnat o nouă etapă în dezvoltarea economiei naționale, ca urmare a condițiilor favorabile create de cucerirea independenței de stat.

La aceasta a contribuit și legislația protecționistă adoptată în 1887 (guvernul liberal I. C. Brătianu) și modificată în 1891 și 1893 (cabinetele conservatoare ale lui I. E. Florescu și L. Catargi) care a constituit un important sprijin în dezvoltarea industriei autohtone.

Direct legată de acest proces evolutiv și în parte anticipindu-l, s-a înregistrat și o creștere mai accentuată a căilor de transport și comunicații.

Datorită rolului primordial pe care transporturile, în general, iar căile ferate, în special, îl aveau în dezvoltarea economiei, statului ii revinea obligația de a interveni și a asigura creșterea și exploatarea lor corespunzător necesităților. Sub acest aspect, *politica transporturilor* reprezenta în fapt totalitatea măsurilor pe care statul le lua pentru a influența organizarea transporturilor în interesul economiei naționale¹. În esență se urmărea : stimularea și asigurarea mijloacelor de transport reclamate de dezvoltarea economiei și controlarea, mai cu seamă, a activității instituțiilor de transport ; acordarea unei atenții deosebite modului de formare a prețurilor, adică a tarifelor de transport, *politica tarifară* fiind o componentă esențială a politicii transporturilor². În acest caz statului ii revinea un rol hotărîtor în reglarea prețurilor și supravegherea modului de aplicare a tarifelor în transport de către întreprinderile particulare de căi ferate.

Cit privește organizarea propriu-zisă a transporturilor, aceasta s-a făcut sub două forme :

- a întreprinderilor de stat sau
- a întreprinderilor particulare.

Deoarece în domeniul transportuilor alături de principiul economic, care este prevalent, se mai situează cel strategic și politic, s-a optat, în general, pentru exploatarea lor în cadrul întreprinderilor de stat, excluzându-se libera concurență. Administrarea de către stat a întregii rețele de căi ferate permitea luarea unor măsuri unitare dar elastice menite să ducă la o cît mai eficientă și intensă organizare a transporturilor în concordanță cu cerințele mereu crescînde ale vieții economice.

¹ V. Madgearu, *Studiul transporturilor în economia socială*, București, 1916, p. 15; cf. V. Slăvescu, *Curs de transporturi*, București, 1930, p. 17.

² V. Madgearu, *op. cit.*, p. 15.

În cazurile cînd transporturile au fornat totușि obiectul unor întreprinderi particulare, statul și-a rezervat dreptul de control și supraveghere pentru a le determina să se încadreze în liniile generale de dezvoltare ale economiei³. Măsurile luate însemnau, de fapt, intervenția directă sau indirectă a statului în activitatea societăților de căi ferate particulare. Astfel, scutirea de taxe și impozite pe anumite perioade de timp, acordarea de credite în condiții avantajoase, asigurarea gratuită a terenurilor necesare construirii căilor ferate ca și colaborarea administrației centrale la efectuarea unor lucrări mai dificile — erau tot atîtea înlesniri prin care statul căuta să vină în sprijinul întreprinderilor particulare de transport. De asemenea, intervenția majoră a statului se manifesta în luarea hotărîrilor care vizau alcătuirea rețelei feroviare, ordinea și siguranța circulației, stabilirea orariilor și a legăturilor dintre căile ferate particulare și căile ferate de stat ca și fixarea prețurilor de transport⁴.

Printre măsurile luate la sfîrșitul secolului trecut și în primele decenii ale secolului nostru în vederea dezvoltării economiei naționale prin stimularea inițiativelor particulare se înscrie și promulgarea cîtorva legi prin care se permitea concesiunea construirii unor căi ferate de interes local către particulari. (Legea pentru construirea și exploatarea căilor ferate de interes local — 10 aprilie 1895⁵; Legea pentru modificarea legii pentru construirea și exploatarea căilor ferate de interes local — 30 mai 1898⁶; Legea pentru construirea și exploatarea căilor ferate din inițiativă particulară — 23 martie 1900⁷). Prin aceste legi se permitea județelor, comunelor sau particularilor singuri sau asociați construirea unor căi ferate de interes local cu autorizația guvernului. Cererile pentru obținerea acestor autorizații se înaintau Ministerului Lucrărilor Publice împreună cu un memoriu în care se arătau traseul și scopul pentru care se dorea construirea liniei respective.

Pentru ca noile linii să nu concureze căile ferate ale statului, guvernul nu aproba construirea liniilor care :

- continuau liniile statului în direcția lor principală,
- făceau legătura cu granița sau Dunărea,
- afectau interesele generale ale statului.

Cei care solicitau concesionarea unei căi ferate particulare beneficiau de unele avantaje cum ar fi : cedarea fără plată a terenului necesar pentru construcția căii pe proprietățile statului, județelor, comunelor și domeniilor Coroanei ; transportarea materialelor necesare po căile ferate ale statului cu preț de regie ; scutirea de taxe vamale pentru materialele de construcție, scutirea de taxe de timbru și înregistrare. Concesionarii suportau însă cheltuielile pentru realizarea joncțiunii dintre calea ferată particulară și căile ferate ale statului, lucrările respective fiind executate de către Ministerul Lucrărilor Publice. În gările de joncțiune, serviciul de exploatare era asigurat de Direcția căilor ferate de stat.

³ I. D. Dima, *Importanța C.F.R. în bugetul public*, București, 1939, p. 12–13.

⁴ V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 67–68.

⁵ Publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 11 din 15 IV 1895, p. 307.

⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 49 din 4 iunie 1898, p. 1715.

⁷ *Monitorul Oficial* nr. 291 din 28 III 1900, p. 1039; cf. C. Ilamangiu, *Codul general al României*, București, 1940, vol. I, p. 1274.

Administrația căii ferate particulare (locale) avea dreptul de a fixa tarifele la transporturile de călători și de marfă, ca și viteza trenurilor, însă ele trebuiau aprobată de Ministerul Lucrărilor Publice.

Pentru ca transportul să se desfășoare în bune condiții, ministerul de resort trebuia să examineze periodic starea de întreținere a liniilor concesionate și a materialului rulant, precum și nivelul pregătirii profesionale a personalului de exploatare.

Prin *Legea pentru modificarea legii pentru construirea și exploatarea căilor ferate de interes local* promulgată la 30 mai 1898 se aduceau noi precizări la legea din 10 aprilie 1895.

Conform noii legi, autorizația de concesionare era de drept anulată dacă în decurs de doi ani nu era începută construcția liniei sau dacă linia nu era pusă în exploatare în timp de 5 ani de la eliberarea autorizației.

În caz de război, Ministerul Lucrărilor Publice putea ocupa și exploata toate liniile, fără excepție. În această situație statul trebuia însă să plătească proprietarilor liniilor particulare ocupate, pe lingă despăgubirile cuvenite pentru eventualele deteriorări și o despăgubire pentru venitul liniei, care se calcula după media veniturilor ultimilor trei ani înainte de ocupare.

De asemenea, statul avea dreptul de a răscumpăra liniile de interes local după 30 de ani de la acordarea concesiunii. După 90 de ani, liniile particulare devineau de drept proprietatea statului, fără nici o despăgubire.

Cedarea voluntară a unei linii concedate precum și fuzionarea mai multor linii nu se putea face fără autorizarea guvernului. În caz de părăsire a liniei de către concesionar linia trecea, fără despăgubire, în proprietatea statului care avea dreptul de a răscumpăra materialul rulant. Aceeași lucru se întimpla și în cazul în care concesionarul era declarat în stare de faliment.

Legea din 1898 mai prevedea ca pentru buna desfășurare a traficului feroviar pe căile ferate locale (particulare) administrațiile respectivelor linii să fie obligate „sub pedeapsa de a pierde dreptul de exploatare, a se supune pentru exploatarea căilor lor ferate la dispozițiile *Regulamentului de exploatare și de siguranță publică*”⁸ — care cuprindea dispozițiile referitoare la examinarea periodică a tuturor instalațiilor mecanice și a materialului rulant (art. X).

De asemenea, concesionarii erau obligați a prezenta Ministerului Lucrărilor Publice, în primul semestru al fiecărui an, bilanțul general de exploatare pe anul expirat și de a-i pune oricind la dispoziție toate actele și registrele de contabilitate care ar fi fost cerute (art. XIII). Concesionarii mai trebuiau să accepte, atunci cînd Ministerul Lucrărilor Publice o cerea, joncțiunea altor liniilor cu liniile concedate lor.

La doi ani după publicarea legii din 1898 privind căile ferate de interes local, a apărut o altă *Lege pentru construirea și exploatarea căilor ferate din inițiativă privată*, care a fost promulgată la 23 martie 1900⁹.

⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 122 din 4 septembrie 1898, p. 1898.

⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 291 din 28 III 1900, p. 1039; cf. C. Ilamangiu, op. cit., vol. I, p. 1274.

Ea relua în principal prevederile legilor anterioare dar menționa în plus faptul că în exploatarea liniilor sale concesionarul era obligat să folosească cel puțin 60% impiegați români.

Cele trei legi referitoare la construirea de căi ferate particulare (1895, 1898, 1900) apărute într-un interval scurt, de 5 ani, nu au reușit totuși să stimuleze inițiativa particulară pentru construirea unor astfel de linii în perioada amintită.

Primii ani ai secolului al XX-lea s-au desfășurat sub semnul crizei mondiale de supraproducție care a avut efecte puternice și în România unde a fost agravată și de marea secetă din anul 1899.

Din 1905, cind s-a constatat o anumită redresare economică s-a reluat și problema căilor ferate particulare prin promulgarea legii din 23 martie 1905¹⁰ care venea să completeze legea din 1900. Conform noii reglementări, orice cerere de concesionare trebuia să fie însoțită de o garanție de 2 000 lei/km, garanție care răminea statului dacă se anula concesiunea. Județele și comunele erau scutite de a depune această garanție.

La rîndul său, statul putea acorda liniilor în exploatare o subvenție anuală de 1 500 lei/km, pe o perioadă de 30 de ani. Din 1906, subvenția se putea acorda și liniilor în construcție. De ea beneficiau numai concesionarii care construiau linii cu ecartamentul normal și făceau „cărăușie publică”.

Dacă unui sau mai multor județe li se acorda concesionarea căilor ferate de interes local, lucrările trebuiau executate în mod obligatoriu de către Ministerul Luerărilor Publice pe cheltuiala județelor interesate. Pentru obținerea capitalului necesar județele puteau percepe taxe speciale. Ele mai puteau, de asemenea, obliga și comunele aflate pe o rază de 15 km față de linia care urma să fie construită, să subvenționeze lucrările. Acest articol însemna, de fapt, o întărire a controlului statului asupra căilor ferate județene¹¹; întărire realizată mai cu seamă prin legea din 10 februarie 1910¹², prin care statul preluă de la județele Ilfov, Dimbovița, Prahova, Ialomița, Iași și Vlașca, construirea liniilor : București – Oltenița (concesionată prin legea din 14 II 1906), Pucioasa – Moreni, Ploiești – Urziceni și Urziceni – Slobozia (concesionate prin legile din 4 III 1906), Hîrlău – Podul Iloaiei și Giurgiu – Blejești (concesionate prin legile din 10 III 1906). Dapă construire, liniile urmau să fie exploatate și anexate „întru toate la liniile dependente de Direcția C.F.R.” (art. 4).

Prin legile sus menționate, statul a căutat să stimuleze inițiativa particulară dar, în același timp, și-a rezervat dreptul de a controla și de a interveni direct în activitatea societăților de căi ferate particulare atunci cînd situația o cerea.

¹⁰ *Monitorul Oficial* din 31 mai 1905; cf. C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. II, p. 855.

¹¹ C. Niculescu, *Rezultatul monopolului de stat al C.F.R.*, București, 1921, p. 4.

¹² C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. VI, supl. III, p. 75.

În perioada 1903 — 1910, în vechea Românie s-au executat următoarele căi ferate particulare :

— Ploiești — Vălenii de Munte *	33 km
— Buzău — Nehoiași	74 km
— Mărășești — Panciu	18 km
Total	125 km

Problema înființării liniei *Ploiești — Vălenii de Munte — Mănețiu* s-a pus prima dată în anul 1895. Rostul ei era de a facilita exploatarea bogățiilor naturale ale văii Teleajenului. Lucrările de construcție au început în 1904 și s-au terminat la 1 I 1908 cind linia a fost dată în circulație pînă la Văleni, pe o lungime de 33 km¹³. Legătura cu C.F.R.-ul s-a realizat în stația Ploiești - Sud. Deoarece traficul era destul de redus, s-au luat măsuri pentru dezvoltarea lui prin stimularea economiei locale. În acest scop, în 1909 s-a dat în circulație o nouă linie ferată numită linia „morilor”, în lungime de 3 km, care se ramifica din linia curentă Blejoi — Scăieni, la km 11 + 663 și deservea cîteva fabrici de cărămidă și mori.

În 1910 au început lucrările de prelungire a liniei de la Văleni pînă la Homorociu, pe o lungime de 10 km, care s-au terminat la 1 VI 1914. Între 1914 — 1916 linia a fost prelungită pînă la Mănețiu, pe o distanță de 8 km. În 1916 întreaga linie de la Ploiești - Sud pînă la Mănețiu (51 km) a fost terminată și dată în circulație pentru traficul de călători și mărfuri¹⁴. Ecartamentul liniei era cel normal (1435 mm).

În proprietatea căii ferate Ploiești — Văleni (C.F.P.V.) a intrat, de la 8 III 1924 și linia îngustă Moreni — Băicoi, în lungime de 22 km. Linia fusese construită de trupele germane, în timpul primului război mondial 1916 — 1918, în vederea exploatarii zăcămintelor petroliere din zonă și aprovizionarea armelor cu combustibil. Durata concesionării liniei Băicoi — Moreni către Căile ferate Ploiești — Văleni era de 75 de ani după care urma să intre sub controlul statului.

În 1929 începe și construirea liniei Ploiești — Tîrgoviște — însă pînă în anul 1944 nu s-au executat și dat în exploatare decît 19 km. Ulterior lucrările au fost reluate, iar la 1 VI 1946 întreaga linie de 50 km a fost dată în circulație.

În această perioadă, căile ferate Ploiești — Văleni (C.F.P.V.) și-au schimbat numele în Căile ferate prahovene (C.F.P.). Ele vor funcționa cu statut de căi ferate particulare pînă la 11 VI 1948 cind în urma legii naționalizării au intrat în patrimoniul statului.

O altă linie particulară construită pînă la primul război mondial a fost calea ferată Buzău — Nehoiași. La 12 martie 1907 Banca Mar-morosch Blank & Co înființată în 1905 cu capital francez, german, maghiar și românesc a obținut din partea Ministerului Lucrărilor Publice concesionarea construirii liniei Buzău — Nehoiași¹⁵.

* Proprietatea județului Prahova.

¹³ V. Ionescu, *Căile ferate prahovene*, în Buletinul informativ C.F.R., 1948, p. 189.

¹⁴ Această linie este deservită de stațiile: Ploiești, Teleajen, Scăieni, Lipănești, Păcureți, Vălenii de Munte, Drajna, Teișani, Homoroci, Ungureni, Mănețiu.

¹⁵ Concesiune acordată în baza actului nr. 5431 din 12 III 1907 aprobată prin decretul regal nr. 1129 publicat în *Monitorul Oficial* nr. 276 din 11/24 III 1907.

Doi ani mai tîrziu, la 29 mai 1909 s-a constituit societatea anonimă pe acțiuni¹⁶ denumită „Societatea română a căilor ferate Buzău — Nehoiaș” care avea ca scop preluarea și exploatarea liniei construită de Banca Marmorosch Blank & Co¹⁷. După preluarea liniei, care urma să se facă la 1 iulie 1909, „toate cheltuielile și veniturile liniei vor privi exclusiv societatea”.

Din punct de vedere organizatoric, conducerea societății era încre-dințată unui consiliu de administrație compus din 5—12 membri aleși de adunarea generală, pe o perioadă de 4 ani, și unei direcții numită de către consiliul de administrație. Din primul consiliu au făcut parte : Mauriciu Blank, I. G. Cantacuzino, Emil S. Miclescu, Mihai M. Romniceanu, Anghel Saligny, Philippe Weiss și M. Zamfiropol¹⁸.

Consiliul de administrație alegea anual, dintre membrii săi, un pre-sedinte și doi vicepreședinți. Consiliul delibera și decidea asupra tuturor problemelor societății care nu erau rezervate expres aprobării adunării generale, și stabilea toate regulamentele referitoare la funcționarea societății. El reprezenta societatea în raportul cu terțe persoane, cu autoritațile publice, particolare și juridice.

Totodată, consiliul numea pe director și subdirector, iar după propunerea directorului, pe toți funcționarii societății, stabilind durata angajamentului, condițiile și retribuțiile.

Anual, consiliul de administrație alegea un comitet executiv, format din 3 — 6 membri care trebuia să ajute direcția în rezolvarea problemelor curente.

Conducerea superioară a societății era asigurată de adunarea generală a acționarilor care se întrunea în primul trimestru al fiecărui an la București, unde se afla sediul societății. Adunarea generală avea următoarele atribuții fixate prin statut¹⁹ :

a) asculta darea de seamă a consiliului de administrație ; b) aproba sau modifica bilanțul anual și decidea asupra : c) unor eventuale modificări a statutului ; d) fuzionării societății cu alte societăți ; e-f) reducerii reconstituirii sau sporirii capitalului social ; g-h) emisiunii de obligațiuni și dizolvării societății — stabilind modul de lichidare și persoanele însărcinate cu aceasta.

Linia Buzău — Nehoiaș (cu o lungime de 74 km și cu stațiile : Buzău, Drăgaica, Vernești, Cindești, Palanca Oi, Măgura Buzău, Pîrșcov, Cislău, Pătirlagele, Păltineni, Nehoiaș) a funcționat cu statut de linie particulară pînă în iunie 1948, cînd a fost naționalizată.

Această linie, ca și linia Ploiești — Vălenii de Munte, a făcut obiectul unor convenții încheiate cu Direcția generală a poștelor și telefoane-

¹⁶ Referindu-se la societățile anume, V. Madgearu le consideră ca fiind „forma de organizare cea mai calificată în sistemul economic capitalist”, în *Evoluția economiei românești după primul război mondial*, București, 1940, p. 359.

¹⁷ *Societatea română a căii ferate Buzău — Nehoiașu. Act constitutiv și statut*, Buzău, 1930, p. 5.

¹⁸ *Ibidem*, p. 6.

¹⁹ *Ibidem*, p. 13—15.

lor, pentru executarea serviciilor poștale, telefonice și telegrafice pe respectivele lini²⁰.

În primul deceniu al secolului XX, în vechea Românie s-a mai construit și linia particulară *Mărășești – Panciu* (în lungime de 18 km și cu stațiile : Mărășești, Crucea de Jos, Diocheți, Panciu) care trebuia să deservească exploatarea respectivei zone viticole — agricole.

SITUAȚIA CĂILOR FERATE PARTICULARARE DUPĂ 1918. TRECEREA LOR ÎN CADRUL C.F.R.

La sfîrșitul primului război mondial, situația transporturilor — ramură a economiei de care depindea în mare parte industria și aprovizionarea populației, comerțul interior și exterior — era deosebit de grea ca urmare a distrugerilor mari suferite în timpul ostilităților. De aceea, după terminarea războiului, în cadrul general al procesului de refacere a economiei naționale, pe prim plan s-a aflat redresarea transporturilor.

Desăvîrșirea procesului de formare a statului național unitar a dus și la extinderea rețelei de transporturi și telecomunicații. România dispunea la acea dată de o rețea feroviară de aproximativ 11 300 km, sporul de peste 7000 km datorindu-se liniilor din Transilvania și Banat (5 327 km), Basarabia (1 234 km) și Bucovina (555 km).

Încorporarea rețelei de căi ferate din provinciile românești, cu care s-a desăvîrșit unificarea statului, a ridicat o serie de dificultăți, în sistemul feroviar român. O primă dificultate constă în faptul că acestea provineau din administrații diferite ca organizare, exploatare și chiar construcție, cum erau liniile din Basarabia care aveau ecartamentul de 1524 mm (față de 1435 mm cel normal).

Se impunea, totodată, pe lingă lucrări de consolidare și completare a rețelei feroviare și schimbarea orientării ei spre București și Marea Neagră, deoarece liniile erau orientate spre centrele către care gravitașeră pînă în 1918, de exemplu : rețeaua basarabeană — spre Odesa și Kiev, cea bucovineană spre Lemberg — Cracovia — Viena, iar cea transilvăneană și bănățeană către Budapest și Fiume²¹. Aceasta era o problemă de maximă importanță, de rezolvarea ei depinzind stabilirea cît mai rapidă a legăturilor directe, economice, între toate regiunile țării. Fiind o activitate complexă nu s-a putut realiza decît treptat, în etape succesive, constituind însă una din problemele care au stat permanent în atenția guvernelor.

S-a avut în același timp în vedere și crearea unui regim *unitar* în domeniul transportului feroviar în locul celui mixt existent (rețele de stat alături de rețelele particulare — concesionate diferitelor societăți). Existența mai multor regimuri de administrare, organizare și exploatare fe-

²⁰ Pentru linia Ploiești — Văleni convențiile au fost încheiate la 1 I 1908 și 3 III 1909, iar pentru Buzău — Nehoiașu ele au fost încheiate la 17 III 1909. Vezi C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. IV, p. 206 și 213.

²¹ V. Slăveșcu, *op. cit.*, p. 224; cf. I.D. Dima, *op. cit.*, p. 90. Vezi și C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *Epoarea feroviară românească*, București, 1977, p. 243.

roviară făcea dificilă folosirea transporturilor la maxima lor capacitate — fapt care impunea unificarea lor căt mai rapidă sub o singură administrație, aceea a căilor ferate de stat. Era o necesitate imperioasă, reclamată de considerente de ordin economic, politic și militar de care România trebuia să țină neapărat seama, pentru a asigura condiții favorabile consolidării economice și asigurării apărării naționale.

Urmăridu-se, aşadar, o politică etatistă în materie de căi ferate, Ministerul Comunicațiilor a fost autorizat prin legea din 2 I 1923 să ia în exploatare sau să răscumpere toate căile ferate particulare din teritoriile ce intraseră în componența statului național unitar. Totodată, ministerul avea obligația de a unifica toate convențiile de exploatare închinate de stat cu căile ferate particulare ce fac cărăușie publică²².

Prin *Regulamentul pentru exploatarea căilor ferate de interes local și industrial* din 13 XII 1925 Ministerul Comunicațiilor obținea dreptul de a controla și supraveghea exploatarea c.f.p. de orice categorie prin organele sale proprii²³.

Conform acestuia, nici o cale ferată nu putea fi pusă în exploatare fără autorizația ministerului. Autorizația se acorda numai dacă linia era construită după planuri aprobată în prealabil, dacă era înzestrată cu mijloace și personal specializat necesar exploatarii liniei, în condiții de deplină siguranță a circulației. Ministerul trebuia să fie informat permanent despre : starea construcțiilor și a liniei, starea materialului rulant, regularitatea circulației trenurilor, modul de aplicare a tarifelor, ca și despre accidentele care s-ar fi produs.

Legătura dintre minister, unde exista o Direcție a căilor ferate particulare — condusă de un director și un subdirector, și direcția (sau inspecția) căii ferate respective era asigurată de un delegat care-l reprezenta pe proprietar și era împuernicit a semna în numele acestuia diferitele acte.

Pentru controlul exercitat de Ministerul Comunicațiilor, proprietarii liniilor trebuia să plătească statului o taxă anuală pe km de linie, taxă care era fixată de minister.

Deoarece în transportul feroviar siguranța circulației era o problemă de maximă importanță, Ministerul Comunicațiilor acorda o atenție specială pregătirii mecanicilor de locomotivă, atât pentru liniile sale, cât și pentru liniile particulare. În acest scop, cei care doreau să devină conducători de locomotivă trebuia să sustină un examen oral cu următoarele probe : a) cunoașterea locomotivei ; b) cunoașterea semnelor C.F.R. ; c) conducerea locomotivei ; și un examen practic constând în conducerea unui tren²⁴.

Examinarea se făcea la sediul celei mai apropiate direcții regionale C.F.R., de către o comisie compusă din delegații serviciilor de tracțiune și mișcare C.F.R. și delegatul inspectoratului căilor ferate particulare.

²² Această lege votată de Senat și Ad. deputaților în ședințele din 27 și 28 XII 1922 a fost promulgată cu decretul nr. 71 1923 și publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 218, din 4 I 1923, p. 10360; cf. C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XIII – XIV, p. 411.

²³ *Monitorul Oficial*, nr. 276 din 13 XII 1925, p. 13986; cf. C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XIII – XIV, p. 1174.

²⁴ *Regulament pentru examinarea mecanicilor de la căile ferate particulare*, în *Monitorul Oficial*, nr. 228 din 17 X 1925, p. 11452.

Candidații care treceau examenele primeau un certificat de conductor de locomotivă valabil numai pentru căile ferate particulare. Acest certificat nu dădea drept titularului să ocupe funcția de mecanic de locomotivă la căile ferate ale statului, unde pentru a fi admis, trebuia să urmeze școala de mecanici C.F.R.

Mecanicii de la căile ferate particulare ca și cei de la C.F.R. erau supuși anual la examene medicale. Examinarea era obligatorie și se efectua de medicii C.F.R.-ului.

Exploatarea căilor ferate se făcea, în general, zi lumină (vara între orele 5—21, iar iarna de la 7 la 19). Trenurile circulau la interval de 600 m, „iară la urcuș, în pantă, la o distanță de 300 m”. Viteza maxim admisă era de 12 km h („cea mai mare permisă viteză nu poate fi mai mult decât pe o oră 12 km”²⁵.

Ministerul Comunicațiilor avea dreptul de a lua în exploatare, atunci cind interesele statului o cereau, orice cale ferată particulară, asigurînd însă concesionarilor rentabilitatea respectivelor linii, în cazul în care ea exista. Abaterea concesionarilor de la legile, regulamentele și caietele de sarcini atrăgea după sine sancțiuni din partea Ministerului Comunicațiilor cum ar fi : amenzi de la 10 000 — 100 000 lei, oprirea circulației pe linia respectivă sau ambele măsuri.

Pentru a organiza transporturile pe baze moderne, în concordanță cu nevoile dezvoltării social - economice, în momentul cind condițiile au permis-o, statul nu s-a mai mulțumit numai cu supravegherea căilor ferate particulare, ci a trecut la preluarea efectivă a administrației și exploatarii lor, prin răscumpărare sau etatizare.

Spre deosebire de vechea Românie, unde în domeniul politicii transporturilor statul a avut locul preponderent, în celealte provincii românești, accentul s-a pus pe încurajarea inițiativei particulare.

În legătură cu aceasta I. D. Dima²⁶ menționa existența a 47 de societăți de căi ferate care dispuneau de un capital de cca. 500 000 000 coroane antebelice și stăpineaau o rețea de 4 156 km împărțită astfel :

— Basarabia	290 km
— în Bucovina (întreaga rețea feroviară aparțineau unor companii particulare excepție făcind liniile Itcani — Gr. Ghica și Cernăuți — Sulița Nouă ²⁷	575 km
— în Transilvania și Banat	3 291 km
	Total
	4 156 km

În ce privește liniile din *Basarabia*, din 1 182 km existenți, 896 km erauexploatați de statul rus, iar 290 aparțineau societății particulare B.J.D.O. căreia statul îi concesionase în 1912 construirea și exploatarea unei rețele de 404 km, dar din care nu se construisează pînă în 1915/1916 decât 290 km²⁸.

²⁵ N. Stanciu, *Instrucțiunea de serviciu pentru căile ferate industriale cu tracțiune mecanică*, Cluj, 1923, p. 50.

²⁶ I.D. Dima, *op. cit.*, p. 95. Vezi și V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 239.

²⁷ N.I. Petculescu, *Problema C.F.R.*, București, 1923, p. 53; cf. V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 228.

²⁸ *Ibidem*, p. 226 și 272.

Printre liniile construite șiexploatațe de B.J.D.O. pînă în 1918 amintim :

- Basarabeasca — Cetatea Albă — Portul Liman,
- Cetatea Albă — Burgaz,
- Basarabeasca — Rîul Prut.

Dintre acestea, primele două linii au fost terminate în 1915, iar ultima era încă în construcție în 1917.

În aprilie 1918, liniile au fost rechiziționate de Marele Stat Major al armatei române și predate Direcției Generale C.F.R. La preluarea de către statul român a căilor ferate din Basarabia, ele posedau tot materialul rulant necesar exploatarii lor, dar vagoanele și locomotivele fiind construite pentru ecartament larg nu puteau circula în afara rețelei basarabene. De aceea, la punctele de joncțiune cu rețeaua normală a C.F.R. era necesară transbordarea mărfurilor și a călătorilor. Pentru a înlătura acest inconvenient, în 1922 s-a trecut la normalizarea căii — adică s-a redus lărgimea de la 1524 mm, cît era ecartamentul căilor ferate rusești, la lărgimea normală de 1 435 mm, cît este ecartamentul căilor ferate române, la fel cu restul rețelei europene (cu excepția Spaniei și Portugaliei).

În Bucovina, rețeaua era formată dintr-o serie de linii secundare care aveau un pronunțat caracter economic permîțînd punerea în valoare a masivelor păduri oase din această regiune. Ele derivau din linia principală Lemberg — Cernăuți — Cracovia și atingeau centre importante ca Rădăuți, Vatra Dornei, Gura Humorului, Cîmpulung Moldovenesc. Întreaga rețea bucovineană era legată cu restul rețelei austro-ungare numai prin linia Lemberg — Cracovia, dar nu exista nici o legătură directă cu Transilvania sau Ungaria²⁹.

Între anii 1888 — 1908, societatea *Bukowiner — Lokalbahnen*³⁰ (Căile ferate locale bucovinene) a construit și dat în exploatare liniile :

- Dărămănești — Vatra Dornei ;
- Vama — Moldovița — Ferăstrău — Pojorîta — Fundul Moldovei ;
- Adincata — Berhomete ;
- Carapciu pe Siret — Ciudei — Cosciuco, care însumau 247 km.

În intervalul 1897—1915, o altă societate „*Neue Bukowiner — Lokal bahnen*”³¹ a pus în circulație liniile :

- Nepolocăuți — Vîjnița ;
- Lujeni — Schit ;
- Vrînceni — Ocna ;
- Petriceni (îngă Adincata) — Siret — Sănăuții Vechi ;
- Dornești — Dobrina ;
- Gura Putnei — Putna ;
- Ițcani — Arini și
- Brodina — Seletin

care totalizau 211 km.

²⁹ *Ibidem*, p. 225.

³⁰ *Ibidem*, p. 272; cf. C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *op. cit.*, p. 62.

³¹ *Ibidem*, p. 63.

După 1895, liniile ferate din Bucovina au fost exploatațate direct de „Oesterreichische Staats — Eisenbahnen” (Administrația de stat a căilor ferate austriece — fondată în anul 1873), prin convenții încheiate cu societățile constructoare cărora li se garanta un venit de 4% din capitalul investit.

Pentru unele întreprinderi particulare, mai ales forestiere, s-au construit 230 km de linii industriale cu ecartament de 760 mm. Toate aceste linii erau înfundate.

Majoritatea liniilor din *Transilvania și Banat* au fost trecute Administrației C.F.R. îndată după descompunerea Imperiului austro-ungar. Pentru a se asigura buna funcționare a căilor ferate ardelene, problemă foarte importantă în situația politică și economică a anilor 1918—1919, pe lângă Consiliul Dirigent s-a format Direcția Centrală a C.F.R. din Transilvania cu sediul la Cluj³², care trebuia să organizeze transportul feroviar astfel încit, pe de o parte să răspundă necesităților momentului, iar pe de alta să pregătească trecerea căt mai rapidă a acestor linii în administrația C.F.R.-ului.

În Transilvania, ca și în Bucovina și Basarabia existau trei feluri de căi ferate³³:

- a) — construite și exploatațate de stat;
- b) — construite de societăți particulare și exploatațate de stat;
- c) — construite și exploatațate de societăți particulare.

Din cei 3 291 km care reprezentau căile ferate particulare din Transilvania și Banat, 2 655 km erau exploatați de M.A.V. (Magyar Állam Vasutak — Căile ferate maghiare de stat) în baza unor contracte încheiate cu societățile particulare care construiseeră liniile respective. În contracte era prevăzută obligația statului de a plăti societăților 47—56% din veniturile brute încasate³⁴.

Imediat după terminarea războiului statul român a preluat, din considerente politice și militare, exploatarea acestor linii fără a recunoaște însă vechile convenții încheiate în condiții cu totul diferite.

Dintre liniile construite de societăți particulare și exploatațate de statul român după unirea Transilvaniei, menționăm:

Anul dării în exploatare

Apahida—Dej	1881
Dej—Bistrița	1884
Satu Mare—Baja Mare	1884
Simeria—Iunedoara	1884
Luduș—Magheruș Sieu	1887
Vlătorli—Odorhei	1887
Oradea—Vașcău	1887
Dej—Zalău	1890
Brașov—Sf. Gheorghe—Brețcu	1891
Brașov—Zărnești	1891
Sf. Gheorghe—Tg. Secuiesc	1892

³² Direcția centrală a C.F.R. din Transilvania a funcționat ca direcție separată pînă în 1920 când a trecut sub ordinile Direcției generale din București, dar a continuat să activeze la Cluj ca o filială a Direcției generale.

³³ V. Stoika, *Materiale de bază privind istoria C.F.R.*, București, 1959, vol. V, p. 74.

³⁴ *Ibidem*, p. 81.

Sibiu—Cisnădie	1892/1894
Alba Iulia—Zlatna	1895
Arad—Brad	1896
Vințu de Jos—Sibiu	1897
Sibiu—Turnu Roșu	1897
Sf. Gheorghe—Miercurea Ciuc	1897
Sibiu—Sighișoara	1898
Bistrița—Prundu Bărăganului	1898
Blaj—Sovata	1898
Războieni—Uioara	1905
Reghin—Deda	1905
Sovata—Praid	1906
Jibot—Cugir	1906
Beclean—Ilva Mică	1907
Sibiu—Făgăraș	1892
Făgăraș—Brașov	1908
Sf. Gheorghe—Madefatan (Petru Rareș)	1907
Caransebeș—Hațeg	1908
Sf. Gheorghe—Deda	1909
Ilva Mică—Radna Veche	1909
Sibiu—Vurpăr	1910
Huedin—Călățele	1911
Turda—Abrud	1912
Tg. Mureș—Praid	1915
Tg. Mureș—Teaca	1915
Bandu de Cîmpie—Miheș	1915

Răscumpărarea celoralte căi ferate particulare, prevăzută prin legea din 1923, a fost tradusă în fapt în anul 1926³⁵ cind în urma unor tratative purtate între guvernul român și reprezentanții a 17 societăți feroviare din Transilvania, deținătoare a 1 484,945 km, s-a ajuns la un acord prin care liniileexploatarele societăți :

Năsăud	64,092 km
Jibot—Cugir	13,785 km
Huedin—Călățele	14,742 km
Jebel—Liebling	9,607 km
Ardealul de Sus	242,600 km
Timișoara—Buziaș	30,500 km
Timișoara—Lipova—Radna	62,800 km
Turda—Cimpeni—Abrud	94,340 km
Valca Vișeului	55,090 km
Jibou—Baia Mare	78,900 km
Satu Mare—Baia Mare	76,339 km
Caransebeș—Hațeg	76,555 km
Tîrnava Mică	113,246 km
Mureș—Turda	183,840 km
Sătmărene—Unite	163,278 km
Sud Orientale Maghiar	167,508 km
Jebel—Ciacova—Boca	37,723 km

Total 1 484,945 km

trec în proprietatea statului român. Valoarea de răscumpărare a celor 1 484,945 km a fost de 17 157 568,85 franci elvețieni.

³⁵ Monitorul Oficial, nr. 72 din 28 III 1926, p. 4430; cf. C. Hamangiu, op. cit., vol. XV—XVI, p. 224—225 și V. Slăvescu, op. cit., p. 274.

Deoarece după 1918, aceste linii au fost în fapt administrate și exploataate de C.F.R. „*fiind în posesia efectivă* a statului român, nu mai este loc la predarea lor de către societățile vînzătoare. Societățile vînd deplină proprietate a acestor bunuri liberă de orice sarcini”³⁵.

Prin legea din 4 XII 1926 s-a ratificat Convenția încheiată de stat cu reprezentanții societății anonime a căilor ferate „*Maramureșene*”³⁷, răscumpărate prin emitere de rentă 5% în valoare de 8 630 Lire sterline. Conform ei, „statul român cumpără căile ferate cu instalațiile, anexele și tot materialul rulant ce se găsește de fapt în posesia statului român. Prin această vînzare, Societatea garantează statul român de orice evicțiune și orice pretențiuie din partea oricui, acționar sau interesat”.

La 20—22 XII 1926 s-a ratificat și Convenția încheiată între delegații guvernului român și reprezentanții „Compagnie Belge de Chemins de fer et d'Entreprises” din Bruxelles³⁸, deținătoarea acțiunilor societăților de căi ferate *Arad — Cenad* (252 km), *Matra — Crișana* (150 km) și *Bihorene* (54 km). Conform ei, „Statul român cumpără toate drepturile și interesele cuprinse în acele acțiuni, cu referire atât la liniile ferate, accesoriiile și anexele lor, instalații fixe, materialul rulant revenind acestor linii, cît și domeniul privat și orice altă avere situată pe teritoriul românesc”. Deoarece societățile sus menționate aveau în exploatare și linii aflate pe teritoriile statelor vecine, s-a procedat la divizarea acestor societăți, statul român intrînd numai în posesia liniilor aflate în România (art. 3).

Ca urmare, liniile :

- Arad — Ineu — Sebeș — Gurahonț ;
- Hălmagiu — Brad ;
- Ineu — Cerneiu — Sintana — Chișinău Ardeal ;
- Otlaca — frontieră și
- Arad — Pecica — frontieră,

în lungime de 252,436 km din lungimea totală de 379,614 km construiți de societatea Arad — Cenad, intra în posesia căilor ferate române³⁹.

Materialul rulant a fost împărțit între cele două societăți Arad — Cenad, cea din România și cea din Ungaria în raportul de 2/1 pentru rețeaua românească. Totodată, atelierul pentru repararea materialului rulant de la Arad trecerea în întregime, cu toate instalațiile, în proprietatea statului român.

Treisprezece ani mai tîrziu, la 7 III 1939 s-a încheiat o convenție între C.F.R. și Societatea anonimă industrială Arad — Brad (succesoarea societății Arad Cenad) pentru răscumpărarea unei părți din averea ei⁴⁰. În articolele 1—3 se preciza că societatea vinde și C.F.R. cumpără diferite clădiri, terenuri și mobilier din stațiile Arad, Brad, Bocsig, Ineu, Gura-

³⁵ *Monitorul Oficial*, nr. 72 din 28 III 1926, p. 4430.

³⁷ *Monitorul Oficial*, nr. 51 din 6 III 1927, p. 3025; cf. V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 276.

³⁸ *Monitorul Oficial*, nr. 22 din 30 I 1927, p. 1065; cf. V. Slăvescu, *op. cit.*, p. 275. Prețul acestei răscumpărări era de 7 118 000 fr. elvețieni, iar pentru folosirea liniei de la 1 II 1923 începând statul român plătește o sumă globală de 609 375 fr. elvețieni. Plata ei, minus jumătate din arieratele de exploatare, adică 304 687 fr. elvețieni s-a făcut în rentă de stat 5% în lire sterline, calculată în aceeași bază de paritate ca în 1926, adică 25, 22 fr. elvețieni pentru o liră sterlină.

³⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 87 din 19 IV, 1927, p. 5290. Pentru răscumpărarea acestor linii statul român a plătit suma de 7 118 000 fr. elvețieni.

⁴⁰ *Monitorul Oficial* din 7 III 1939, p. 1160.

honț, Hălmagiu, Sebeș, în valoare de 1 634 227 lei. De asemenea, administrația C.F.R. preluă și o parte din personalul societății Arad — Brad, aşa cum se procedase și în anul 1926 cu societatea Arad — Cenad.

În această perioadă intră în administrarea și exploatarea C.F.R.. și *Societatea căilor ferate particulare someșene*, cu liniile :

Apahida—Zalău—Tigani	149 km
Dej—Borga—Bistrița	90 km
Baia Mare—Jibou—Cahulul Silvaniei	86 km
Beclean—Radna Veche	69 km
Total	394 km

Continuindu-se acțiunea de răscumpărare a căilor ferate de la societățile particulare, la 20 aprilie 1932 s-au ratificat două convenții, una încheiată între guvernul român și opt societăți anonime de căi ferate locale, iar alta, între guvernul român și reprezentanții societăților anonime de căi ferate locale : Nagyvarad — Belényes — Baskoczi și Hongroise-pour le trafic des chemins de fer din Budapesta, pentru trecerea în patrimoniul statului a liniilor ferate situate pe teritoriul românesc⁴¹. Drept contravaloare, statul plătea societăților suma de 2 276 141 fr. elvețieni.

La 18 iulie 1935 au fost încheiate și convențiile dintre Regia Autonomă a Căilor ferate române, pe de o parte și Vechea și Noua societate de C.F.P. din Bucovina, pe de alta, prin care se stipula trecerea în administrarea căilor ferate române a liniilor construite și exploatațe de acele-societăți⁴².

Înainte cu cîțiva ani trecuse în proprietatea statului și linia Ițcani — Nepolocăuți, în lungime de 117 km, răscumpărată de la Compania de căi ferate Lemberg — Cernăuți⁴³.

Paralel cu acțiunea de răscumpărare a căilor ferate particulare, statul a continuat să acorde concesiuni numai pentru construirea de liniile *industriale*, cu ecartamente înguste de 760 sau 1 000 mm, pe distanță și termene scurte, liniile care deserveau diferite întreprinderi, mai ales fabrici de cherestea, depozite de mărfuri etc. În această categorie intrau liniile ca : Vișeu de Sus — Făina, cu ecartamentul de 760 mm utilizată în transportul forestier ; Arad — Podgoria, cu ecartamentul de 1 000 mm cuprinzind linia electrică Arad — Pincota cu ramificația Ghioroc — Radna, 59 km ; Brașov — Satu Lung în lungime de 13 km ; Toplița — Corbu, 70 km folosită de societatea forestieră „Valea Mureșului” ; Turnu Severin — Baia de Aramă și Apa Neagră — Tg. Jiu exploatațe de întreprinderile „Cloșani” ; Azuga — Retivoiu, folosită de fabrica de hîrtie C & Schiel din Bușteni, sau Piatra Neamț — Straja, 15,3 km exploatață de societatea forestieră „Albina”⁴⁴.

Liniile enumerate erau liniile secundare, de interes pur local. Acestea nu aveau vreo importanță deosebită, în comparație cu rețeaua feroviară a statului, care se mărea continuu prin aplicarea politicii de stat în materie de căi ferate.

⁴¹ Monitorul Oficial, nr. 94 din 20 aprilie 1932, p. 2645; cf. C. Hamangiu, op. cit., vol. XX, p. 351. Vezi și Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și imprimaturile contracarante, 1833—1933*, București, 1934, p. 837.

⁴² I. Dîma, op. cit., p. 97; cf. V. Stoika, op. cit., p. 300.

⁴³ C. Hamangiu, op. cit., vol. XX, p. 447.

⁴⁴ C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, op. cit., p. 278.

Astfel, la 12 X 1939 Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, Ministerul Industriei și Ministerul Finanțelor au fost autorizate să cumpere, integral, patrimoniul următoarelor 11 societăți de căi ferate particulare din Transilvania, toate cu sediul în Cluj⁴⁵.

- „Satu Mare — Baia Mare”
- „Jibot — Cugir”
- „Ardealul de Sus”
- Caransebeș — Hațeg”
- „Tîrnava Mică”
- „Unite — Sătmărene”
- „Valea Viseului”
- „Jibou — Baia Mare”
- „Năsăudene”
- „Matra — Crișana” și
- „Bihorene”,

iar la 4 VIII 1942 s-a cumpărat pentru stat patrimoniul societăților⁴⁶ :

- „Mureș — Turda”
- „Turda — Abrud”
- „Timișoara — Radna”
- „Huedin — Călățele”
- „Jebel — Liebling” și
- „Timișoara — Buziaș”.

După această nouă măsură, în proprietatea societăților particulare au mai rămas numai 262 km⁴⁷ care au intrat în exploatarea C.F.R. la 11 iunie 1948, prin legea naționalizării. Potrivit ei, societățile⁴⁸ :

1. Căile ferate prahovene (cu sediul la Ploiești)
2. Arad — Podgoria (Arad)
3. Pecica — Nădlag (Pecica)
4. Brașov — Satu Lung (Brașov)
5. Turnu Severin — Tismana (București)
6. Virfurile — Valea Leuca (Arad)
7. Ilva Mică — Ilva Mare (Bistrița)
8. Telciu — Telcișor (Telciu)
9. Mineciu — Ungureni — Vălenii de Munte (București)
10. Buziaș — Buziaș Băi (Buziaș)

trebuia să-și încheie inventarele și bilanțurile pentru operațiile făcute pînă la 11 iunie, după care în perioada 12 iunie — 31 august 1948 treceau la predarea către C.F.R. a întregii lor averi.

Exploatarea proprie înceta pe data de 31 august 1948 la orele 24.

Se încheia astfel o acțiune complexă care deși se desfășurase de-a lungul multor ani, s-a finalizat numai atunci cînd întregul sistem politic, economic și social al țării s-a schimbat în chip radical.

★

La dezvoltarea economică și socială a României căile ferate și-au adus un aport direct, prin efectuarea transporturilor de călători și de mărfuri, și indirect, prin stimularea diferitelor domenii de activitate.

⁴⁵ Ibidem. Vezi și C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXVII, p. 2370.

⁴⁶ C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *op. cit.*, p. 295.

⁴⁷ V. Stoika, *op. cit.*, vol. V, p. 315.

⁴⁸ C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *op. cit.*, p. 325.

Prin măsurile luate de către stat, încă de la început, s-a trecut la exploatarea directă a acestei ramuri a economiei naționale, măsuri care au contribuit la propășirea economică, politică, socială și culturală, precum și la asigurarea apărării naționale.

Pentru a se completa rețelei principale (exploataate de stat prin Direcția Generală C.F.R.) cu centrele mai populate sau pentru a se valorifica bogățiile naturale din anumite zone ale țării, s-a permis, totuși, unor societăți particulare să execute căi ferate secundare care derivau din liniile principale. Întreaga activitate de administrare și de exploatare a societăților de căi ferate particulare se afla însă sub controlul statului care putea interveni direct ori de cîte ori era nevoie.

În condițiile desăvîrșirii statului național unitar s-a trecut la reorganizarea transportului feroviar care trebuia să răspundă noilor cerințe ale dezvoltării economice, politice și strategice ale țării. Comparativ cu politica feroviară a unor state vecine, în care se punea accent pe dezvoltarea căilor ferate cu ajutorul societăților particulare, guvernele române au dus o politică diferită, adoptînd principiul administrării de către stat a căilor ferate. Aceasta a făcut ca în vechea Românie să se construiască mult mai puține linii particulare — care nu reprezentau nici 5% din întreaga rețea C.F.R. și aveau o importanță numai pe plan local — decît în Transilvania, Bucovina și Basarabia, unde societățile particulare detineau peste 38% din rețeaua feroviară și deserveau centre și zone importante atât din punct de vedere economic cît și din punct de vedere politic.

Liniile particulare provenite din administrații diferite ca sistem de organizare și exploatare deși contribuisează la ridicarea și activarea pe mai multe planuri a ținuturilor pe care le străbăteau, la nivel național împiedicau însă dezvoltarea armonioasă a ramurilor de transport și influențau negativ satisfacerea necesităților economice și sociale.

Pentru a se depăși aceste dificultăți și în concordanță cu politica adoptată de statul român în domeniul transporturilor feroviare, s-a trecut la integrarea căilor ferate particulare în rețeaua C.F.R. Faptul s-a realizat treptat folosindu-se mijloace diferite, de la exercitarea controlului direct, începînd cu proiectarea liniei, starea materialului rulant, a modului în care se desfășoară traficul de călători și de mărfuri, pînă la răscumpărare, sechestrare și naționalizare.

S-a ajuns astfel ca întreaga rețea feroviară să fie condusă de o singură administrație, ceea ce a permis luarea unor măsuri unitare care să asigure o creștere substanțială a rentabilității transporturilor prin îmbunătățirea condițiilor de exploatare tehnică și comercială și micșorarea cheltuielilor necesare.

CONSIDÉRATIONS SUR LES VOIES FERRÉES PRIVÉES EN ROUMANIE

Résumé

Les voies ferrées ont contribué directement au développement économique et social de la Roumanie par le transport de voyageurs et de marchandises, et indirectement, en stimulant les différents domaines d'activité.

Grâce aux mesures prises dès le début par l'État, on entreprit l'exploitation directe de cette branche de l'économie, mesures qui contribuèrent au progrès économique, politique, social et culturel du pays, de même qu'à la défense nationale.

Pour compléter les liaisons du réseau principal (que l'État exploitait par la Direction Générale des Chemins de Fer Roumains) avec les centres plus peuplés ou pour valoriser les richesses naturelles de certaines zones du pays, on accorda néanmoins la permission, à certaines sociétés privées, de construire des voies ferrées secondaires qui dérivaient des lignes principales. Mais l'entièvre activité d'administration et d'exploitation des sociétés de voies ferrées privées se trouvait sous le contrôle de l'État, qui pouvait intervenir directement s'il était nécessaire.

Dans les conditions du parachèvement de l'État national unitaire, on entreprit la réorganisation du transport ferroviaire qui devait répondre aux nouvelles exigences du développement économique, politique et stratégique du pays. À l'encontre de la politique ferroviaire des États, où l'accent était mis sur le développement des voies ferrées à l'aide des sociétés particulières, les gouvernements roumains ont mené une politique différente, en adoptant le principe de l'administration des voies ferrées par l'État. Ceci détermina la construction, dans l'ancienne Roumanie, d'un nombre très réduit de voies particulières — qui ne représentaient pas 5 % du réseau des C.F.R. et dont l'importance était locale — par rapport à la Transylvanie, Bucovine et Bessarabie, où les sociétés privées détenaient plus de 38 % du réseau ferroviaire et desservaient des centres et des zones importantes tant du point de vue économique, que politique.

Les lignes privées provenues des administrations différentes comme système d'organisation et exploitation, bien qu'elles aient contribué au progrès sur plusieurs plans des régions qu'elles traversaient, entravaient en réalité le développement harmonieux des branches du transport et exerçaient une influence négative sur les impératifs économiques et sociaux.

Pour surmonter ces difficultés et en concordance avec la politique adoptée par l'État roumain dans le domaine des transports ferroviaires, on initia l'intégration des chemins de fer privés dans le réseau des C.F.R. Ceci se réalisa par degrés, en utilisant des moyens différents, à partir du contrôle direct, depuis l'étude, l'état du matériel roulant, la manière où le trafic de voyageurs et de marchandises se déroulait, jusqu'au rachat, séquestra et nationalisation.

Ainsi on arriva à soumettre tout le réseau ferroviaire à une seule administration, ce qui donna la possibilité de prendre des mesures unitaires qui assurent une augmentation substantielle de la rentabilité des transports par l'amélioration des conditions d'exploitation technique et commerciale et par la diminution des dépenses nécessaires.

www.dacoromanica.ro

PRIMELE CĂI FERATE ÎNGUSTE ÎN ROMÂNIA

DUMITRU P. IONESCU

Dobindind cu armele independența politică, guvernul liberal condus de Ion C. Brătianu și-a sporit eforturile pentru a obține și independența economică, ceea ce președintele Consiliului de Miniștri a concretizat prin lozinca : „Prin mintea, prin inima și brațele noastre” ! În cadrul acestei politici economice independente, guvernul român și-a schimbat radical orientarea în construcțiile și exploataările feroviare, renunțând la concesiunile acordate companiilor străine și încrezînd primei promoții de ingineri (16 absolvenți în 1878) de la Școala Națională de Poduri și Șosele administrarea căilor ferate și construirea unor noi linii pentru completarea rețelei.

Inaugurarea emancipării economice s-a făcut la 14 aprilie 1879¹ cînd guvernul a încredințat inginerului Dimitrie Frunză (absolvent al Școlii de Poduri și Șosele din Paris în 1856) construirea liniei Buzău—Rimnicu Sărat — Focșani — Mărășești = 90,067 km, deschisă circulației la 18 octombrie 1881². Această cale ferată a reprezentat cea mai bună dovdă că inginerii români și-au asimilat repede și temeinic tehnica feroviara îndemnind guvernul liberal de a persevera în politica sa, mai ales că Europa a fost invadată după 1880, de produsele agricole și industriale ale Statelor Unite ale Americii. S.U.A. au construit docuri pe cînd europenii nu le cunoșteau și au dezvoltat rețea de căi ferate și canale, oferind mari înlesniri de transport producătorilor ale căror mărfuri se vindeau ieftin în marile porturi din Apusul Europei.

La 1 ianuarie 1880³ guvernul român a răscumpărat de la Societatea Acționarilor artera feroviara Roman—Galați—Brăila—Buzău—București—Pitești—Craiova—Vîrciorova = 921 km. Prin Legea din 16 aprilie 1881⁴ guvernul a hotărît construirea căii ferate Adjud-Tîrgu Ocna = 50 km, iar prin Legea din 25 iunie 1881⁵ liniile Buda—Slănic = 34,2 km și Cimpina—Doftana = 5,2 km, numite în istorie „liniile sării”. Astfel, la începutul anului 1882, România avea 1469,596 km/c.f. din care 80% adică 1181,912 km erau în proprietatea statului, iar 20% sau 287,684 km aparțineau companiilor străine. Ca să facă față concurenței americane, mai ales că 50% din exportul României era ocupat de cereale, guvernul liberal a trecut la construirea de docuri în porturile dunărene și la completarea rețelei feroviare. Artera Vîrciorova-Ițcani (astăzi Suceava Nord)

¹ „Monitorul Oficial al României”, nr. 88, miercuri 18 aprilie 1879, p. 2233, col. 1

² „Curierul financiar”, nr. 43,25 octombrie 1881, p. 520

³ „Monitorul ...”, nr. 23, marți 29 ianuarie 1880, p. 499, col. 1

⁴ Ibidem, nr. 17, miercuri 22 aprilie 1881, p. 564, col. 1—2

⁵ Ibidem, nr.75, sîmbătă 4 iulie 1881, p. 2324, col. 1—2.

strîngea produsele de pe proprietățile situate într-o zonă de 30—40 km, în dreapta și în stînga sa. În această vreme, cea mai mare parte din teritoriul țării era încă departe de a participa la impulsionarea generală de export pe Dunăre, care era singura cale de transport a României. Multe bogății putrezeau fiindcă lipseau mijloacele de transport la marile piețe. Ca să intensifice exportul, guvernul liberal a trecut în primăvara anului 1882 la proiectarea unor noi căi ferate care să lege principalele zone agricole de rețeaua feroviară.

Deși beneficiau foarte puțin de calea ferată, 9 dintre județele cele mai bogate ale țării ca Dâmbovița, Fălciu, Gorj, Muscel, Neamț, Suceava, Teleorman, Vaslui și Vilcea au contribuit timp de 14 ani la plata anuității rețelei feroviare construită de companiile străine Offenheim și Strousberg. Din cauza lipsei de căi ferate, proprietarii din aceste județe sufereau importante pagube, 20—30 lei la chilă⁶, fiindcă nu puteau să-și transporte la timp produsele la porturile dunărene. Progresul celor 9 județe, ai căror locuitori reprezentau aproape jumătate din populația țării, impunea construirea unor noi căi ferate.

În acest scop, la începutul lunii martie 1882⁷, ministrul lucrărilor publice, colonelul N. Dabija⁸ a prezentat în Adunarea Deputaților un proiect de lege privind construirea „a 6 căi ferate economice” 370 km :

Rîmnicu Vilcea—Corabia, cu ramura Rîureni—Ocenele mari = — 166 km.

Titu—Tîrgoviște = 35 km.

Bacău—Piatra Neamț = 55 km.

Bîrlad—Vaslui = 50 km.

Dolhasca—Fălticeni = 34 km.

Docolina—Huși = 30 km.⁹

Costul construcției era de 22.200.000 lei, adică 60.000 lei/km. Guvernul liberal conta că va rămîne la această sumă, reducind greutatea șinelor la 16 kg/m pe care să circule locomotive mai mici de 16 tone, suprimind un mare număr de construcții auxiliare (cantoane, pasaje de nivel, magazii) și aparate de semnalizare care asigurau circulația, punând o economie severă în executarea tuturor lucrărilor. Pe aceste „căi ferate de interes local”, guvernul dorea să introducă un nou sistem de exploatare economică.

Adunarea Deputaților a trimis proiectul de lege la comitetul delegaților de secțiuni compus din C. Costescu-Comăneanu, Ștefan Gheorghiu-Parpale, Petre Zamfirescu, Ioan Cărăbătescu, dr. N. Măldărăscu, Grigore Eliad, Petre Carp. După ce a consultat Consiliul Tehnic din Ministerul Lucrărilor Publice alcătuit din inginerii Dimitrie Frunză, Spiridon Iorceanu, Dimitrie Manovici și Constantin Zeuceanu, comitetul delegaților s-a întrunit în două ședințe consecutive sub președinția lui Petre

⁶ Chilă — unitate de măsură cerealieră egală cu circa 680 l. în Muntenia și cu circa 430 l în Moldova

⁷ „Curierul finanțiar”, 7 martie 1882, p. 111

⁸ Colonelul N. Dabija a fost ministru al lucrărilor publice în perioada 24 octombrie 1880—1 august 1884)

⁹ „Desbaterile Corpurilor Legiuitoare”, no. 97, duminică 18 aprilie 1882, p. 1609, col. 1

Carp, a modificat articolele 3—10 din proiectul de lege și a adăugat 235 km c.f., adică liniile :

Huși—Prut = 15 km, cu prețul de 80.000 lei/km.

Vaslui—Iași = 90 km, cu 100.000 lei/km.

Filiași—Tîrgu Jiu = 70 km, cu 60.000 lei/km.

Golești—Cimpulung = 60 km, cu 70.000 lei/km.

Cu aceste modificări, proiectul de lege și raportul comitetului de delegați au fost prezentate Camerei în ședința din 17 aprilie 1882¹⁰ de Grigore Eliad, constructorul liniei Iași—Ungheni = 21,419 km, în anii 1872—1874¹¹, care a apreciat realizarea acestor liniilor drepte, o operă gigantică". În mod firesc, dezbaterea proiectului de lege a declanșat în presă și în Adunarea Deputaților un mare interes pentru căile ferate. Proiectul de lege răspunde unor necesități reale și nimici nu s-a declarat împotriva acestor căi ferate. Fără a epuiza resursele financiare ale țării, guvernul liberal dorea să satisfacă interesele generale și să asigure dezvoltarea ei economică, atât de necesară pentru existența națională. Deputații care au criticat proiectul de lege au examinat liniile din punct de vedere finanic și tehnic cerind să se precizeze denumirea de „căi ferate de interes local” sau „căi ferate de interes general”. Ei considerau căile ferate spre Fălticeni, Cimpulung și Tîrgu Jiu drept liniile infundate, care nu vor transporta decât lemne, var, spirt și fructe, astfel că ele vor aduce un venit de cel mult 2.000 lei/km, silind statul să inscrie în bugetul său noi și permanente cheltuieli. Deputații Ion Ghica¹² și Emil Costinescu¹³ au cerut același material și un singur sistem de exploatare pentru toate căile ferate ale statului care, independent, să le exploateze. Deși majoritatea oratorilor au declarat că sprijină proiectul de lege, Camera s-a împărțit în două tabere : una susținea proiectul guvernului care prevedea construirea de liniile înguste, iar alta cerea căi ferate normale. Din această cauză, discuțiile au continuat și în ziua de 19 aprilie¹⁴, cînd Nicolae Fleva a evidențiat rolul căilor ferate în progresul județelor, dar și-a exprimat regretul că proiectul de lege nu a fost însoțit de studii finanțare și economice cu privire la costul kilometric, la productivitatea și rentabilitatea liniilor propuse. El și-a exprimat îndoiala asupra prețului de 60.000 lei/km, cînd calea ferată Buzău—Mărășești, construită simplu, care nu necesitase gări la ambele extremități, costase 92.500 lei/km.

După explicațiile suplimentare ale ministrului de lucrări publice¹⁵, s-a pus la vot închiderea discuțiilor și luarea în considerație a proiectului de lege, ceea ce s-a primit în unanimitate¹⁶. S-a trecut la votul pe articole și deputații s-au intrecut în a formula amendamente. Toți doreau să înzestreze județele pe care le reprezentau cu căile ferate de care aveau nevoie. Singura deosebire era modul de construcție : linie normală sau îngustă. Astfel, P. Cazimir, V. Calcantraur, D. P. Moruzi, C. Bobeica, G..

¹⁰ Ibidem, p. 1608, col. 3

¹¹ Dumitru P. Ionescu, *Construirea liniei ferate Iași-Ungheni*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol”, nr. 1/1986, p. 283—291.

¹² Dezbaterile Corpurilor Legiuitoroare”, no. 97, duminică 18 aprilie 1882, p. 1612, col. 1

¹³ Ibidem, col. 2

¹⁴ Ibidem, no. 98, marți 20 aprilie 1882, p. 1613, col. 2

¹⁵ Ibidem, p. 1646. col. 2

¹⁶ Ibidem, p. 1647, col. 2

Urzică, V. Sireteanu, Th. Boldur-Lățescu, G. Livezeanu și dr. Petrasiu au propus linia Leorda—Dorohoi = 20 km, care să se construiască „în condițiunile ambrașamentului Titu—Tîrgoviște”¹⁷. Amendamentul a fost susținut de președintele Consiliului de Miniștri, Ion C. Brătianu, pe motiv că județul Dorohoi, mare producător de cereale, era lipsit de căi de transport. Deputații P. Ghica, C. Boerescu, G. Vernescu, M. Xenu, I. Poenaru-Bordea și Gr. Triandafil¹⁸ au cerut construirea liniei Stolnici—Roșiorii de Vede—Turnu Măgurele, considerînd-o mai utilă pentru dezvoltarea economică a țării decît calea ferată Titu—Tîrgoviște pe care au apreciat-o drept „o linie de favoare”. Ei au arătat că Teleormanul era singurul județ ce făcuse și studiile de teren, cheltuind 20.000 lei, iar prin construirea liniei s-ar înlătura nedreptatea făcută unuia din cele mai mari grinare ale țării care dispunea și de un important port dunărean. Din nou a intervenit președintele Consiliului de Miniștri care a protestat împotriva calificativului dat liniei Titu—Tîrgoviște și a susținut necesitatea căii ferate Stolnici—Roșiorii de Vede — Turnu Măgurele.

Mult mai clar și mai convingător a fost Mihail Kogălniceanu¹⁹ care, deși era în opoziție, a declarat că va vota proiectul de lege, deoarece îl consideră ca cea mai valoroasă inițiativă a guvernului liberal, fiindcă satisfac interesele generale și locale, dublind veniturile rețelei feroviare și ale țării. El recunoștea că noile construcții feroviare vor fi costisitoare, dar ele vor stimula progresul economic al țării și de aceea a conchis „...trebuie să facem economie în altele, dar drumurile de fer să le votăm; căci votind drumurile de fer, votăm regenerarea agriculturii și a națiuniei întregi și în asemenea cheстиuni nu trebuie să facem opozitîune”²⁰.

Dezbaterile au continuat și în ziua de 20 aprilie²¹, cînd Pană Buescu, M. Kogălniceanu, N. Fleva, C. Bastache, A. Sihleanu, P. Gorgos și N. Rășcan au propus următorul amendament: „Acesta căi ferate se vor face pe principiul de cale îngustă în modul cel mai economic, avind însă în vedere și buna calitate a căii, pentru care se autoriză guvernul acestui pînă la 40.000 lei maximum pe kilometru. Iar calea ferată Birlad—Vaslui—Iași se va face cu lărgimea normală. Pentru această ultimă linie se acordă cifra de 100.000 lei pe kilometru ca și pentru linia Buzău—Mărășești²². Unii deputați ca N. Ionescu²³ și Emil Costinescu²⁴, care consultaseră specialiști în construcții feroviare, au arătat că nu se pot face reduceri la materiale, la corpul liniei și la înzestrarea ei, susținînd că aceste căi ferate vor costa cel puțin 100.000 lei/km, la care trebuie adăugată și valoarea materialului rulant ce nu figura în proiectul de lege și care nu poate să fie mai puțin de 8.000 lei/km. Ei au mai argumentat că, din experiența anilor anteriori, cheltuielile de exploatare ale rețelei feroviare se urcau la 12.800 lei/km, în timp ce venitul ei brut, atît pentru tranzit cît și pentru traficul local, era de maximum 5.000 lei/km. Din

¹⁷ Ibidem, col. 3

¹⁸ Ibidem, p. 1648, col. 1

¹⁹ Ibidem, p. 1649, col. 2

²⁰ Ibidem, p. 1650, col. 2

²¹ Ibidem, no. 99, miercuri 21 aprilie 1882, p. 1661, col. 3

²² Ibidem

²³ Ibidem, p. 1662, col. 2

²⁴ Ibidem, p. 1663, col. 1

nou a luat cuvintul Kogălniceanu²⁵ ca să-și exprime regretul că, de cind a intrat în parlament, anul 1857, nu a văzut un spectacol mai penibil decât cel oferit de acest proiect de lege, fiindcă nu preciza sistemul de construcție. A fost necesară intervenția președintelui Consiliului de Miniștri²⁶, să arate că guvernul a adoptat ecartamentul îngust și să propună votarea proiectului de lege, ca lucrările să inceapă și, dacă prețul kilometric va fi depășit, atunci Camera va fi rugată să aprobe noi credite. S-au votat amendamentele Pană Buescu, M. Kogălniceanu, N. Fleva etc. și cel propus de D. Giani²⁷, cu privire la suprimarea art. 5, astfel că și calea ferată Titu-Tîrgoviște a intrat în categoria celorlalte linii. Discuțiile au continuat și amendamentele au sporit, mai ales la dezbaterea articolelor 6-8, la care C. Porocincanu a depus și Camera a votat următorul amendament: „Cerem ca subvențiunile ce județele interesate vor avea a da, să se reducă și ele de la 1 000 lei/km la 600 lei anual”²⁸.

După ce ministrul lucrărilor publice a declarat că guvernul acceptă amendamentele introduse, Camera a trecut la votarea proiectului de lege în total, dar fără rezultat, deoarece a fost insuficient numărul deputaților prezenți, cerut de regulament. În ședința din 21 aprilie²⁹, după ce dr. Măldăreșcu a prezentat telegrama de mulțumire a locuitorilor din comuna Drăgășani pentru linia Rimnicu Vilcea-Corabia, Adunarea Deputaților a adoptat cu 68 voturi pentru, 4 voturi contra și 2 abțineri³⁰ proiectul de lege care prevedea:

Art. 1 — Declarația de utilitate publică realizarea liniilor: Rimnicu Vilcea—Corabia, cu o ramură la Ocenele Mari; Titu—Tîrgoviște; Bacău—Piatra Neamț; Bîrlad—Vaslui; Dolhasca—Fălticeni; Docolina—Huși—Prut; Filiași—Tîrgu Jiu; Golești—Cîmpulung; Vaslui—Iași; Leorda—Dorohoi; Stolnici—Roșiorii de Vede—Turnu Măgurele.

Art. 2 — Cele 11 linii se împart în trei secțiuni: secțiunea I cuprinde liniile ce se vor construi în anii 1882—1884: Piatra Olt—Rimnicu Vilcea; Titu—Tîrgoviște; Bacău—Piatra Neamț; Bîrlad—Vaslui. Secțiunea a II-a avea căile ferate ce se vor realiza în anii 1883—1885: Piatra Olt—Corabia; Dolhasca—Fălticeni; Docolina—Huși—Prut. Secțiunea a III-a cuprinde liniile ce se vor construi în anii 1884—1886: Filiași—Tîrgu Jiu; Golești—Cîmpulung; Vaslui—Iași; Leorda—Dorohoi; Stolnici—Roșiorii de Vede—Turnu Măgurele.

Art. 3 — Toate aceste linii ferate se construiau pe principiul de „cale îngustă”, în modul cel mai economic și avându-se în vedere buna stabilitate a căii, pentru un preț maxim de 40 000 lei/km, cu excepția liniei Bîrlad—Vaslui—Iași care se va face cu ecartament normal, acordindu-i-se suma de 100 000 lei/km.

Art. 4 — Pentru fiecare linie, lucrările se vor separa în două părți: prima parte va cuprinde calea propriu-zisă, terasamentele, balastul, aşezarea liniilor și podurile; a doua parte reprezinta clădirile ce se vor da separat prin licitație publică, conform legii de contabilitate a statului.

²⁵ Ibidem, p. 1665, col. 3

²⁶ Ibidem, p. 1666, col. 2

²⁷ Ibidem, p. 1668, col. 2

²⁸ Ibidem, p. 1670, col. 2

²⁹ Ibidem, no. 100, joi 22 aprilie 1882, p. 1681, col. 1

³⁰ Ibidem, p. 1682, col. 3

Art. 7 — Pentru acoperirea cheltuielilor de construcție, guvernul era autorizat a emite titluri de rentă amortizabilă după cursul zilei, în raport cu înaintarea lucrărilor, pînă la suma de 39 145 000 lei, capital efectiv. Județele prin care trec aceste căi ferate vor plăti statului anual, ca subvenție pe timp de 10 ani, cîte 600 lei de fiecare km de pe teritoriul lor, plata începînd de la darea în circulație a fiecărei linii.

A doua zi, 22 aprilie ³¹, ministrul de finanțe, George Lecca ³², a comunicat Senatului Mesajul Regal no. 1152, cu proiectul de lege relativ la construirea căilor ferate înguste. Senatul l-a trimis la secțiuni, care, l-au admis în unanimitate, numind ca delegați pe George Bădescu, dr. Androclie Fotino, Dimitrie Pișca, dr. Emanoil Severin și Nicolae Manolescu. Datorită numeroaselor divergențe, abia la 7 mai ³³, Nicolae Manolescu a prezentat raportul comitetului de delegați și proiectul de lege. Ambele documente au fost apreciate de generalul Manu și propuse a fi votate. Ministrul de Finanțe ³⁴ a rugat Senatul, să voteze proiectul de lege fără modificări, promînd respectarea intereselor locale și transformarea treptată a liniilor înguste în căi ferate normale. Drept urmare, proiectul de lege a fost adoptat de Senat în unanimitate, cu 28 voturi pentru ³⁵.

Guvernul liberal a continuat legislația feroviară. La 1 iunie 1882 ³⁶ a dat legea pentru cumpărarea căii ferate Constanța—Cernavodă = 63,280 km care a fost răscumpărată la 10 decembrie 1882. A urmat Legea din 5 iunie 1882 ³⁷ care prevedea construirea „liniilor Bărăganului”: București—Cernavodă = 167 km, Făurei—Fetești = 89 km, Slobozia—Călărași = 44 km.

Pe cînd se dezbattea în Cameră proiectul guvernului, căile ferate înguste au provocat multe discuții, depășind cercurile politicienilor și tehnicienilor. Atunci a apărut o broșură scrisă de Eugen Gerber ³⁸, director al Societății Române de Construcționi și Lucrări Publice, care susținea că nu se pot construi căi ferate normale cu o cheltuială mai mică de 100 000 lei/km. Cea mai ieftină cale ferată era Apahida—Dej = 47 km, inaugurată la 15 septembrie 1881, cu 45.875 lei/km, dar ea avea nevoie de substanțiale îmbunătățiri. Autorul critica proiectul guvernului, cerînd să se revină asupra hotărîrilor luate și să se construiască linii ferate normale, singurele care corespund utilității publice. Gerber atrăgea atenția că liniile înguste rup unitatea cu căile ferate existente și creează statului noi dificultăți pentru exploatarea la care s-a ajuns, că ele micșorează siguranța circulației prin reducerea ecartamentului și a razelor la curbe, prin scăderea greutății materialului rulant. În plus, ele creau mari inconveniente la transbordarea mărfurilor. În anul următor, 1883, a apărut o nouă broșură împotriva proiectului guvernamental scrisă de inginerul N. Făgărășanu ³⁹. Recenzată fa-

³¹ Ibidem, no. 102, marți 27 aprilie 1882, p. 1733, col. 1

³² George Lecca a fost ministru de finanțe de la 25 ianuarie 1882 pînă la 13 septembrie 1885.

³³ „Dezbaterile Corpurilor Legiuîtoare”, no. 113, duminică 9 mai 1882, p. 1997, col. 1

³⁴ Ibidem, p. 2001, col. 1

³⁵ Ibidem, p. 2002, col. 3

³⁶ Ibidem, no. 129, marți 1 iunie 1883, p. 2360, col. 3

³⁷ „Monitorul ...”, no. 54, sămbătă 5 iunie 1882, p. 1301, col. 3

³⁸ Eug. Gerber, *Proiect de căi ferate economice și de interes local*. București, Din Stabilimentul grafic Socecă & Teclu, 1882, 25 p.

³⁹ N. Făgărășanu, *Drumurile de fer cu cale normală și cele cu cale îngustă. Cu privire la liniile ce vom să construim*. București, Tipografia St. Mihalescu, 1883, 20 p.

vorabil de ziarul „Timpul”⁴⁰, broșura a fost criticată de „Curierul finanțiar” de un anonim care a semnat „N. de la Piatra” articolul cu titlul „Calea normală și calea îngustă la drumurile de fer”⁴¹. Inginerul Făgărășanu a răspuns în ziarul „România liberă” cu articolul „Cari săt sarcini pe buget, căile normale ori căile înguste? ”⁴² Anonimul a continuat critica printr-un nou articol semnat „Novatian de la Peatra”⁴³. Imediat, inginerul Făgărășanu a publicat o nouă broșură⁴⁴ prin care cerea să se meargă înainte că mai energetic cu completarea căilor ferate de interes local. El recunoștea că aceste linii săt un „malum necesarium”, deoarece vor avea un mic trafic, prin urmare și un mic venit. Cu toate acestea Făgărășanu a demonstrat că este mai rentabil să se facă „drumuri de fer normale cu o cheltuiială de 60 000 lei/km, decât în cazul că se vor face linii înguste cu o cheltuiială de 40 000 lei/km”⁴⁵. Și cea de a doua broșură a fost criticată de Novatian de la Peatra, într-un nou articol „Iarăși calea normală și calea îngustă la drumurile de fer”⁴⁶.

Sub influența opiniei publice, a presei și a broșurilor publicate de inginerii Nicolae Făgărășanu și Eugen Gerber, 76 deputați au propus guvernului în ședință din 14 decembrie 1883⁴⁷ de a se renunța la căile ferate înguste și a se construi linii cu ecartament normal (1,435 m lărgime). Ulterior, 80 deputați au semnat un proiect de lege care a fost trimis la secțiuni. S-a ales comitetul de delegați ai secțiunilor (Enache Cantemir, G. Antonescu, I. Negulici, G. Fărcașanu, Dimitrie Berendei, C. Săvoiu, T. Boldur-Lățescu) care, la 24 februarie 1884⁴⁸, a aprobat în unanimitate proiectul de lege și a alcătuit raportul citit de D. Berendei în ședința Adunării Deputaților din 7 martie 1884⁴⁹. La dezbatere, N. Pop, ministru lucrarilor publice, Gr. Cozadini, D. Schileru și Ștefan Belu au propus votarea proiectului de lege, în timp ce V. Gheorghian, N. Dimancea, P. Buescu, I. Rădulescu, A. Stolojan și, mai ales președintele Consiliului de Miniștri, I. C. Brătianu, au cerut respingerea lui. Proiectul de lege a fost luat în considerație numai cu 44 bile albe, 40 negre și 2 abținări⁵⁰, dar la votarea pe articole, Camera a respins art. 1 cu 49 bile negre, contra 28 albe⁵¹. Și articolele 2 și 3 au fost respinse. Consultată, Adunarea Deputaților nu a învățat să se pune la vot proiectul de lege în total și l-a declarat respins⁵².

Pentru construirea celor 11 linii ferate, Ministerul Lucrarilor Publice a înființat 3 direcții generale conduse de inginerii Spiridon Ior-

⁴⁰ „Timpul”, no. 50, 4 martie 1883, p. 3, col. 1–4 și ediția a II-a, p. 3, col. 2–4.

⁴¹ „Curierul finanțiar”, 1883, p. 271–273, 319–321, 359–361

⁴² „România liberă”, 7, 8 și 9 aprilie 1883

⁴³ „Curierul finanțiar”, duminică 6 martie 1883, p. 415–416

⁴⁴ N. Făgărășanu, *Cari săt sarcini pe buget, căile normale, ori căile înguste?* Răspuns. București, Tipografia Ștefan Mihalescu, 1883, 24 p.

⁴⁵ Ibidem, p. 14.

⁴⁶ „Curierul finanțiar”, duminică 22 mai 1883, p. 959

⁴⁷ „Desbatările Corpurilor Legiuioare”, no. 57, joi 15 decembrie 1883, p. 657, col. 3–p. 658, col. 2

⁴⁸ Ibidem, no. 111, joi 8 martie 1884, p. 1589, col. 1

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Ibidem, p. 1602, col. 3

⁵¹ Ibidem, p. 1603, col. 1

⁵² Ibidem, p. 1604, col. 2

ceanu, Dimitrie Frunză, Petru Ene și a hotărît ca studiile de teren să înceapă la 15 iunie 1882⁵³. În urma acestor studii, s-a hotărât ca linia către Turnu Măgurele să nu pornească de la Stolnici, ci de la Costești, iar linia spre Huși să plece de la Crasna și nu de la Docolina cum prevedea legea. Numeroase oferte ale capitaliștilor străini și autohtonii au fost prezentate Ministerului Lucrărilor Publice care a programat licitații pentru terasamente, poduri și material rulant, cu intenția de a se fixa asupra preșului cel mai avantajos. Ministerul Lucrărilor Publice a stabilit ca pentru lucrările de terasament, fiecare linie să fie împărțită în loturi care să se concesioneze diferenților antreprenori, iar Direcția Regală C.F.R. a trimis în străinătate doi ingineri ca să studieze toate tipurile de material rulant și să cumpere 400 vagoane pentru linii înguste. Repetatele insuccese au silit Ministerul Lucrărilor Publice să treacă la executarea lucrărilor feroviare în regie. În acest scop, a numit director pentru fiecare linie, iar aceștia s-au întrunit și au elaborat regulamentul după care se va institui regia executării celor 11 linii.

Primele lucrări au început la sfîrșitul lunii martie 1883⁵⁴, la liniile Titu—Tîrgoviște și Bacău—Piatra Neamț. Considerată ca linie strategică prima a fost făcută cu soldați din geniu numai cu lemne din pădurile statului, iar cea mai mare parte din sine au fost cumpărate de la ruși cu 1/4 din prețul lor⁵⁵. Fixat prin lege la 4 luni, termenul de execuție nu s-a respectat, astfel că linia Titu—Tîrgoviște = 31,668 km a fost inaugurată la 2 ianuarie 1884⁵⁶. Treptat, linia a fost prelungită, pe secțiuni, pînă la Pietroșița :

Tîrgoviște—Lăculete = 13,549 km la 1 ianuarie 1890

Lăculete—Pucioasa = 7,471 km la 27 mai 1894

Pucioasa—Pietroșița = 13,679 km la 1 februarie 1912⁵⁷

A doua incălcare a legii a avut loc la construirea primei linii înguste Bacău—Piatra Neamț = 69,900 km, care nu a fost dată în circulație la 1 octombrie 1884⁵⁸, ci la 15 februarie 1885⁵⁹, deși a fost realizată pe un teren plan, printr-un șir de munți și dealuri, fără să fie nevoie de lucrări de artă⁶⁰. Dintre cele 6 poduri, cea mai grea lucrare de artă a fost podul de lemn de peste rîul Bistrița, lung de 194 m, cu 5 deschideri. Proiectat de inginerul Elie Radu, a fost cel mai reușit pod din țară ca plan și execuție. Linia avea 5 stații : Girleni, Buhuși, Podoleni, Roznov și Piatra Neamț, toate cu instalații pentru alimentarea cu apă executate de firma Arbenz et Wolff din București, care se evidențiasă la căile ferate Cîmpina—Doftana, Buda—Slănic, Adjud—Tîrgu Ocna⁶¹. În vara 1885, doi delegați ai consorțiului Tîrgu Mureș—Tulgheș au sosit la București ca să ne-

⁵³ „Monitorul . . .”, nr. 50, 1 iunie 1882, p. 1196, col. 2—3

⁵⁴ „Curierul finanțiar”, 28 martie 1883, p. 663

⁵⁵ „Desbaterile Corpurilor Legiuitoroare”, no. 111, joi 8 martie 1884, p. 1602, col. 2

⁵⁶ *Dare de seamă statistică asupra explorației căilor ferate române pe anul 1897*, Bucuresci, Tipografia Căilor Ferate Române, 1898, p. 10

⁵⁷ Dumitru P. Ionescu, *Construirea căilor ferate din județul Dimbovița*, în „Valachica. Studii și cercetări de istorie”. Tîrgoviște, nr. 11/1979, p. 295—312

⁵⁸ „Curierul finanțiar”, 31 iulie 1883, p. 1083

⁵⁹ *Dare de seamă . . .*, p. 10

⁶⁰ Radu I., *Memoriu relativ la căile normale — secondare și înguste de 1 m.* Bucuresci, Tipografia Curții Regale proprietar F. Göbl Fii, 1884, p. 6

⁶¹ „Curierul finanțiar”, 16 septembrie 1884, p. 384

gocieze cu guvernul român realizarea unei jonctiuni la Piatra Neamț⁶². La începutul lunii februarie 1890⁶³, ministrul lucrărilor publice Alexandru Marghiloman⁶⁴, a depus în Cameră proiectul de lege pentru acordarea unui credit de 2 500 000 lei, necesar la refacerea podurilor de lemn, iar la 17 septembrie 1892⁶⁵, linia Bacău—Piatra Neamț s-a transformat în cale normală și la realizarea ei a participat și tînărul inginer Ion I. C. Brătianu.

În decembrie 1883 au început lucrările pe liniile Bîrlad—Vaslui și Piatra Olt—Rîmnicu Vilcea⁶⁶, la care s-au înregistrat mari întîrzieri. Calea ferată Bîrlad—Vaslui = 52,127 km a fost deschisă la 13 noiembrie 1886⁶⁷, în prezența ministrului lucrărilor publice, P. S. Aurelian⁶⁸. Avea 6 gări, iar cele 14 poduri metalice au fost construite de firma H. Joret din Paris⁶⁹.

Ou toate că linia Rîmnicu Vilcea—Corabia servea două județe importante ale țării, Vilcea și Romanați, lucrările au început numai pe distanța Piatra Olt—Drăgășani = 34,060 km. Pe celealte secțiuni, lucrările au început abia după un an și s-au desfășurat într-un ritm lent, deși traseul urma talveguri dulci și șerpuite, fără să solicite mari eforturi constructorilor. Realizată de inginerul Mihail Râmniceanu numai cu lucrători români, calea ferată Rîmnicu Vilcea—Corabia = 162,469 km a fost dată în exploatare treptat: prima secțiune Piatra Olt—Drăgășani a fost inaugurată la 13 decembrie 1886, a doua Piatra Olt—Corabia port = 75,569 km a intrat în circulație la 1 aprilie 1887, iar a treia Drăgășani—Rîmnicu Vilcea = 52,840 km la 20 iunie 1887⁷⁰, făcut din pămînt moale de pădure, terasamentul ceda ușor, mai ales pe distanța Reșca (astăzi Romula) — Caracal, astfel că el trebuia consolidat în fiecare an. Cele 17 gări, inclusiv Corabia și Caracal, erau mici și de același tip. Cu toate aceste deficiențe, linia era foarte solicitată, în deosebi vara și toamna, cînd zilnic se încărcau și se descărcau 180—200 vagoane în portul Corabia, care a devenit al doilea port dunărean, după Bîrlila. De la Corabia se aprovisionau cu pește toate Oltenia și Muntenia de Vest pînă la Titu. După 1890, prin portul Corabia unde existau agenții de navigație rusă, austriacă și maghiară, se exportau anual 22 000—26 000 vagoane de cereale și cherestea⁷¹. Treptat, linia a fost prelungită pe Valea Oltului:

Rîmnicu Vilcea—Jiblea = 16,225 km deschisă la 27 noiembrie 1898 Jiblea—Rîul Vadului (frontieră 3,014 km) = 45,717 km la 1 august 1902⁷².

⁶² „Românul”, vineri 26 iulie 1885, p. 659, col. 5

⁶³ „Curierul financiar”, 11 februarie 1890, p. 62

⁶⁴ Alexandru Marghiloman a fost ministrul lucrărilor publice de la 3 noiembrie 1889 pînă la 16 noiembrie 1890

⁶⁵ *Dare de seamă statistică* ..., p. 11

⁶⁶ La 2 noiembrie 1872, orașul Sibiu trimisese o delegație la București spre a solicita construirea unei căi ferate pe Valea Oltului. Vezi *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)* București, Editura tipografiei ziarului „Universul”, f.a., vol. VII, p. 11

⁶⁷ *Dare de seamă statistică* ..., p. 10

⁶⁸ P.S. Aurelian a fost ministrul lucrărilor publice de la 29 aprilie 1886 pînă la 12 martie 1888

⁶⁹ „Curierul financiar”, 15 mai 1883, p. 942

⁷⁰ *Dare de seamă statistică* ..., p. 10

⁷¹ Ștefan N. Ricman, Vasile Enescu, Fr. Iosif, Paul Constant, *Contribujiuni la monografia județului Romanați, Craiova, „Ramuri”*, 1928, p. 295

⁷² *Ceferiada 1869—1939*. București, Imprimeria C.F.R., 1939, p. 19

Mai mică a fost întârzierea, numai un an, la calea ferată Golești—Cîmpulung = 54,973 km construită de inginerul Ioan B. Cantacuzino. Deschisă circulației la 1 iulie 1887⁷³, linia Golești—Cîmpulung s-a inaugurat oficial, luni 4 iulie⁷⁴, cînd au asistat mai mulți miniștri și înalți funcționari. La banchetul care a avut loc, ministrul instrucțiunii publice, Dimitrie A. Sturdza⁷⁵, a ținut un frumos toast în care a evidențiat rolul orașului Cîmpulung în istoria patriei.

Cu aceeași întârziere s-a realizat linia Costești—Turnu Măgurele = = 111,747 km de către Regimentul I Geniu⁷⁶ sub conducerea generalului A. Berendei (1838—1899). Dintre cele 9 poduri contractate cu firma M. Beuchelt & Comp. din Grünberg-Silezia, cel mai important era acela de pe rîul Vede cu două deschizături, fiecare cu lungimea de 35 m. Linia s-a construit și s-a dat în exploatare pe secțiuni:

Costești—Roșiorii de Vede = 64,792 km, la 1 ianuarie 1887

Roșiorii de Vede—Turnu Măgurele = 46,955 km, la 15 august 1887 pentru mărfuri și la 12 septembrie 1887⁷⁷ pentru călători. Și la această linie nu s-a respectat legea care prevedea ca punct terminus Insula Catina, provocîndu-se mari pagube portului, ceea ce a dus la numeroase petiții ale proprietarilor și comercianților din județul Teleorman. În urma acestor cereri, ministrul lucrărilor publice a cerut, și Adunarea Deputaților a aprobat, în ședința din 6 iunie 1890⁷⁸, prelungirea Turnu Măgurele—Port = 5,284 km, care s-a dat în foloșință la 1 decembrie 1893⁷⁹.

La 20 mai 1885⁸⁰, inginerul Ioan B. Cantacuzino a început construirea liniei Dolhasca—Fălticeni = 24,659 km⁸¹ și apoi căile ferate Filiași—Tîrgu Jiu = 69,511 km⁸² și Leorda—Dorohoi = 21,500 km. Aceste trei linii au fost construite cu o întârziere de doi ani față de termenele prevăzute în proiectul de lege, deși alegerea traseelor a fost relativ ușoară, fiindcă s-a urmat calea trasată de natură. Ca să realizeze economii, antreprenorii au evitat construcția de tunele, au făcut mari declivități și au construit linii peste dealuri, trecînd traseul din bazinul unui rîu în bazinul altuia. Astfel calea ferată Leorda—Dorohoi trecea din bazinul Jijiei în acela al Siretului, iar linia Crasna—Huși pleca din bazinul Bîrladului și ajungea în acela al Prutului. Mai mari au fost abuzurile la construirea liniei Filiași—Tîrgu Jiu. Cedind la insistențele unor mari proprietari locali, care doreau ca linia să treacă pe moșiile lor, Ministerul Lucrărilor Publice a decis ca ea să treacă de pe Valea Jiului pe valea Gilortului, ca apoi să fie trecută peste șaua de la Cărbunești—Copăcioasa, pentru a fi adusă din nou în Valea Jiului. Această greșeală tehnică va provoca difi-

⁷³ „Românul”, joi 30 iunie 1887, p. 559

⁷⁴ Ibidem, marți 5 iulie 1887, p. 575

⁷⁵ D.A. Sturdza, *Discursuri pedagogice*. Bucuresci, Tipografia Curței Regale, F. Göbl Fiii, 1887, p. 103

⁷⁶ „Curierul finiciar”, 2 iunie 1885, p. 211

⁷⁷ *Dare de seamă statistică* ..., p. 10

⁷⁸ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, no. 102, 12 iunie 1890, p. 1965

⁷⁹ *Dare de seamă statistică* ..., p. 10

⁸⁰ „Curierul finiciar”, 19 mai 1885, p. 193

⁸¹ Dumitru P. Ionescu, *Din istoricul unui obiectiv feroviar*, în „Zori noi”, Suceava, sămbătă 10 octombrie 1987, p. 3

⁸² Idem, *Centenar feroviar la Tîrgu Jiu*. În „Gazeta Gorjului”, Tîrgu Jiu, sămbătă 18 iunie 1988, p. 2

cultăți și cheltuieli ridicate în exploatarea liniei, va influența negativ construirea căii ferate Tîrgu Jiu—Bumbești = 16 km în 1916. Concessionind-o cu prețul de 106 500 lei/km, antreprenorul Arsène Grémaud⁸³ a realizat mari economii folosind şine ușoare tip 24, construind din lemn de stejar stații mici, insuficient dotate și cu o singură linie de garare. Această cale ferată avea numai 3 poduri peste Gilort și unul peste Blahnița, însumând 1475 m. În schimb, tablierele metalice au fost construite după un tip special. În ciuda lipsurilor de mai sus, liniile s-au dat în folosință astfel :

Linia Dolhasca—Fălticeni = 24,659 km la 10 octombrie 1887,
 Secțiunea Filiași—Cărbunești = 46,053 km la 16 ianuarie 1888
 Secțiunea Cărbunești—Tîrgu Jiu = 23,458 km la 20 iunie 1888
 Linia Rîureni—Ocnele Mari = 6,572 km la 15 iulie 1888
 Secțiunea Crasna—Dobrina = 27,098 km la 25 iulie 1888
 Linia Leorda—Dorohoi = 21,500 km la 15 decembrie 1888⁸⁴

Secțiunea Crasna—Dobrina avea numai trei gări și a fost a doua linie îngustă. Ea a fost prelungită pînă la Huși = 5,455 km, care s-a lucrat încet din cauza numeroaselor izvoare, ceea ce a impus să se pună drenaj, inaugurîndu-se la 15 octombrie 1890⁸⁵. Constituind o caracteristică feroviară, linia Crasna—Huși atragea mulți vizitatori și a inspirat pe poetul B. Nemțeanu, care i-a dedicat o poezie⁸⁶. Deși avea un interes deosebit pentru numeroasele regiuni viticole și agricole din zonă, linia Crasna—Huși a devenit cale normală abia la 7 octombrie 1937⁸⁷, avînd lungimea de 34,2 km.

Cea mai mare întîrziere s-a înregistrat la construirea liniei Vaslui—Iași = 67,784 km ale cărei lucrări au început în noiembrie 1888⁸⁸, deși primăria Iași cedase gratuit, încă din decembrie 1884⁸⁹, terenul ce aparținea comunei. Împărțită în două loturi, linia a fost concesionată antreprenorilor Cornand și Grünbaum⁹⁰, iar studiile de teren au fost făcute de inginerii Ernest Brăescu și Sergiu Carcalechi. Ca să realizeze economii, antreprenorii au scurtat traseul, trecînd linia peste masivul Birnova și realizînd mari declivități, pe secțiunea Grajduri—Ciurea — 15 km. Ca să evite săpături adînci, inginerul Mihail Râmniceanu a realizat rampă mare de la Birnova și a construit un tunel de creastă de 260 m⁹¹, care a costat 700.000 lei. De la Birnova, la altitudinea de 269 m, linia ajungea la Ciurea⁹², la cota 82 m, numai pe o distanță de 15 km, deficiență care a provocat mari greutăți și cheltuieli în exploatarea liniei. Din cauza întîrzierii de credite, 6 gări (Ciurea, Birnova, Grajduri, Rebricea, Buhăești, Băleni) și cantoanele au fost construite, la început, din scînduri.

⁸³ „Curierul finanțiar”, 13 martie 1888, p. 86

⁸⁴ „Buletinul Societăței Politehnice”, iunie 1890, p. 92

⁸⁵ *Dare de seamă statistică* ..., p. 10

⁸⁶ B. Nemțeanu, *Stropi de soare*. București, Atelierle Societăței Anonime „Poporul”, 1915, p. 31–33

⁸⁷ *Ceferiada* ..., p. 20

⁸⁸ „Curierul finanțiar”, 26 februarie 1889, p. 99.

⁸⁹ Ibidem, 23 decembrie 1884, p. 511

⁹⁰ „Buletinul Societăței Politehnice”, ianuarie 1890, p. 32

⁹¹ „Curierul finanțiar”, 26 aprilie 1892, p. 278

⁹² La Ciurea, în noaptea de 1 ianuarie 1917, a avut loc cel mai mare accident din istoria patriei. Un tren militar cu 26 vagoane supraîncărcate a scăpat pe pantă omorind peste 1000 persoane.

Cu toate acestea, linia a depășit costul inițial, ajungind la 110'000 lei/km. Inaugurarea a avut loc la 19 aprilie 1892⁹³, în prezența ministrilor Alexandru Lahovari, P. P. Carp, C. Olănescu, Take Ionescu și a unui numeros public.

Cele 11 „linii economice” s-au construit cu sănă tip 24, astfel că locomotivele nu depășeau viteza de 40 km/h. Pe fiecare linie, zilnic, circulau 2 trenuri mixte (vagoane de călători și vagoane de marfă). Toate podurile au fost construite numai pentru o singură cale ferată și cu tablieri importate din Franța 66%, Belgia 21% și Germania 13%⁹⁴. Pentru procurarea capitalului necesar s-au emis, pe măsură cu dezvoltarea creditului statului, rente de 4% cu 80 și 83%, precum și rente de 5% cu 82, 90, 93 și 94,5%. Împrumuturile contractate expirau în 1912, 1923, 1931 și 1933⁹⁵. Datorită celor 11 „linii economice” au apărut noi noduri feroviare : Filiași, Piatra Olt, Costești, Golești, Titu, Bacău, Dolhasca, Crasna și Leorda care au fost dotate cu depozite de mașini, pompe de apă, plăci de învărtit mașini, poduri-bascule, oficii de casă etc.⁹⁶ Căile ferate au stimulat viața economică a celor 9 județe și, drept urmare, a crescut mult valoarea pământului, a pădurilor, a minelor și salinelor. Datorită „căilor ferate economice”, în deceniul al IX-lea al secolului al XIX-lea, s-au construit 1122,969 km/c.f., mai mult decât în deceniul anterior. Rețeaua feroviară a sporit astfel :

1870 = 247,996 km cu 1468 salariați

1880 = 1377,496 km cu 6900 salariați

1890 = 2500,465 km cu 13870 salariați, devenind sectorul care a contribuit cel mai mult la bugetul țării.

LES PREMIÈRES VOIES FERRÉES ÉTROITES EN ROUMANIE

Résumé

Après avoir obtenu l'indépendance politique de la Roumanie en 1878, le gouvernement libéral, prit des mesures pour l'émancipation économique en changeant radicalement d'orientation dans le domaine des constructions et des exploitations ferroviaires. Dans ce but, il racheta aux compagnies étrangères l'artère Roman—Galați—Bucarest—Pitești—Vîrciorova et la ligne Constanța—Cernavodă, ensuite se mit à compléter le réseau ferroviaire en élaborant le projet d'une loi pour la construction de 11 „voies économiques” (Rîmnicu—Vilcea—Corabia, Titu—Tîrgoviște, Bacău—Piatra Neamț, Bîrlad—Vaslui, Dolhasca—Fălticeni, Crasna—Huși, Filiași—Tîrgu Jiu, Golești—Cimpulung, Vaslui—Iași, Leorda—Dorohoi, Costești—Turnu Măgurele).

Construites avec des retards dans l'intervalle 1882—1890, les 11 voies ont produit des changements économiques, sociaux, culturels et démographiques dans 9 départements qui furent branchés au réseau ferroviaire qui contribuait beaucoup au budget du pays.

⁹³ „Tempul”, no. 88, marți 21 aprilie 1892, p. 2, col. 3

⁹⁴ „Curierul finanțiar”, 2 iulie 1889, p. 298

⁹⁵ Ibidem, 25 decembrie 1894, p. 616

⁹⁶ *Dare de seamă statistică* ..., p. 14

D O C U M E N T A R

CONTRIBUȚIA BIROULUI PENTRU SERVICII STRATEGICE (O.S.S.) AL S.U.A. LA VICTORIA NAȚIUNILOR UNITE (1941 – 1945). (V)

NICOLAE DASCĂLU

5. ACȚIUNI O.S.S. ÎN EXTREMUL ORIENT

Înfringerea Japoniei a fost un obiectiv secundar pentru strategia elaborată de Comitetul Comun al Șefilor de Stat Major (Joint Chiefs of Staff), organismul militar suprem al forțelor militare aliate. Apreciind că Germania constituia pericolul major pentru omenire, președintele Roosevelt și premierul Churchill au orientat efortul la război aliat împotriva Reichului nazist. Aceasta a însemnat, practic, direcționalarea preferențială a resurselor umane și materiale spre teatrul de război european și afectarea limitată de mijloace destinate forțelor aliate din Extremul Orient. O consecință a acestei priorități a fost dezvoltarea fără precedent a mijloacelor de luptă specifice războiului neregulat și, de aici, crearea unor metode de acțiune adaptate la specificul zonei. Procedura consacrată era aceea a infiltrării de agenții pe teritoriul statelor neutre și de aici penetrarea în țările inamice. În Europa O.S.S. a instalat agenți secriți în Elveția, Suedia sau Turcia și de acolo a lansat operațiuni de spionaj împotriva statelor Axei sau a țărilor ocupate de aceasta. În Extremul Orient nu prea existau țări neutre care să faciliteze penetrarea Japoniei. Această situație a impus căutarea și perfecționarea unor noi metode de acțiune, ceea ce a presupus depășirea unui întreg sir de obstacole¹.

Era vorba mai ales de piedici de ordin lingvistic și rasial ca și de afinități culturale, cu totul diferite de aceleia pe care agenții americanii le-au întîlnit în Europa. Doar problema limbii a putut fi relativ ușor depășită în timp ce aceea a rasei a ridicat obstacole de netrecut : posibilitățile oamenilor albi de a pătrunde și de a circula în Japonia sau pe teritoriile ocupate de aceasta au fost extrem de restrinse. Din motive de securitate chiar utilizarea unor japonezi sau chinezi americani a fost practic imposibilă. Toate acestea au impus căutarea și găsirea unor metode și tehnici de lucru noi, diferite de aceleia utilizate în Europa. Astfel, cum o mare parte din terenul de acțiune era slab populat sau nelocuit iar forțele de ocupație restrinse, s-a dezvoltat războiul de guerillă dus de sol-

¹ National Archives of the United States, Washington, D.C. (mai departe National Archives), O.S.S. File, *War Report. Office of Strategic Services (O.S.S.) Prepared by Historic Project, Strategic Services Unit, Office of the Assistant Secretary of War, War Department, Washington, D.C., 1949*, vol. II, p. 357.

dați americanii în colaborare cu forțele patriotice locale. O altă caracteristică a războiului din Extremul Orient a fost distanța uriașă dintre obiective și numărul limitat al forțelor anglo-americane. Alianții nu au avut baze aeriene apropiate care să faciliteze acțiuni susținute împotriva Japoniei, așa încit s-a folosit calea directă, peste Pacific, s-a recurs la submarinele cu rază mare de acțiune iar în China doar au fost utilizate cîteva căi terestre spre Manciuria și Coreea.

Programul specific O.S.S.-ului impunea aplicarea oricărei metode de acțiune care permitea culegerea de informații, organizarea de acțiuni subversive și promovarea războiului psihologic împotriva Japoniei. Comandanții americanii ai celor două mari teatre de operații din Extremul Orient (Pacific și India—Birmania—China) erau interesați doar în primirea unui sprijin tehnic care să servească unor scopuri tactice imediate. De aici și o limitare a prezenței O.S.S. pe teatrul din Pacific mai ales. În Hawaii a fost acceptat un ofițer de legătură din O.S.S. iar mai apoi și cîteva echipe specializate, cu misiuni precis determinate. Generalul MacArthur a fost acela care a limitat prezența O.S.S. în Pacific, chiar și în faza finală a războiului, numai la specialiști în arme secrete. De aici și orientarea efortului O.S.S. în Extremul Orient spre teatrul secundar de acțiune de pe continentul asiatic. Era vorba de teatrul India—Birmania—China, denumit ulterior teatrul Asiei de Sud-Est. Limitarea zonei de acțiune a însemnat un handicap serios care a avut efecte comparabile cu acela generat de ipoteza că O.S.S. putea acționa, în Europa, doar în Scandinavia și Balcani, nu și în Italia și Franța. Menționata restrîngere a zonei de acțiune a dus la rezultate globale mai mici decât în Europa.²

În schimb, principala unitate de guerilă din zona asiatică, Detașamentul 101 a obținut succese care nu au avut termen de comparație pe continentul european. Pe de altă parte, O.S.S. nu a fost implicat în marile operații amfibii din Pacific, în timp ce a jucat un rol important în marile debarcări din Africa, Italia și Franța. În Asia s-a mai obținut un succes remarcabil în sfera propagandei subversive, prin acțiunea la nivelul unei întregi națiuni, cea thailandeză. Indirect, s-a realizat și penetrarea teritoriului japonez deoarece nu a fost posibil ca un agent american să atingă direct insulele nipone. Prin surse colaterale aşadar, s-a reușit obținerea de informații despre situația internă din Japonia. A fost vorba chiar de diplomiati thailandezii la Tokio sau de studenți thai trimiși la studii în universitățile nipone. Alți diplomiati neutri, ca cei ai Elveției și Vaticanului, au furnizat informații prețioase completate cu date procurate din interceptarea poștei legației nipone din Berna sau din interogarea unor civili japonezi capturați în Birmania sau în China. Evident că informațiile au vut o valoare diferită, dar sintezele realizate au oferit o imagine sugestivă a unor tendințe din conjunctura Japoniei.

În Europa activitatea O.S.S. a relevat rolul acțiunilor clandestine în pregătirea terenului pentru marile debarcări aliante în timp ce în Extremul Orient a demonstrat și gradul în care operațiunile de pe un teatru secundar pot substitui angajarea directă a unor unități militare, aceleiasi obiective strategice fiind atinse cu un preț mai redus. Programul militar

² Ibidem, p. 358.

american în China a urmărit menținerea acesteia în luptă împotriva Japoniei, pornind de la un personal și echipament aliat redus. Unități ale trupelor terestre americane au fost utilizate în reorganizarea și instruirea trupelor chineze iar Grupul naval al S.U.A. a acționat pentru stimularea mișcării de guerilă în spatele liniilor japoneze³. Unica unitate importantă a fost corpul de aviație comandat de generalul Claire Chennault, dar care dispunea de resurse limitate⁴. Acestui efort american i s-a opus atmosfera nereală, dominată de corupție și apărarea intereselor personale, care domina cercurile guvernului naționalist chinez ce sprijinea programul Statelor Unite doar în măsura în care asigura aprovisionarea sau extinderea unor organisme chineze. Ideea creerii unui organism intern de securitate, de pildă, a fost larg sprijinită în timp ce proiectul O.S.S. de constituire a unui serviciu independent de spionaj, cu caracter anti-japonez, a fost blocat de Gomidang⁵.

O.S.S. a acționat cu tenacitate pentru instalarea temeinică în China prin crearea de baze de acțiune și a pierdut în acest fel doi ani prețioși. Abia de la sfîrșitul anului 1944, cînd China a devenit un teatru independent de operații, cu comandă americană, O.S.S. a beneficiat de tot concursul necesar pentru lansarea de acțiuni independente, deși limitate teritorial. Înă la sfîrșitul războiului nu a putut fi înălțată opoziția chineză la intențiile de penetrație, la nivelul acțiunilor speciale și al culegerii de informații, în nordul Chinei, în Manciuria și în Coreea. De aici o restrîngere a operațiunilor O.S.S. la obiective secundare : armata de ocupație niponă și propaganda în rîndul populației din teritoriile ocupate în China și Asia de Sud-Est. În regiunea din urmă a mai trebuit rezolvată chestiunea cooperării cu englezii care s-au opus și ei cu tenacitate creerii unui serviciu de informații american independent în zone sensibile ca India, Birmania, Siam, Indochina și Malaezia ca și stabilirii de contacte strînsse între americani și populațiile civile locale. Preponderența intereselor britanice în zonă și lipsa de interes a esaloanelor americane superioare a întîrziat extinderea acțiunilor O.S.S. pînă în ultimul an de război.

Un alt factor de dificultate a fost distanța mare care separă obiectivele importante. De pe aerodromurile din India excadrilele de bombardament aliata ajungeau cu greu în Golful Siamez iar călătoria pe mare prin Golful Bengal dura cîteva zile într-o regiune cu condiții meteorologice schimbătoare și cu prezență navală inamică. Așadar, terenul din zonele de acțiune cerea crearea de noi tehnici operaționale și mai ales soluționarea chestiunii acțiunilor subversive lansate din junglă. În campania din Birmania au fost adoptate inovații valoroase pentru forțele speciale, în condițiile în care resursele tehnice erau la un nivel minim. Înarmînd și antrenînd patrioți locali, O.S.S. a furnizat forțelor aeriene date asupra obiectivelor inamice importante din junglă iar trupelor terestre informații prețioase despre garnizoanele nipone ale căror căi de comunicație erau ținta unor sabotaje repetate ale unităților de guerrilă.

³ Vezi Charles Romanus, Riley Sunderland, *United States Army in World War II. China — Burma — India Theater*, Washington, 1959, p. 10—286.

⁴ General Chennault era încă din 1937 în China, în calitate de consilier pentru aviație al lui Chiang Kai-șî; după război și-a publicat memoriile: Claire Chennault, *Way of a Fighter*, Putnam's Sons, New York, 1949.

⁵ National Archives, O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 359.

În funcție de aceste condiții generale, de specificul zonei, s-a realizat *organizarea O.S.S.* în Extremul Orient, criteriul de bază fiind teatrele de operații. Ca urmare, a fost creată o unitate O.S.S. /Pacific, limitată practic la un singur ofițer de legătură în Hawaii; O.S.S. /China și O.S.S. /Comandamentul Asiei de Sud-Est⁶. Structurile asiatiche ale O.S.S. au fost mai complicate din cauza factorilor politic și geografic. Încă de la începutul anului 1942 primii agenți O.S.S. (care avea atunci titlul oficial Coordinator of Information, C.O.I.) au fost trimiși pentru analiza situației și pregătirea acțiunilor specifice potențiale. Rapoartele întocmite la încheierea misiunii au servit la pregătirea proiectelor de acțiune. Au urmat cîteva echipe speciale, pentru culegerea de informații și pentru trasarea unui drum terestru în Tibet. După închiderea Drumului Birmaniei de către japonezi s-a pus problema construirii unei noi căi de acces spre China. O echipă specială formată din Ilia Tolstoi, nepotul emigrant al faimosului scriitor rus și Brooke Dolan, ambii agenți O.S.S., a fost trimisă pentru identificarea traseului unui drum India—China, peste Tibet. Cei doi agenți au plecat de la New Delhi în septembrie 1942, avînd cu ei scrisori și daruri din partea președintelui Roosevelt pentru Dalai Lama (ce avea atunci 10 ani). Misiunea a fost bine primită, cadourile înminate (inclusiv un ceas valorind 2.800 \$) și după o sedere prelungită, în martie 1943 cei doi agenți pornesc spre China, atingind prima localitate în iulie 1943. A fost cea dintîi misiune americană de contact cu tibetanii iar datele culese cu acest prilej au permis redeschiderea Drumului Birmaniei printr-o derivăție⁷.

Prima unitate operațională O.S.S. a sosit în India la începutul anului 1942 și a fost pusă sub comanda generalului Stilwell care trebuia să o folosească în China. Generalul a apreciat că o asemenea unitate putea acționa mai eficace în Birmania, unde situația tactică era nefavorabilă aliaților, iar pe de altă parte guvernul chinez și chiar Grupul naval american se opuneau aducerii unei unități speciale. Ca urmare, unitatea a căpătat numele de Detasamentul 101 (complet era : U. S. Experimental Station Detachment 101, O.S.S.). În China acțiunile speciale au fost inițial incredințate Grupului naval, comandat de căpitanul M. E. Miles⁸ și aflat în strînse legături cu șeful securității interne și al contraspionajului chinez, faimosul general Tai-Li⁹. Apariția O.S.S., care avea tendința

⁶ South-East Asia Command (S.E.A.C.) a fost creat în baza deciziei adoptate de Roosevelt-Churchill la Conferința de la Quebec, din august 1943. Lordul Louis Mountbatten a fost numit comandant-suprem iar generalul american Joseph Stilwell comandant-adjunct dar cu meninarea funcțiilor anterioare: comandant al forțelor americane din China, Birmania și India și șeful de stat major al lui Chiang Kai-șî.

⁷ Vezi Ilia Tolstoy, *Across Tibet, from India to China*, în „National Geographic”, August 1946, p. 169—222.

⁸ Milton E. Miles a jucat un rol ambigu în China, fiind adesea defavorabil acțiunilor O.S.S.; după război a fost avansat amiral și numit observator naval al S.U.A. pentru America Latină. Și-a publicat memoriile din timpul campaniei din China sub titlul: *A Different kind of War*, Doubleday, New York, 1967.

⁹ Tai-Li a fost una dintre figurile deosebite din grupul naționaliștilor chinezi. Conducea o rețea de agenți de circa 300 000 oameni, infiltrată în întreaga Asie de Sud-Est și care foloseau orice metodă pentru indeplinirea misiunilor. A fost supra numit „Himmler al Chinei” și a murit în 1946, într-un accident de avion. Vezi despre Tai-Li: Charles Dobkins, *China's Mystery Man*, în „Colliers”, February 1, 1946, p. 19—20; C. Lester Walker, *China's Master Spy*, în „Colliers”, February, 1, 1946, p. 162—169.

de a organiza acțiuni independente în sfera războiului secret, a condus la început la soluția de compromis a creerii unui organism comun : Organizația de Cooperare Sino-Americană (Sino-American Cooperative Organization, S.A.C.O.). Generalul Tai-Li a fost numit șef iar căpitanul Miles adjunct, ambii cerind monopolul activităților secrete din China. Pretenția a fost dificil de realizat deoarece mai toți șefii militari locali chinezi întrețineau rețele de spionaj proprii. Generalul Donovan, directorul O.S.S., a subliniat mereu necesitatea unor acțiuni de spionaj american independente, ca o condiție de bază a unor operații eficace. Oficialii chinezi doreau a controla toate datele culese despre situația din China iar Tai-Li insistă și pentru subordonarea activității de guerrilă. Pentru a evita aceasta Donovan l-a numit pe Miles șef OSS/China și a asigurat pentru SACO personal specializat și aprovisionarea necesară¹⁰.

Un alt aspect important a fost acela al legăturilor O.S.S. cu britanicii, mai ales cu organismul specializat similar, anume Special Operations Executive (S.O.E.) și s-a legat tot de independentă spionajului Statelor Unite din Asia. La mijlocul anului 1943 Detașamentul 101 și-a arătat eficacitatea și Donovan a încercat lărgirea efectivelor lui. Britanicii s-au opus ferm așa încât Donovan a recurs la soluția de compromis : a sugerat la conferința de la Quebec crearea comandamentului aliat pentru Asia de Sud-Est. Cu ocazia vizitei lui Donovan în India și China, în noiembrie-decembrie 1943, a fost negociat acordul de constituire a unității O.S.S./S.E.A.C.¹¹ care a căpătat numele de Detașamentul 202. La comanda acestuia a fost numit lt. comandorul Edmond Taylor. Iar în noiembrie 1943 a fost creată o nouă unitate, Detașamentul 404, însărcinat cu organizarea tuturor operațiunilor în Asia de Sud-Est și având în frunte pe colonelul Richard Heppner¹².

Pentru a elimina obstacolele ridicate de S.A.C.O. și mai ales opoziția de neînțeles a căpitanului de marină Miles la proiectele O.S.S., Donovan înlocuiește pe acesta în funcția de șef al secției China a Biroului cu colonelul John Coughlin. În același timp, cu ocazia vizitei sale din China, Donovan a discutat cu generalul Chennault proiectul creerii unei unități de informații comune. Comandantul Armatei 14 aeriene¹³ se declară de acord și în aprilie 1944 apără Air and Ground Forces Resources Technical Staff (A.G.F.R.T.S.). Noua unitate includea membri ai serviciului de informații al forțelor aeriene și agenți O.S.S., aceștia din urmă fiind însă subordonati Detașamentului 202 pe plan administrativ și operational. Locotenent-colonelul Wilfred Smith, bun cunosător al Chinei, doctor în istorie, a fost numit comandant al noii unități¹⁴.

¹⁰ Pentru imaginea unui agent american asupra organizației—vezi Roy Stratton, *S.A.C.O. the Ricc, Paddy Navy*, C.S. Palmer, New York, 1950.

¹¹ Inițialele S.E.A.C. au fost curind interpretate de mulți ofițeri americani ca însemnind "Save England's Asiatic Colonies" (Salvați Coloniile Asiatic ale Angliei), pornind de la tendințele relevante de britanici. Sunt sugestive și memoriile lordului Louis Mountbatten, *Report to the Combined Chiefs of Staff from the Supreme Commander South East Asia*. New York, 1951.

¹² National Archives O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 360—361.

¹³ După război, în 1946, Chennault a fondat o companie aeriană privată în China (Civil Air Transport) care ulterior a fuzionat cu Air American finanțată de C.I.A. pentru acțiunile paramilitare din Asia de Sud-Est.

¹⁴ National Archives, O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 362.

Poziția generalului Chennault era atât de puternică în China încit nici generalul Tai-Li nu a putut bloca acțiunile A.G.F.R.T.S. care creșteau mereu în amploare și eficacitate mai ales la nivelul spionajului, operațiilor speciale, propagandei și a analizei de date. După numai patru luni de la fondare, în august 1944 A.G.F.R.T.S. furniza 50% din informațiile de care beneficia Armata 14 aeriană. Diversele măsuri organizatorice au făcut ca în iunie 1944 O.S.S. să disponă în Asia de următoarele unități: Detașamentul 101, ce acționa în nordul Birmaniei dar avea comandamentul la Nazira, în provincia Assam din India; Detașamentul 202 cu sediul la Chungking (unde se afla și guvernul naționalist chinez) și care avea funcția de comandament pentru activitatea O.S.S. din S.A.C.O. și A.G.F.R.T.S.; O.S.S./S.A.C.O. era o unitate simbolică dislocată la cartierul organizației, aflat la Chungking; O.S.S./A.G.F.R.T.S. era echipa ce acționa în comun cu biroul de informații al forțelor aeriene (Secția A-2) din cadrul Armatei 14 aeriene, având comandamentul la Kunming; Detașamentul 303, instalat la New Delhi, era un eșalon de spate al O.S.S./S.E.A.C.; Detașamentul 404 dislocat la Kondy, în Ceylon era comandamentul O.S.S./S.E.A.C.; Detașamentul 505 de la Calcuta era baza de aprovizionare a Detașamentului 101¹⁵.

În februarie 1945 structurile O.S.S. din Asia au cunoscut o ultimă reorganizare făcută după o nouă vizită a generalului Donovan în zonă O.S.S./S.E.A.C. a fost desființat și înlocuit cu O.S.S./Teatrul India—Birmania (O.S.S./I.B.T.) ce avea cartierul — general tot la Kondy, în Ceylon și preluă sub control toate unitățile Biroului dislocate la sud de Hump. Modificări radicale s-au făcut în China unde O.S.S. capătă responsabilitatea tuturor activităților clandestine ale aliaților, fiind subordonat direct comandamentului teatrului de operații care, din octombrie 1944, era generalul Albert Wedemeyer¹⁶. Aceasta a luat locul generalului Stilwell la insistențele lui Cian Kai-Ši pe lingă președintele Roosevelt care dorea menținerea Chinei în război cu orice preț¹⁷. De la reorganizarea din februarie 1945 importanța Organizației de cooperare Sino-Americană (S.A.C.O.) s-a diminuat vizibil dar a crescut rolul O.S.S. care a atins cele două deziderate de bază ale funcționării optime: integrarea în structurile teatrului de război și control american independent asupra acțiunilor. Evoluția structurilor O.S.S. în Extremul Orient a urmat în fapt drumul pareurs și pe teatrele din Europa: instalarea inițială oriunde era posibil; multiplicarea funcțiilor specializate ca un răspuns la cerințele imediate din zona de operații; dezvoltarea ne-coordonată și adesea insuficientă, a unităților componente; în fine, consolidarea și integrarea deplină în structurile teatrului de război pentru îndeplinirea funcțiilor de bază. Pe acest traseu O.S.S. a avut de înfruntat suspiciunile aliaților și a trebuit să cîștige sprijinul comandanților americani din zonă. Un ultim aspect organizatoric este legat de situația creată prin încheierea războiului: în septembrie 1945 a început dizolvarea structurilor O.S.S., tot personalul para-militar fiind repatriat în primul eșalon dar agenții

¹⁵ Ibidem, p. 363.

¹⁶ Vezi și Albert Wedemeyer, *Wedemeyer Reports*, New York, 1958.

¹⁷ Pentru rolul acestuia vezi: Joseph Stilwell, *The Stilwell Papers*, W. Slaane, New York, 1948; Barbara Tuchman, *Stilwell and the American Experience in China, 1911—1945*, Macmillan, New York, 1971.

care lucrau la informații, contra-informații și analiză au continuat activitatea în cadrul Unității pentru Servicii Strategice creată de Ministerul de Război tocmai pentru lichidarea Biroului¹⁸.

Activitatea O.S.S. în Extremul Orient este reconstituia tot în funcție de structurile create pe diversele teatre de operațiuni din zonă. În ianuarie 1942 la Honolulu, deci în teatrul Pacific, a fost înființat un birou C.O.I. care a existat pînă în iunie 1942 și a îndeplinit funcții de legătură și analiză. Era vorba de legătura cu comandamentele Marinei și Armatei, cărora li se furnizau informații sintetizate la cartierul general al O.S.S. din Washington. Ulterior, în mai 1944, s-a creat Centrul de Informații Comun din regiunile Pacificului care, la insistențele Biroului de informații al Marinei (Office of Naval Intelligence, O.N.I.) primea numai informații culese pe linia forțelor maritime. Cît despre funcția de cercetare, aceasta a fost inițial restrînsă la adunarea de surse cartografice găsibile în zona Hawai iar din aprilie 1944, în baza unui ordin special al amiralului Nimitz, O.S.S./P.O.A. (Pacific Ocean Areas) nu a mai căpătat acces la documentația legală de viitoarele operații, deci nu mai putea să pregătească hărți pentru acestea. În rest, acțiunile O.S.S. în Pacific au inclus activități de sprijinire a programelor teatrelor de operații și coordonarea cu proiectele Biroului de pe continent, obiectivul strategic fiind facilitarea accesului la insulele nipone. La începutul verii anului 1943 s-a elaborat un Plan militar de bază pentru războiul psihologic în Teatrul Pacific care schița programul de acțiune al O.S.S. în zonă și care a fost adoptat de Comitetul Comun al Șefilor de Stat Major. Documentul evidenția necesitatea culegerii active de informații, a sabotajelor și a acțiunilor morale (psihologice) împotriva Japoniei și a bazelor sale din Pacific. Pentru atingerea acestor obiective era propus un efectiv de 50 ofițeri și 270 agenți O.S.S. Planul a fost înaintat comandamentului trupelor americane din Pacific. Amiralul Nimitz l-a respins categoric, apreciind că „specificul acestui teatru face impractică utilizarea unor servicii specializate ca cele pe care O.S.S. propune a le pune la dispoziția comandanțului teatrului”¹⁹.

Generalul Donovan a sosit în Hawai în aprilie 1944 și a discutat cu amiralul Nimitz posibilitatea lărgirii acțiunilor O.S.S. Cu acest prilej s-a decis ca șef al O.S.S./P.O.A. să fie numit un ofițer de marină care a fost inclus și în statul major al teatrului cu funcția de responsabil pentru serviciile strategice. S-a creat astfel cadrul propice pentru elaborarea unui plan detaliat de acțiune ce preconiza operațiuni de spionaj în Kurile, un program amplu de cercetare-analiză, spionaj și de război psihologic. Amiralul Nimitz, care a primit documentul în noiembrie 1944, l-a respins. În acest fel O.S.S./P.O.A. nu a realizat deplin funcțiile specifice pe care organizația le-a atins doar în alte teatre. Practic, în zona Pacificului O.S.S. s-a limitat la difuzarea de informații culese pe diverse canale, la elaborarea, la cerere, a unor rapoarte privind baze sau unități militare inamice dislocate în zona litoralului chinez iar o unitate foto a luat imagini ale efectelor atacului de la Pearl Harbour și din timpul bătăliei de la Midway după cum a realizat și un film documentar despre aceasta din urmă²⁰.

¹⁸ National Archives, O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 364.

¹⁹ *Ibidem*, p. 365.

²⁰ *Ibidem*.

O unitate specială de scafandri, pregătită de secția maritimă O.S.S. în Bahamas, a fost cerută de comandamentul teatrului și a acționat în cadrul unei grupări speciale a Marinei care pregătea debarcările prin distrugerea obstacolelor subacvatice. Un alt grup special de agenți O.S.S. (cinci oameni) a participat la recunoașterea submarină care a precedat debarcarea de la Yap și Palau.

La jumătatea anului 1942 un reprezentant O.S.S., colonelul Waren Clear, a fost inclus în comandamentul generalului Mac Arthur, comandantul trupelor americane din Pacificul de Sud-Vest. Ulterior, în septembrie 1943, a fost numit consilier civil în problemele Filipinelor succesorul lui Clear, profesorul Joseph Hayden un bun cunoscător al Extremului Orient. Ca parte din Biroul de Informații Aliat din teatrul de operații profesorul Hayden a inițiat crearea unei secții de documentare asupra Filipinelor care, cu materialele primite de la Washington, a devenuit foarte ușă și a permis elaborarea a diverse sinteze cerute de comandamentele americane. În aprilie 1945 generalul MacArthur, care servise cu Donovan în aceeași unitate în anii primului război mondial, a cerut O.S.S.-ului să aducă în Filipine arma specială creată de Secția proiecte speciale pentru distrugerea de nave inamice (nume codificat „Javamam weapon”). Până la dislocarea unității respective Japonia a capitulat. Încă din primăvara anului 1945 secția Operații morale a O.S.S. a instalat la stația de radio Guam o echipă care a pregătit și difuzat emisiuni subversive în limba japoneză. Pentru pregătirea campaniei din Okinawa, O.S.S. a furnizat comandamentului Armatei 10 americane o serie de arme speciale proiectate pentru facilitarea debarcărilor. În fine, o echipă a secției Cercetare-analiză dislocată la baza O.S.S. din San Francisco, a lucrat efectiv la pregătirea unor studii legate de ocuparea Japoniei.²¹

Practic, excluderea O.S.S. din teatrele de operații Pacific și Pacificul de Sud-Vest, l-a determinat pe Donovan să extindă acțiunile din Asia de Sud-Est. În acest context remarcabile realizării a înregistrat Detașamentul 101 dislocat în jungla din nordul Birmaniei și acționând deci în condiții dificile pentru americani²². Din mai 1942 pînă în noiembrie 1943 la comanda unității s-a aflat majorul Carl Eifler²³ iar apoi, pînă la terminarea ostilităților, colonelul W. Peers²⁴. Unitatea a fost creată inițial cu scopul de a culege informații și a organiza acțiuni para-militare în China, pregătind astfel terenul pentru acțiunile O.S.S. din Asia continentală. Nucleul de bază a fost antrenat în taberoile speciale ale S.O.E. din Canada și a ajuns în India în mai 1942. În acel moment generalul Stilwell era confruntat cu mari dificultăți în Birmania și a ordonat dislocarea Detașamentului 101 în nordul acestei țări unde erau patru divizii japoneze care izolau China

²¹ Ibidem, p. 366–367.

²² Pentru impresiile unor participanți la războiul din junglă vezi: F. Spencer Chapman, *The Jungle is Neutral*, Chatto and Windus, London, 1949; John Beamish, *Burma Drop*, Elek Books, London, 1953.

²³ Carl Eifler a fost înainte de război inspector la patrulele de la frontieră S.U.A.–Mexic, iar apoi în Serviciul vamal din Hawaii. După 1945 a urmat teologia și a devenit preot protestant în California.

²⁴ W. Ray Peers a ajuns în 1949 șeful secției pregătire personal din C.I.A., iar apoi șeful stației C.I.A. din Formose, fiind avansat general-locotenent. Memoriile din timpul războiului au apărut sub titlul: W.R. Peers, Dean Breis, *Behind the Burma-Road*, Little, Brown, Boston, 1963.

dinspre sud-vest. Birmania de aproximativ mărimea Texasului și cu o populație de circa 15 milioane locuitori, datorită politicii imperialiste a Marii Britanii, deveniseră aproape pro-japonezi. Cu un teren accidentat, cu o climă dificilă pentru europeni și aproape lipsită de căi de comunicație, Birmania era o zonă importantă pentru aliați, ca unică cale terestră de legătură între India și China. Drumul Birmaniei fiind tăiat de japonezi se cerea o cale deviată care să restabilească legătura. Pentru constituirea acesteia se impunea încă curățirea nordului țării de japonezi. Pentru atingererea obiectivului a fost dislocat în zonă Detașamentul 101 O.S.S. care și-a stabilit cartierul general la Nazira, în provincia Assam, din India, pe o plantație de ceai. La 15 septembrie 1942 unitatea a fost activată printr-un ordin al generalului Stilwell care a stabilit ca prim obiectiv distrugerea aeroportului japonez de la Myitkyina și sabotarea liniilor de comunicație care duceau la aceasta. Pentru îndeplinirea misiunii s-a mers pe calea tipică a pregăririi acțiunilor clandestine : au fost recrutați birmanezii aflați pe teritoriile britanice, au fost antrenați și apoi parașutați în grupuri în preajma obiectivelor stabilite. Acolo unde a fost posibil au fost recrutați localnici și creată astfel o mișcare de rezistență care a fost profilată pe culegerea de informații și sabotaje²⁵.

Detașamentul 101 a acționat practic prin aceste mici grupuri, dispuse adinc în junglă, în teritoriul ocupat de inamic, și având legătura prin radio cu cartierul general de la Nazira care coordona operațiile și asigura aprovizionarea cu materiale și schimbarea personalului. Micile baze din junglă au promovat mereu bune relații cu triburile locale, mai ales prin aprovizionarea acestora cu medicamente și alimente și au îndeplinit un rol auxiliar și pentru forțele aeriene americane : semnalau deplasarea aviației inamice și funcționa ca stații meteorologice. Extrem de fertilă a fost culegerea de informații asupra obiectivelor militare nipone din junglă, care nu puteau fi depistate din aer. Desigur, multe erau obiective secundare dar global, lovite fiind de aviația americană, au conlucrat la zdrobirea inamicului în Birmania de Nord. Metodele de acțiune ale Detașamentului 101 au devenit un model de elaborare a operațiunilor paramilitare : creația bazei ; infiltrarea echipelor pe teren ; asigurarea legăturii radio cu cartierul-general ; aprovizionarea pe calea aerului, curățirea zonei de inamic și apoi mutarea în regiunea apropiată. Echipele avansate erau formate din nuclee, de 8—10 americani, și soldați localnici, în special kasini sau jingpaw. Dat fiind amestecul mare a diverse naționalități ofițerii americani au acordat toată grijă pentru evitarea reacțiilor naționaliste pe calea putea să le producă combinația respectivă²⁶.

La sfîrșitul lunii decembrie 1942 prima echipă de 15 agenți O.S.S. a fost parașutată în nordul Birmaniei, în apropierea bazei britanice de la Sumprabum. De aici, cu ajutorul a 14 elefanți, au transportat echipamentul în junglă la o distanță de 6 zile de respectiva bază, unde s-au instalat și au inceput apoi acțiunile. La 10 februarie 1943 un grup a fost parașutat în zona aeroportului Myitkyina iar după cîteva zile Grupul A a fost lansat în Valea Kaukkwe, la 250 mile în spatele liniilor inamice. În scurt timp au sabotat calea ferată locală și au aruncat trei poduri rutiere în aer.

²⁵ National Archives, O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 368—371.

²⁶ *Ibidem*, p. 372—373.

Grupul B a fost parașutat și mai adînc în spatele liniilor japoneze, în zona Lashio, dar la 4 martie 1943 Radio Tokio a anunțat capturarea membrilor lui. Acest eșec a dus la decizia ca orice altă parașutare să fie precedată de zboruri de recunoaștere a zonei și de lansarea în prealabil a unei echipe mici de control. În primăvara anului 1943 trupele aliate declanșează o ofensivă în nordul Birmaniei pentru modificarea situației strategice. Generalul englez O.C. Wingate începe înaintarea iar Detașamentul 101 primește ordinul de a iniția acțiuni intense în spatele frontului pentru hărțuirea inamicului. În acest moment unitatea O.S.S. avea un grup avansat ce acționa în zona Leda și care, sub conducerea agentului „Skittles” a obținut succese deosebite în culegerea de informații militare care au facilitat ofensiva²⁷.

Detașamentul 101 dispunea, la sfîrșitul anului 1943, de două baze de acțiune dislocate adînc în spatele liniilor inamice, avînd numele de cod „Forward” și „Knothead” și de 11 grupuri care se aflau în legătură radio cu cartierul general care, numai în luna decembrie, a distribuit peste 40 tone de armament și echipament. Marea problemă a unității era insuficiența personalului, decimat de lupte și boli. Se ridicau și chestiuni serioase de securitate a operațiunilor de vreme ce 27 de puncte de sprijin ale Detașamentului, dislocate pe 40 mile pătrate, aveau doar 50 soldați de pază. Comunicațiile, vitale pentru operațiunile clandestine, au ridicat de asemenea piedici datorită pierderilor mari de aparatură și a necesităților de operatori calificați. În decembrie 1943 generalul Donovan inspectează Detașamentul și-l reorganizează în perspectiva unei noi ofensive aliate în nordul Birmaniei decisă la Conferința de la Quebec. Donovan a stabilit o structură strict militară a unității și a cerut largirea activității sale în toate sferele de competență ale O.S.S. : de informații și sabotaj, trecerea la cercetare-analiză și operații morale. De asemenea, a fost clarificat locul Detașamentului în ierarhia S.E.A.C. și a fost mărit bugetul său lunar de la 40 000 la 100 000 \$. Din acel moment unitatea a inițiat multiple acțiuni de spionaj, sabotaj și de subminarea moralului trupelor inamice, de analiză a datelor culese etc.²⁸

Echipa de comunicații, cea medicală sau unitatea proprie de aviație, ce avea 24 apărate de transport la sfîrșitul anului 1944, au conlucrat la îndeplinirea misiunilor incredințate. Bilanțul operațiunilor inițiate de Detașamentul 101 includea în final : circa 10 000 inamici uciși și 64 luati prizonieri cu pierderi proprii de 15 americani și 184 localnici în timp ce alții 86 au fost capturați de inamic ; au fost distruse 51 poduri, 9 trenuri, 277 vehicule militare și capturate circa 500 tone materiale de război, au fost recuperate 232 aviatori aliați căzuți în nordul Birmaniei și au fost furnizate 65 % din informațiile de care Armata 14 aeriană a dispus despre zona respectivă ; la un moment dat Detașamentul avea 131 ofițeri și 418 soldați americană la care se adăugau peste 9 000 de luptători localnici ; pe calea aerului au fost lansați 122 agenți americani și 147 localnici, ceilalți fiind infiltrați pe căi terestre²⁹.

Desființarea Detașamentului 101 a început în aprilie 1945 și s-a încheiat la jumătatea lunii iulie cînd Birmania de Nord intră sub control

²⁷ Ibidem, p. 373–377.

²⁸ Ibidem, p. 378–390.

²⁹ Ibidem, p. 391.

britanic. Tot personalul, american sau soldații localnici a fost evacuat în China, la baza din Ceylon sau direct în Statele Unite ³⁰.

Asia de Sud-Est a fost o zonă fertilă de acțiune deși atât guvernul indian cît și organizațiile clandestine britanice, S.O.E. în principal ³¹, au manifestat o reală ostilitate față de penetrația O.S.S. Donovan a decis totuși a crea o nouă unitate operațională în loc să extindă structurile Detașamentului 101. Englezii s-au temut mereu de implicațiile politice ale activităților clandestine americane în rîndul popoarelor oprimate din regiune. În vara anului 1943 s-a ajuns la o veritabilă răceală în raporturile britanice cu O.S.S. încît se părea chiar că și Detașamentul 101 va fi desființat. Conferința aliată la nivel înalt de la Quebec a decis însă constituirea comandamentului unit pentru Asia de Sud-Est (S.E.A.C.) în fruntea căruia a fost numit lordul Mountbatten. Generalul Donovan a sosit la New Delhi în noiembrie 1943 și a reușit să obțină de la comandanțul-șef al teatrului aprobarea de menținere a Detașamentului 101 și de creare a unei noi unități. Apare astfel Detașamentul 404, pe lîngă comandamentul S.E.A.C., având și dreptul de a culege independent informații, doar toate celelalte operații speciale din afara Birmaniei intrau sub control britanic.

O.S.S./S.E.A.C. a obținut bune rezultate în sfera culegerii de informații, care au relevat că forțele inamice locale nu erau atât de mari cît evidențiau sursele britanice, și a inițiat acțiuni subversive în Siam, Birmania de Sud și Malaezia. Din punct de vedere operațional s-au înregistrat două faze: noiembrie 1943 – ianuarie 1945, cînd în componența unității O.S.S./S.E.A.C. au intrat doar Detașamentul 404 (Ceylon) și Detașamentul 303 (New Delhi); și faza a doua, din ianuarie 1945 pînă la desființarea Biroului, cînd toate unitățile O.S.S. din teatru au fost unite (inclusiv Detașamentul 101 și Detașamentul 505, Calcuta) iar Detașamentul 404 de pe lîngă comandamentul teatrului de război a devenit cartier general. Timp de 21 luni O.S.S./S.E.A.C. a organizat acțiuni speciale în sudul Birmaniei, Siam, Malaezia, Insulele Andaman, Sumatra, Indiile Olandeze de Est și în sudul Indochinei Franceze. Acțiuni cerștere-analiză și de contra-spyonaj au fost inițiate și în India–Ceylon. În primăvara anului 1945 O.S.S., care avea în teatrul India–Birmania peste 1.500 agenți, a elaborat circa 2.400 rapoarte diverse, a antrenat 215 agenți localnici și a organizat 125 operații diferite ³².

Recrutarea de agenți americani sau localnici, a fost o mare dificultate în activitate. Cu excepția unui mic grup de studenți siamezi și a cîtorva indonezieni din Statele Unite, nu au fost găsiți agenți dintre popoarele zonei iar americanii, cu o bună cunoaștere a Asiei de Sud-Est, nu au fost depistați. S-a încercat atunci soluția extremă a recrutării de agenți chiar din teritoriile ocupate de japonezi. În Siam, unde exista o puternică mișcare de rezistență, nu au fost întîmpinate greutăți; doar în alte zone ocupate programul s-a lovit de mari piedici. În cazul în care acestea erau învinse, voluntarii erau trimiși, clandestini, în Ceylon, unde erau antrenați 2–3 luni și, de obicei, devineau buni agenți. Un alt obsta-

³⁰ *Ibidem*, p. 392.

³¹ Unitatea S.O.E. din Asia de Sud-Est a fost cunoscută sub numele Forța 36.

³² National Archives, O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 395–400.

col a fost distanță mare de obiectivele importante din zonă : Bankonk, Rangoon, Singapore și Palembang se aflau departe de baza O.S.S. din Ceylon, fiind greu de atins cu avioanele și chiar cu submarinele. Soluția practică a fost crearea de baze intermediiare, mai apropiate.

Cea mai importantă realizare a unității O.S.S. din cadrul Comandamentului Asiei de Sud-Est a fost penetrația Siamului care literalmente a fost împinzit cu echipe de spionaj și operațiuni speciale, încât s-a ajuns la un nivel comparabil cu marile acțiuni subversive din Europa. În alte zone asiatici însă rezultatele au fost reduse. În Rangoon s-a intrat doar cu cîteva ore înainte de trupele britanice, în Singapore nu a pătruns nici un agent american, în Malaezia și Indonezia s-a ajuns abia după eliberare iar în Indochina Franceză s-au obținut doar succese parțiale ³³.

O trecere în revistă a principalelor operațiuni inițiate de O.S.S./S.E.A.C. va oferi detaliile necesare ³⁴. Operațiunea „Ripley” a vizat infiltrarea unui agent indonezian, dotat cu un emițător, în zona Palembang din Sumatra. Transportat cu un submarin, agentul este lăsat în iunie 1944 pe țărmul insulei Jawa dar este arestat curînd după debarcare. A reușit să evadeze și, la intrarea unei echipe O.S.S. în Batavia, după eliberare, a oferit date complexe despre mișcarea republicană indoneziană. Alte încercări de penetrare a Sumatrei au eşuat, cel mai tragic fiind episodul echipei de agenți care în septembrie 1944 au fost trădați în Insulele Batoe de către localnici. Această poziție era o consecință directă a politicii japoneze de încurajare a sentimentelor naționaliste ale indonezienilor care doreau eliberarea de sub ocupația colonială olandeză.

În septembrie 1944 s-a lansat și operația „Balmoral” ce va viza crearea unei baze intermediare în sudul Arhipelagului Mergui. La sfîrșitul lunii noiembrie în Insula Chance se aflau 15 agenți O.S.S. care culegeau informații de tot felul, urmăreau traficul naval inamic, organizau sabotaje, recuperau aviatori aliați căzuți și trimiteau prin radio date meteorologice. După cinci luni au fost retrăși, fiind localizați de forțe inamice superioare. Operațiunea „Noah” a preconizat inițial trimiterea unei echipe, cu o joncă chineză, în Strîmtoarea Malacca pentru culegerea de informații și pregătirea penetrării în Singapore. În final s-a ajuns doar la plasarea a patru agenți într-o insulă din grupul Sembilan. Zona era însă bine păzită și cei patru agenți au trebuit retrăși deoarece nu au rezistat tensiunii nervoase.

Una dintre cele mai spectaculoase acțiuni a fost operațiunea „Cairngorm” : în noiembrie 1944 un ofițer american și trei agenți chinezi au fost parașutați în Malaezia pentru a lua contact cu unitățile de rezistență care se credea că acționau în zonă. La parașutare aparatul de emisie-recepție a fost distrus iar operatorul rănit. O altă încercare de lansare a unui aparat a eşuat aşa încât s-a trimis un alt ofițer american la un grup de guerrilă din nord, controlat de englezi. Astfel s-a luat contactul cu echipa „Cairngorm” care, între timp, stabilise legătura cu rezistența și organizează acțiuni de luptă. Echipa „Bacon” formată din patru agenți, a fost infiltrată cu succes pe Insula Andaman în noiembrie 1944 și a transmis multe informații de natură militară și date meteo. Au fost retrăși în ia-

³³ Ibidem, p. 401–404.

³⁴ Ibidem, p. 405–406.

nuarie 1945. Pe lîngă Corpul XX indian a fost atașată o unitate O.S.S. formată din 175 ofițeri și soldați care au avut baza pe coasta Arakan. De aici au organizat mai multe acțiuni locale, au inițiat penetrația în Rangoon și au cules informații tactice. După eliberarea Rangoonului, unde au intrat cu primele unități, unitatea capătă titulatura de Detașamentul 505/A.

Așa cum s-a mai precizat O.S.S. a obținut rezultate remarcabile în Siam³⁵. Primele acțiuni au fost organizate cu studenți siamezi recruteți în Statele Unite, antrenati și apoi dislocați în China, de unde au fost infiltrati în patria lor. Rezultatele au fost nesatisfăcătoare deoarece mai toți au fost capturați de poliția siameză, fără a fi predăti japonezilor și în parte au transmis date controlate. Atunci s-a decis a se lua legătura direct cu regentul Luang Pradit care, ca mai toți siamezii, nutrea sentimente antijaponeze. Prin doi agenți siamezi se obține acordul și la sfîrșitul lunii ianuarie 1945 la Bankonk sosesc doi ofițeri O.S.S., Richard Greenlee și John Wester, inginer, care locuise înainte de război mulți ani în Siam.

Situatia locală era deosebit de complexă deoarece practic nu exista o mișcare de rezistență ci o conspirație generală antijaponeză la care participau toate forțele politice ale țării. Acestea în mod evident se gădeau mai mult la viitorul politic al Siamului și prea puțin la sprijinirea efectivă a efortului de război aliat. Ca urmare oficialii thailandezi dădeau, în secret multe declarații de simpatie dar amînau trecerea la acțiune pentru ultimul moment, cu intenția de a evita represaliile japoneze.

Sosirea celor doi agenți O.S.S. a dus la modificarea situației : au fost activate grupurile de rezistență care au primit armament și instrucțori americani, au fost infiltrate echipe pentru spionaj și sabotaje. În acest fel au fost culese informații prețioase, au fost recuperati aviatori aliați doborâți după cum au început acțiuni speciale, însă fără ca operațiuni de amplasare să se declanșeze ca urmare a încheierii războiului. O echipă O.S.S. formată din Dillon Ripley și Edmond Taylor³⁶ au intrat în Bangkok în august 1945, înaintea oricarei unități aliate și a organizat evacuarea rapidă a prizonierilor de război americani. O altă echipă a ajuns în Singapore cu primele unități britanice, a început culegerea de informații despre Malaezia și Sumatra și a creat baze O.S.S. la Kuala-Lumpur și Singapore. O echipă O.S.S., comandată de majorul A. Banks, a acționat temporar în Laos fiind retrasă la protestele diplomatice ale Parisului care urmărea restabilirea dominației coloniale³⁷.

O situație mult mai complexă a fost întîlnită în Indochina Franceză unde singurele forțe de rezistență activă erau cele ale organizației Viet Min, condusă de Ho Si-min. Primele contacte cu acesta au fost stabilite de O.S.S./China la sfîrșitul anului 1944, pe fundalul unei opozitii tot mai

³⁵ Ibidem, p. 407–414; pentru detalii vezi și K. Chandruang, *Our Siamese Underground in „Asia and the Americans”*, November, 1945, p. 530–532; Edgar Snow, *Secrets from Siam*, în „Saturday Evening Post”, January 12, 1946, p. 13–15; Nicole Smith, Clark Blake, *Into Siam. Underground kingdom*, Indianapolis, 1946; S. Dillon-Ripley” Incident in Siam, în „Yale Review”, Winter 1947, p. 242–276; M.C. Karawie Chakrabandhi, *Force 136 and the Siamese Resistance Movement*, în „Asiatic Review”, April, 1947, p. 168–170.

³⁶ Vezi E. Taylor, *Richer by Asia*, Boston, 1947.

³⁷ Michel Caply, *Guerrilla au Laos*, Presses de la Cité, Paris, 1966.

ferme din partea englezilor, francezilor și chiar a chinezilor. Colonelul Paul Heliwell, șeful secției informații de la baza O.S.S. din Kunming (China) i-a trimis lui Ho Ŝi-min, la începutul anului 1945 o mică cantitate de arme și muniții (6 pistoale și 20 000 cartușe) ca recunoaștere a sprijinului acordat în evacuarea unor aviatori aliați. Iar în primăvara anului 1945 tot baza din Kunming a trimis la cartierul general Viet Min o echipă de legătură formată din majorul Allison Thomas, interpretul Henry Prunier și un operator radio. La sfîrșitul lunii iulie mai scădesc doi americani, unul fiind doctorul Paul Hoagland care-l tratează pe Ho Ŝi-min, bolnav de malarie. Au urmat cîteva mici transporturi de arme (carabine, mitraliere, aruncătoare de mine și bazooka) și echipament. Cîțiva instructori americanii au antrenat pentru folosirea lor un detașament de elită din 200 vietnamezi. La începutul lunii septembrie, ca urmare a capitulării Japoniei, o echipă O.S.S. de legătură, comandată de colonelul Peter Dewey, ajunge în Saigon. Pe fundalul situației incordate creată de politica Franței, sprijinită de Marea Britanie, de a stopa drumul spre independentă al vietnamezilor, colonelul Dewey este ucis dintr-o eroare se pare. În condițiile date s-a recurs la crearea de rețele speciale de informare, secrete. La fel s-a procedat și în Batavia.³⁸

China a fost marele teren de acțiune al O.S.S. în Extremul Orient. Pentru Combined Chiefs of Staff (anglo-american) China era doar un teatrul secundar ce avea funcția de bază de a reține maximum de trupe japoneze cu minimum de resurse umane și materiale aliate. Pentru S.U.A. China avea o dublă importanță: o bază de operații împotriva Japoniei și un potențial înlocuitor al acesteia din urmă ca mare putere în Extremul Orient.³⁹ Guvernul naționalist al generalului Chiang kai-și avea, desigur, o viziune diferită și considera China ca principal front anti-japonez și deci solicita o prioritate în efortul de război aliat.

După ce forțele americane au început să înainteze în Pacific, guvernul naționalist a restrîns efortul propriu și a permis Statelor Unite să adopte responsabilități sporite în lupta antijaponeză, orientînd grosul forțelor proprii împotriva comuniștilor mai ales.⁴⁰

Astfel, O.S.S. a fost nevoit să organizeze acțiuni într-o țară în care guvernul naționalist folosea materialele aliate pentru nimicirea opozitiei interne și nu împotriva inamicului comun. Poziția Biroului pentru Servicii Strategice a fost dificilă datorită opozitiei active a chinezilor la creația unei rețele de spionaj american, independentă, aflată doar sub comanda generalului comandant al teatrului de război. Oficialii chinezi au încercat mereu să controla sursele și conținutul informațiilor ca și operațiunile paramilitare. Existau și alte obstacole de natură politică și geografică. Zona de nord a Chinei, cu capitala la Yenan, era controlată de forțele comuniste iar o bună parte a țării era ocupată de japonezi. Obiectivul central al activității O.S.S. în Extremul Orient a fost penetrația în Japonia și în teritoriile asiatici ocupate de aceasta. Ori aceasta presupune accesul în nordul Chinei și de aici infiltrarea în Manciuria și

³⁸ National Archives, O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 414.

³⁹ Vezi Edwin D. Reischauer, *The United States and Japan*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1950.

⁴⁰ O bună imagine a poziției Chinei naționaliste ne oferă Herbert Feis, *The China Tangle*, Princeton University Press, Princeton, 1953.

Coreea. Dar lupta constantă dintre comuniști și forțele guvernamentale a făcut dificilă crearea unor rețele de spionaj americane, neutre față de conflictul intern. Japonezii ocupaseră zonele de coastă, centrele industriale și marile linii de comunicație pe care le controlau prin garnizoane formate în parte din colaboraționiști chinezi. De aici și uriașe probleme logistice pentru trupele care luptau într-o țară atât de vastă ca China. Distanțele uriașe ridicau mari probleme de aprovisionare și comunicații pentru că mijloacele de transport erau inadecvate. Încă din 1942 Drumul Birmaniei a fost tăiat de japonezi și astfel a fost întreruptă unică legătură terestră cu sudul Chinei. La fel și căile maritime, aflate sub control japonez. Abia în 1945 derivația numită „drumul Stilwell”, prin nordul Birmaniei eliberate, a restabilit accesul terestrului spre India. Mult timp unică cale de acces a fost ruta aériană India—China, „peste Hump” dar aceasta depindea foarte mult de starea vremii, capricioasă în zona respectivă⁴¹.

În ciuda acestor condiții dificile, O.S.S. a avut un rol important în aplicarea strategiei americane în China. Împreună cu celelalte forțe ale S.U.A. din zonă, Biroul a contribuit la stimularea rezistenței chineze, a cules informații pentru sprijinirea operațiilor militare din Asia și Pacific, a organizat multiple operații speciale. Cum armata naționalistă chineză nu era capabilă de acțiuni ofensive să-aCTIONAT pentru dezvoltarea unicei forme de rezistență activă: guerrila și operațiile clandestine. La acest nivel bune rezultate s-au obținut abia în ultimul an de război prin subminarea ofensivă japoneză din Kunming și Chungking, ca și prin pregătirea operației „Carbonado” ce viză ocuparea portului Canton și a altor locuri unde urmău a debarcă trupele americane. Teoretic războiul paramilitar trebuia coordonat de S.A.C.O. ce reunea O.S.S., Grupul naval american și organizația secretă a generalului Tai-Li. Contribuția chineză la activitatea S.A.C.O. a fost însă ineficientă, fiind subminată de corupția oficialilor naționaliști ce erau preocupați în primul rînd de cultivarea intereselor personale. Totuși unele obiective au fost atinse deoarece Tai-Li controla într-adevăr o uriașă organizație clandestină care se întindea în întreaga țară. O.S.S. a încercat să obține din partea lui Tai-Li o antrenare adecvată a agentilor ca și lansarea lor în acțiuni antijaponeze. Prin mită și amenințarea cu sistarea ajutorului material american s-a obținut un succes parțial. Cele mai bune rezultate s-au înregistrat atunci când agenții chinezi erau însoțiți de americani. Acționând cu multă tenacitate O.S.S. a ajuns la sfîrșitul anului 1944 de a organiza și conduce multe operații în sudul ocupat pornind de la structurile S.A.C.O. Aceasta a rămas un canal important de acțiune al O.S.S. în sfera acțiunilor paramilitare. Din aprilie 1945 a început și antrenarea unei unități de parașutisti, formată din 5 000 chinezi, ce urmău să acționeze în spatele linilor inamice în grupuri de cîte 178 oameni (150 chinezi, 19 americani și 9 interpuți). Ca urmare a efortului depus, la începutul lunii august douăzeci de asemenea echipe erau gata de luptă⁴².

O serie de mici grupe O.S.S., din secția Operații speciale, a fost trimisă separat pentru a conlucra cu detașamentele chineze de guerrilă. În acest fel, conform evaluărilor făcute, în luna ianuarie-august 1945

⁴¹ National Archives, O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 415.

⁴² *Ibidem*, p. 416.

au fost omoniți circa 12 000 militari inamici în urma atacării unor obiective importante. O.S.S. a sprijinit și acțiunile Armatei 14 aeriene care a fost principalul instrument al politicii militare americane în China. Cooperarea cu forțele aeriene s-a realizat în cadrul unității A.G.F.R.T.S. (Air and Ground Forces Resources and Technical Staff), care a permis executarea întregii game de acțiuni clandestine, inclusiv contra-spionaj și operații morale. Accentul s-a pus pe culegerea de informații tactice de către grupuri mobile dotate cu aparate de radio sau de către posturi de observație amplasate de-a lungul coastelor sau al șoseelor importante. Generalul Chennault a primit de la această unitate pînă la 2/3 din informațiile necesare⁴³.

Culegerea de informații strategice s-a putut realiza abia după ce generalul Wedemeyer a acordat Biroului independentă și autoritate asupra întregului său personal din China. În acest fel secția Informații speciale a căpătat libertatea de acțiune dorită și a trecut la crearea de mici baze în centrul și nordul Chinei care au funcționat în paralel cu cele ale A.G.F.R.T.S. și ale S.A.C.O. din sud. În primăvara anului 1945 toate facilitățile de informare ale O.S.S. au fost concentrate din ordinul comandantului teatrului pentru supravegherea coastei de sud în vederea pregătirii debarcării americane. Misiunea a fost realizată de O.S.S. /China rapid și cu mare precizie. A fost lansată și misiunea „Discie” : trimiterea unei echipe de legătură la Yenan, la cartierul-general al forțelor comuniste. Din grup au făcut parte : colonelul David Barrett, John Service, consilier în Departamentul de Stat și alți 15 militari americani între care cinci erau din O.S.S. (căpitanul John Colling, căpitanul Charles Stelle, profesorul Brooke Dolan și doi serjenți). La 24 iulie 1944 grupul de observatori ajunge la Yenan și începe, imediat, o activitate intensă de culegere de informații privind japonezii dar și forțele comuniste chineze⁴³. Secția de contrainformații (X-2) a obținut succese însemnante prin crearea unei rețele proprii de agenți chinezi, în zonele libere sau ocupate. A fost posibilă anihilarea unor grupuri de spioni inamici, numai într-o singură operație fiind lichidati 175 dintre aceștia. Spre deosebire de Europa, unde contraspionajul american a colaborat strîns cu englezii, în China X-2 a acționat independent, cu filiere și rețele proprii. Această situație a avut efecte de perspectivă importante, deoarece sursele respective au fost menținute și după terminarea războiului deși în alt cadru. La 30 septembrie 1945 O.S.S. /China a fost dizolvat⁴⁴.

În cadrul organizatoric mai sus schițat s-a desfășurat activitatea Biroului pentru Servicii Strategice în China. Realizările sunt analizate desigur în funcție de unitățile mai importante. Așa cum s-a mai menționat, în septembrie 1942 a sosit în India prima unitate O.S.S. destinată Chinei dar care din ordinul generalului Stilwell a fost dislocată și acționa în Birmania de Nord. Un reprezentant al O.S.S. negociază apoi cu generalul comandant al teatrului trimiterea unei unități speciale pentru culegerea de informații strategice și tactice. În acel moment în China exista

⁴³ Ibidem, p. 417.

⁴⁴ Comandantul grupului și-a publicat memoriile după război: David Barrett, *Dixie Mission. The United States Army Observer Group in Yenan*, Berkeley, 1970 (Misiunea a început în iulie 1945).

deja Grupul naval al S.U.A. condus de căpitanul de marină M.E. Miles aflat în relații foarte bune cu generalul Chiang Kai-șî ca și cu generalul Tai-Li, șeful serviciului secret al guvernului nationalist. Consultate, autoritățile chineze s-au opus vehement proiectului de creare a unei organizații străine de spionaj. Pentru a depăși această piedică, generalul Donovan l-a numit pe Miles ca șef al O.S.S. în teatrul Birmania—China deși practic Detașamentul 101 a rămas sub autoritatea lui Stilwell. S-au creat astfel premizele pentru încheierea acordului care a marcat nașterea Organizației Sino Americane de Cooperare (S.A.C.O.).⁴⁵ Acordul a fost ratificat de Comitetul Comun al Șefilor de Stat Major la 15 aprilie 1943 ca și de guvernul chinez de vreme ce șeful noului organism era generalul Tai-Li iar adjunct căpitanul Miles. S.A.C.O. urma a primi, lunar, 150 tone de materiale diverse care erau repartizate de Miles ce avea și responsabilitatea antrenării forțelor de guerrilă ca și a comunicațiilor.

Generalul Tai-Li s-a opus mereu culegerii de informații secrete de către americani așa încît în cadrul S.A.C.O. s-au făcut pași mici în această direcție. Abia în iulie 1943 o mică rețea de informatori a început să funcționeze iar programul de antrenare a forțelor de guerrilă s-a lansat doar în septembrie 1943 prin crearea a trei tabere în care erau pregătiți de către instructori din forțele navale și O.S.S. circa 630 chinezi. În cadrul S.A.C.O., datorită piedicilor ridicate de Tai-Li dar și de căpitanul Miles, O.S.S. era practic blocat în aplicarea programului specific. Încercarea făcută la sfîrșitul anului 1943 de a delimita sferele de competență ale O.S.S. și ale Grupului naval a eşuat așa încît Donovan l-a demis pe Miles din funcția de șef al Biroului pentru China și a creat Detașamentul 202 cu baza la Chungking. Comandantul noii unități, colonelul John Coughlin, avea și funcția de ofițer pentru servicii strategice în cadrul comandamentului teatrului de război. În acest fel O.S.S. a căpătat practic un statut independent în cadrul S.A.C.O.⁴⁶

Crearea⁴⁷ unității Air and Ground Forces Resources and Technical Staff (A.G.F.R.T.S.) în aprilie 1944 a compensat activitatea redusă din cadrul Organizației Sino-Americană. De la bun început noua unitate a început să elabora sinteze cotidiene, săptămânale și apoi lunare în baza informațiilor culese pe diverse canale, a organizat recuperarea piloților doboriți, a inițiat acțiuni de sabotaj și propagandă. Numirea generalului Wedemeyer la comanda teatrului China a fost o măsură importantă și pentru O.S.S. care capăta mult rîvnita libertate de acțiune. Prin Directiva operațională nr. 4, din 6 februarie 1945 au fost stabilite sarcinile și rolul O.S.S. în teatrul de război⁴⁸. În acel moment O.S.S./China avea deja 300 oameni dislocați în : Detașamentul 202, la Chungking, cu rol de comandament ; Detașamentul 203 ce reunea specialiști pentru cercetare-analiză informații speciale și operații morale ; Detașamentul 204, de la Kaiyan, se ocupa de instruirea personalului ; Detașamentul 205, de la Dinjon (India) era bază de aprovisionare pe calea aerului și Detașamentul 206, dislocat la Chengtu, era în fapt denumirea secției de contraspionaj.

⁴⁵ National Archives, O.S.S. File, *War Report*, vol. II, p. 418.

⁴⁶ Ibidem, p. 423—427, copia acordului, ce avea 28 articole.

⁴⁷ Ibidem, p. 428.

⁴⁸ Ibidem, p. 430—436, ordinul de creare a noii unități.

De mare eficacitate a fost operația „Akron” prin care, din primăvara lui 1945, a fost supravegheată coasta de sud a Chinei, din Hong Kong pînă în Taiwan. Faza de virf a fost intervalul 7 februarie — 7 aprilie cînd agenți de informații, cercetare-analiză și membri ai echipei foto-film, au fost lansați pe teren și au cules toate informațiile accesibile asupra viitoarelor zone de debarcare. Secția Operații speciale a acționat mult timp pentru antrenarea cadrelor și abia după februarie 1945 a trecut la acțiuni importante, limitate totuși de mijloacele de transport. S-a ajuns la infiltrarea unor echipe pînă la 500 mile în spatele liniilor inamice unde au organizat și condus detașamente de guerrilă de pînă la 1 500 oameni. În aprilie 1944 a fost activată și prima echipă specializată în operații morale. Dispunind de o stație de emisie radio și de o tipografie, echipa a desfășurat operații specifice războiului psihologic. Unele dintre acestea au fost organizate în spatele liniilor inamice; în mai 1944 o echipă a fost infiltrată în zona Nankin și, pînă la sfîrșitul anului, a difuzat circa 35 000 broșuri și afișe subversive. Secția de contra-spyonaj începea activa oficial doar în septembrie 1944 dar obține curînd succese în identificarea și neutralizarea agenților inamici. Cei 31 de membri ai Secției X-2 au acționat pentru crearea unor rețele proprii de informare și întocmirea unor fișiere cu agenți japonezi sau colaboraționiști. Secția Cercetare-analiză (R-A) a fost reprezentată printr-un grup sosit la Chungking în decembrie 1943. Erau prelucrate informații mai ales pentru forțele aeriene și erau întocmite sau procurate hărți. Grupurile operaționale (O.G.) au acționat pentru formarea, antrenarea și echiparea unor unități de comando formate din chinezi. În vara anului 1945 erau gata de acțiune douăzeci de grupe formate din cîte 200 oameni pregătiți a acționa în zona Nankin. În iulie 1945 primele grupuri sunt lansate în cadrul celei dintîi operații aeropurtate chineze, denumită codificat „Apple”⁴⁹.

După capitularea Japoniei efectivele Biroului pentru Servicii Strategice au inceput a fi reduse treptat și în China, activitatea fiind limitată la culegerea de informații⁵⁰. Cartierul general a fost mutat la Șanghai de unde, la dizolvarea organizației, tot personalul este repatriat la începutul lunii octombrie 1945⁵¹. Se încheia astfel participarea O.S.S. la războiul din Extremul Orient.

⁴⁹ Ibidem, p. 442—443, textul ordinului.

⁵⁰ Ibidem, p. 444—455; pentru detalii vezi și amintirile unor agenți O.S.S. Walter Mansfield Ambush in China, în „Marine Corps Gazette”, March 1946, p. 84—95; P. Frillman, Graham Peck, China. The Remembered Life, H. Mifflin, Boston, 1968. William Lockwood, The G.L. in Wartime China, în „Far Eastern Survey”, January, 1947, p. 9—11. Paul Cyr, We Blew the Yellow River Bridge, în „Saturday Evening Post”, March 23, 1946, p. 16.

⁵¹ National Archives O.S.S. File, War Report, vol. 2, p. 458—460.

MEMORII, CORRESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

I. C. FILITTI: JURNAL (II)

editat de *Georgeta Penelea Filitti*

Împărtit între nevoia de confesare cuminte în pagini de jurnal și comentarea evenimentelor în vîltoarea cărora se pregătea și România să intre, I.C. Filitti alternează istoria propriei familii și ascensiunea sa în diplomație cu înregistrarea unor fapte cotidiene în care a fost direct implicat.

Cu duioșie reținută evocă figura tatălui său, Constantin Filitti, ofițer de ordonanță al principelui Al. I. Cuza, pe care l-a însoțit la Constantinopol cu ocazia vizitei de investitură și mai apoi colonel în slujba regelui Carol I, îngă care s-a aflat sub zidurile Plevnei. Lumea diplomatică din care începe să facă parte, îi prilejuiește dezvăluirea unui mediu în care adesea intriga, relațiile interesante ori arivismul precumpăraneau.

Admirindu-i fără rezerve pe Titu Maiorescu și P.P. Carp, el se raliază opticii acestora în ceea ce privește atitudinea de urmat pentru România în momentul declansării primului război mondial. Alăturarea de Tripla Întregere i se pare nocivă căci înseamnă alianță cu Rusia; și istoria dovedise că, mai devreme sau mai tîrziu, apropierea de puterea Nordului se solda cu grave prejudicii pentru noi.

La rememorarea imprejurărilor din timpul războaielor balcanice, apoi a tratativelor care au dus la pacea de la București, I.C. Filitti face precizări interesante în legătură cu redactarea și difuzarea *Cărții verzi* justificative românești. Ca în orice document de acest gen, subiectivismul și patima chiar își spun cuvîntul. În afara portretelor vitriolate făcute unor funcționari din Ministerul Afacerilor Externe, unde era director al afacerilor politice, pana lui și înmuată în culori sumbre cind înfățișează demersurile diplomatice ale lui Take Ionescu – ministru de interne acționând în conflictul balcanic nu totdeauna de convență cu colegul său de la externe și prim ministru al țării, Titu Maiorescu. Liberalii sunt deopotrivă infierați, în primul rînd pentru modul defectuos în care au înfăptuit înzestrarea militară a României. Apoi pentru filogalicismul lor, chiar dacă e silit să recunoască o realitate ce se impunea: sentimentele profranceze nu erau legate doar de apartenența la partidul liberal ci existau ca o stare de spirit evasă generală.

Ca și tatăl său, memorialistul conservator convins și tentat de aceia să justifice casant și fără drept de replică toate acțiunile partidului conservator. Cum vom vedea și mai departe, el rămîne credincios crezului politic conservator, reprezentat mai cu seamă de P.P. Carp, în asemenea măsură încit va accepta să intre în administrație în timpul ocupației germane.

Semmering, 8 21 septembrie 1913

Viața este într-adevăr făcută din o serie de întimplări. „C'est un grand mystère que celui des rencontres” a scris Robert de Montesquiou¹. Pe Maiorescu l-am cunoscut acum vreo 5 ani. Mergeam cu familia la Berchtesgaden. Era în tren și Maiorescu. L-am fost prezentat și am vorbit cu el mult. Atunci mi-a spus într altele despre D. Sturdza: „C'est un homme qui est arrivé par le travail dans un pays où l'on ne travaille pas”. Cu o inteligență mediocru, dar cu o uriasă putere de muncă, Sturdza s-a impus. Maiorescu se gîndeau atunci să-și vinză casa din București și să se retragă în străinătate. Era în opoziție de la 1901! Liberalii erau la putere. Un an după (ce) Ionel Brătianu înlocuise provizoriu la externe pe D. Sturdza, a căruia sănătate se zdruncinase. Am cerut să fiu transferat la Roma, știind că situația mea în administrația centrală va fi de așa natură că nu-mi va conveni. După 2 ani de sedere la Roma, guvernul liberal se retrage. Vine la cîrmă Carp care era menit să aibă contra lui în alegeri și pe liberali și pe tăkiști și deci nu făgăduia a reuși. Externele sunt date lui Maiorescu. Atunci, după destulă

¹ Robert de Montesquiou (1855—1921), poet și memorialist francez care în 1913 se afla la București.

ezitare, scriu unui prieten din București că aş reveni bucuros în administrația centrală într-o situație potrivită. Prietenul — Al. G. Florescu, mai apoi ministru la Atena — vorbește lui Maiorescu care-și aduce aminte că am făcut bună impresie asupră-i cind, căiva ani mai nainte, mă cunoscuse prima oară. Peste puține zile se primește la Legația din Roma — era ministru Nanu — telegrama lui Maiorescu că sînt numit director al cabinetului. Mai puțin ca un an după aceea sînt transferat la direcția politică în locul lui N. Filodor, pe care Maiorescu îl găsise puțin nimerit pentru funcția ce ocupa. și astfel, printre-o întinsă întărirea în tren cu un om cărnic nu se mai gîndeau să fie ministru, m-am ridicat mereu, am lucrat la multe chestii interesante, dar mi-am făcut și mulți vrăjmași...

Semmering, 9/22 septembrie 1913

Este aici Exarhu, ginerele lui Manolachi Costachi Epureanu². Si acum, ca de cîte ori mă vede, îmi vorbește de prietenia ce legă pe tatăl meu de Manolachi Costachi.

Semmering, 11/24 septembrie 1913

În ziarele românești se vorbește de călătoria lui Take Ionescu la Viena, Paris și Roma unde a văzut pe Berchtold, Pichon și San Giuliano. Acest ministru de interne, în loc de a vedea de holeră, pleacă peste graniță preocupat să joace cu orice preț un rol diplomatic. După josnica politică electorală care l-a preocupat exclusiv în trecutul său, devenit acum șef, se simte, cum ar zice Zola, „epuré dans une ambition plus haute”. Deja pe vremea negociațiilor cu Daneff la Londra, ministrul de interne Take se dusese acolo încălcînd peste atribuțiile lui Mișu. Se știe că instrucțiile date lui Mișu cuprindeau ca *minim* al pretențiilor României linia Silistra-Balcic și că totuși Take a negociat de la început asupra acestui minim, de care de altfel bulgarii avu-seseră cunoștință. După acest succes diplomatic, care ne-a dus la Silistra prin protocolul de la Petersburg³, cu care Take în discursul de la Caracal se mîndrea, a venit conferința. În ședințe oficiale Take a vorbit o singură dată și anume cind a fost vorba a se ști dacă la anumite împrejurări de arbitraj prevăzute în tratat, statele se vor adresa unora sau mai multor state occidentale spre a cere să se desemneze un arbitru. Take a spus atunci că preocuparea este de a evita puterile mari, lucruri care firește nu se putea trece în procesul verbal care menționează numai „une observation de M. Take Ionesco”. În culise rolul lui Take a consistat în presunii în favoarea bulgarilor. Acum caută succese diplomatice în străinătate, deși știe foarte bine că vorba lui nu poate angaja guvernul reprezentat față de străinătate exclusiv prin ministrul de externe. Miniștrii de externe pe care i-a vizitat Take, obișnuiați cu obiceiurile internaționale, vor fi surzi desigur de vanitatea lui Take Ionescu, care însă intors în țară va putea întinde adeptașilor săi o mînă pe care vor fi strins-o trei miniștri de externe ai marilor puteri!

Deja a fost silit Maiorescu să declare ministrului Turciei la București, Sefu bei, că n-are cunoștință de interwievurile lui Take (în „Figaro” cred) atât de bulgarofile și dușmănoase Turciei; că în orice caz nămai el Maiorescu, reprezintă politica externă a României și că această politică rămîne prietenoasă față de turci. În același sens a scris Maiorescu prin pana mea, puține zile înainte de plecarea mea în concediu, lui Constantin G. Mano, ministrul nostru la Tarigrad.

Semmering, 12/25 septembrie 1913

În orele de liniște aici îmi recapitulez viața. Născut în casa veche a moșului meu despre mamă, Barbu Slătineanu, la 8/20 mai 1879, după întoarcerea tatălui meu de la războiul ne-atîrnării. Poate că de la avîntul care insuflătea pe tatăl meu la întoarcerea de la campania unde-i fusese dat să intră în serviciu pe lingă domnitor la Plevna, și eu oareșcare ambiție de care am dat semne încă de mic. Tatăl meu era un conservator convins. Ion Brățianu, care-l numea Gușulică, ar fi vrut mult să-l cîștige. Toate persecuțiunile îndurate n-au putut însă schimba credințele tatălui meu. Cind a fost înaintat lt. colonel, Brățianu suprimă din bugetul statului major regal un post de lt. colonel, lăsînd numai unul pentru Alecu Șkina. Tatăl meu se duse să-și ia ziua bună de la Domnitor care însă îl păstră onorar pînă în anul următor cind îl făcu din nou locul bugetar. A ajuns tatăl meu să fie înaintat colonel pe o zi cu fostul revoluționar Candiano Popescu. Cind a fost vorba să treacă general, Brățianu se servi de un coleg și amic al tatălui meu, de Victor Crețeanu, general devotat acum lui Brățianu. Cu prilejul mane-

² Corifeu al conservatorilor, Manolache Costache Iepureanu (1824—1880) a fost prim ministru sub Al. I. Cuza; în 1866 devine președintele Camerei Constituante, în fața căreia depune jurămîntul viitorul rege Carol I. Din nou prin ministru și titularul diferitelor ministeră în guverne Lascăr Catargiu și I.C. Brățianu.

³ Vezi An. Iordache, *Viața politică în România, 1910—1914*, București, 1972.

vrelor de la 1886, Crețeanu sili pe tatăl meu, comandant de brigadă îmbătrinit și bolnav, să pornească la galop în fruntea brigăzii. Căzu de pe cal și fu pus la închisoare, demisionând și îndată, la 1890, muri, sfîrșind o veche și credincioasă carieră cu un asemenea afront pus la cale de un vechi prieten. Ordonațele și slugile nu aveau voie a-i spune „Domnule colonel!” ci „Boierule!” căci, zicea el, în zilele noastre toți țiganii pot ajunge colonelii. Îmi aduc aminte de o întoarcere a lui acasă pe vreme de iarnă de la Călărași, unde-și pusese candidatura în opoziție și căzuse. Eram copil, l-am întîmpinat spunându-i: „Nu îți-am zis, tată, să te dai cu Brătianu?” Cuvintele mele îl supărărat atât de mult încât, deși mă iubea peste măsură, nu-mi vorbi cîteva zile. Nu participase la complotul contra lui Cuza, al căruia ofițer de ordonață era. Însotise pe acest Domn la Constantinopol și din povestirile lui mi-a rămas aceia a lui Cuza respingind pe călugării ce voiau să-l ia de braț spre a-l duce la miruire zicindu-le: „Mă duc singur!” Multe aș fi putut afla de la tatăl meu dacă n-aș fi fost de zece ani numai cînd s-a dus. El însuși avea numai 59 de ani dar ruinarea averei sale și nedreptățile suferite în carieră prin liberali îl îmbătriniseră încă dinainte de vreme. Ca totdeauna, conservatorii fură puțin atenționați pentru devotamentul cauzei conservatoare. Dinaintea cadavrului său însă generalul Manu și Alex. Lahovary recunoscură pierderea ce făcea partidului. În județul Ialomița un mânunchi de 70 alegători nu-l părăsiră niciodată și votară mai apoi credincioși pentru frațele meu Nicolae, azi senator al aceluiajudeț. Prin tata apartineam unui neam de boieri de provincie, depărtăți de la dregătorile centrului dar atot influență în județul lor și pătrunsi de drepturile lor. Bunicul meu Hristodor de la Gura Nișcovului, fire boercasă, era cu multă trecere și totodată și cu faima de om binefăcător în județul Buzăului.

Prin mama eram înrudit cu neamurile cele mai de seamă ale țărei. Mama mea a fost de o mondenitate și eleganță celebră. În casa ei se stringea odată pe săptămînă elita capitalei. Am mai apucat astfel, pe cînd eram la Paris, pe Vogoridi, care mi-a povestit de vinurile părinților mei. Eu însuși n-am mai apucat aceste vinuri. Avere se incurcase deja iar cînd frațele meu Constantin a murit de răpeciugă, tinăr locotenent de cavalerie, mama mea s-a retras cu desăvîrsire din societate⁴, așa că eu am trăit într-un cerc cu totul restrins de rudele cele mai apropiate și de prietenii intimi ai casei. Printre aceștia era generalul Ștefan I. Fălcianu, fost șef al Marelui stat major pe vremea războiului și care, dacă persecutase și el, ca liberal, pe tatăl meu, pe mine mă iubea mult și mai tîrziu mi-a arătat chiar părerea de rău pentru supărările ce pricinuise tatălui meu. Retragerea absolută în care a trăit mama mea a fost cauza că și eu și frațele meu mai mic Alexandru am trăit izolați, fără prieteni, fără contact măcar cu copiii rudelor părinților noștri. De cîte ori mă vede Asia Filipescă, mama lui Nicolae Filipescu și vară a 2-a cu mamă mea, îmi amintește de eleganța acesteia și nu poate crede cum deodată s-a retras cu totul. Tocmai tîrziu, afiindu-mă la Paris, am început din propria mea inițiativă să iau contact cu lumea și trebuie să mărturisesc că rubedeniile și prietenile părinților mei mi-au deschis ușor ușile, ceea ce a încurajat debutul unei ființe extrem de timide cum eram eu. În casele vechi (azi Jokey Club) se ducea cu pumnul aurul jucat de generalul Florescu, Oton Suțu, Coco Sturdza (cumnatul unchiului meu Dimitrie), de tatăl meu, de frații lui, Gheorghe și Dimitrie și de atîții alții. De n-ar fi fost jocul, petrecerile erau mai ieftine pe vremea aceia. Bucătarul casei era de ajuns pentru a pregăti de ale mincării pină și inclusiv la cafeaua cu lapte ce se oferea la zioa invitațiilor. Nu era nevoie pentru ca serbarea să reușească de serviciile vreunui Capșa.

Cursurile primare le-am făcut în casă. Liceul, la Sf. Sava, unde în fiecare clasă avui premiu I. La sfîrșitul clasei I gimnasiale tatăl meu trăia încă. Se duse să se informeze dacă am reușit și se întoarce acasă neputind nici vorbi, nici respira (suferea de inimă). Nu știam ce se întimplase. În sfîrșit, plinse de bucurie anunțindu-ne că aveam premiu I. Amintirea acestei adînci emoții a fost cauza pentru care m-am străduit a urma totușă încă dinainte. Trebuie să spun însă că acum îmi dau seama de timpul ce am pierdut în magazinind cunoștințe de tot felul care aveau să se șteargă absolut din mintea mea, pe cînd zelul ar fi putut fi îndrumat spre citiri mai potrivite cu felul spiritului meu și cu drumul spre care era să mă îndrept. Îmi aduc aminte de unchiul meu Dimitrie Filitti, fost senator de Buzău (cel ce moștenise Nișcovul; l-a vîndut, după cum citești trei frații au vîndut tot ce au avut), care găsindu-mă odată acasă la lucru, zise mamei mele: „Acesta trebuie să învețe dreptul și literile”. Am învățat dreptul dar de placerea mea m-am ocupat de litere pentru care desigur aș fi avut nai multă tragere de inimă.

Pînă la voluntariat, n-am cunoscut altceva decît școală și casa. Pe timpul voluntariatului de șase luni, iar nimic alt decît cazarma și casa. Și după o astfel de creștere care mi-a impiedicat o dezvoltare fizică normală, am fost aruncat singur în al 19 /lea/ an al vietii în focul Parisului. Aici m-am împrietenit cu un vîr al meu, Teodor Florescu, fiul lui Dumitru Trache, care a pus în muzică *Steluța* lui Alecsandri. Teodor, sau cum îl ziceam, Dodo, a

⁴ Pe contrapagină, cîteva note ce urmău probabil apoi a fi dezvoltate despre unele personaje și întimplări contemporane cu părinții lui.

avut o influență foarte binefăcătoare asupră-mi. El m-a mai dezghețat. M-a mai scos din viața monotonă a școalei și a odăției mele de student. M-a îndemnat să fac vizite, să trec și în partea animată a Parisului, să fac într-un cuvânt cunoștință cu viața în aspectele ei featurite.

Odată pe săptămînă prînzeam la domnița Elisa Filipescu, născută fiică a lui Bibescu vodă. Mai eram poftit la Elena Bibescu, fiica lui Manolachi Costache și prietena de copilărie a mamei mele. Elena Bibescu cheltuise viață și avere pentru a ajunge în fine, nu fără trude și umilințe suferite, să aibă în saloanele ei, pe lîngă lumea artistică și noblețea cea mai mindră a Franței. Și în jurul acestei amintiri mă gîndesc și la răposatul Emil Ghika, fost ministru al României la Viena, care și el împreună cu soția sa, fiică a generalului Ion Em. Florescu, s-au muncit timp de 14 ani pentru a avea în saloanele lor la Viena toată mindră și plina de snobism aristocrație austriacă. Și cînd Emil Ghika se retrase, i-sa întîmpinat ca mulți dintre aceia pe cari îl avuseau la casa și la masa lui să nici nu-l mai cunoască!

La Paris, școala de drept aproape n-am frecventat-o. În schimb eram toată ziua la școala de științe politice a căreia atmosferă o găseam mai simpatică și unde am auzit pe Sorel, Funk Brentano, Emile Bourgeois, Tarde și atișia alții maeștri. Multe orizonturi mi-a deschis această școală.

Tot la Paris am debutat în cariera diplomatică în calitate de atașat supra numerar mai întîi, de atașat cu examen apoi, la 1 ian. 1901. Șef al misiunii era atunci Grigore Ghika, om de deosebit tact și educație și maestru al condeiului. Ministerul de externe păstrează note admirabile redactate de dînsul, pe cînd era secretar general, puțin după războiul neafrican. Rece la prima vedere, cu mine a fost totdeauna de o deosebită gentileță, amintindu-mi de plimările ce făcuse călare cu tatăl meu sub zidurile Plevnei.

Examenul de atașat de legație l-am dat la sfîrșitul lui dec. 1900, ministru de externe fiind Al. Marghiloman iar secretar general Al. C. Florescu. Am fost primit întîi și cu deosebite laude. Am continuat a lucra la legația din Paris pînă în 1903. Am girat cîtva timp și consulatul nostru general din acel oraș. Printre lucrările mele de atunci îmi amintesc de un raport pe care l-am făcut ministerului din însărcinarea lui Gr. Ghika asupra unei expoziții de instrumente agricole și animale reproducătoare ce avea pe atunci loc la Paris. Raportul era ilustrat. Deslipsem imagini din cataloge pentru aceasta și ministru domeniilor de pe atunci, B. Missir, căruia fu trimis raportul, îl trimise școlii de agricultură spre publicare în revista „Embrionul”, act care, pare-mi-se, nu s-a executat.

La consulat am fost detașat provizoriu și telegrafic de D. Sturdza, ministru de externe, cînd a destituit pentru incorrectitudine pe Massim Lenș, funcționar acolo. Azi acest domn este takist, membru prin consiliu de administrație.

Consilier al Legației era C. G. Popovici, care în afară de români nu avea nici o relație la Paris. Avea obiceiul de a invita, cu cea mai plăcitoare insistență, pe români la masă la el acasă și apoi să vorbea pe fiecare pe rînd de rău. Acest sistem și-a dat în cele din urmă roadele. A fost pus în disponibilitate și de către /ani/ tot schimbă de culoare politică după guvernele ce vin la cîrma /ărei, în speranța unei legațuni pe care foarte probabil n-o va obține niciodată și cu drept cuvînt.

Pe cînd eram la Legația din Paris, a suferit Grigore Ghika umiliri din partea lui D. Sturdza, ministru de externe, atâtă împotriva-i prin intrigile nevropatului M. M. Păcleanu, care ținea loc atunci de secretar general. Relațiile dintre Ministerul de externe și Legația din Paris /?/ și Gr. Ghika era cît pe aci să-și piarză postul dintr-o proastă afacere de plic sosit cu pecetele rupte, de care lucru s-a dovedit apoi că nu legația din Paris era de vină, deși Păcleanu își permise de a adresa, fără anchetă serioasă, note grosolane cu acest prilej unui vechi al carierei de însemnatatea lui Gr. Ghika.

Cînd, la începutul anului 1903, m-am prezintat la examenul de secretar cl. III, ministru de externe era Ion Brătianu fiul. Acesta venise puțin mai nainte în treacăt pe la Paris. Numai eu din toată legația nu m-am dus nici la gară, nici nu m-am prezintat lui, păstrîndu-i dușmănie din cauza amintirilor ce aveam de relațiile dintre tatăl său și al meu. Totuși la București se arăta pentru mine de o bunăvoiță deosebită care mă uimi. Cînd șeful său de cabinet Docan era în concediu mă chema să-l înlocuiesc. La 1904 mă numi, împreună cu Docan, secretar al comisiei pentru încheierea convenției de comerț cu Germania. Într-o zi nu mă putui abține de a-i zice că nu înțelegeam cauza tuturor atențiilor sale. Îmi răspunse fără înconjur că ceia ce făcea, făcea pentru viitor!

Semmering, 14/27 septembrie 1913

Trebuie să denunț campania odioasă pe care presa liberală o duce împotriva serviciului sanitar și intendenței armatei și în potriva șefului de Stat major Averescu. E o campanie odioasă provocată de nemulțumirea liberalilor de a se fi făcut ceva în România modernă

fără de ei. Campania contra lui Averescu e dusă în realitate în potriva lui Filipescu și cu toate acestea e în deobște sătul: 1) că la venirea lui Filipescu la Departamentul războiu și armata ducea lipsă de toate, 2) că au trebuit credite mari obținute de Filipescu fiind ministrul politic, 3) că toată iarna 1912–1913 au curs comenziile de tot felul făcute de Ministerul de război în străinătate; sunt martor ca unul prin mîinile căruia — ca director politic la externe — au trecut aceste cereri de furnituri, 4) că astfel pînă prin mai 1913 nu puteam intra în acțiune, 5) că aceasta a contribuit la acțiunea noastră cam ștearsă pînă în acest moment, 6) că marele dezorganizator al armatei a fost în primul rînd D. Sturdza cînd cu economiile lui și că ceilalți miniștri de război liberali n-au făcut nimic pentru a îndrepta răul, 7) că deci nu liberalii au calitate de a denunța lipsurile armatei de care ei cei dinții sunt vinovați. În fine, în loc ca glasul ziarelor să se ridică pentru a menține entuziasmul pe care în deobște l-a provocat în țară și în străinătate rezpectiunea și dibăcia cu care s-a făcut mobilizarea, iată că o presă de partid nu se sfiește a descoperi străinătății toate păcatele și lipsurile noastre și a ponegi astfel valoarea acțiunii noastre.

București, 16 noiembrie stil vechi 1913

Eri am asistat la deschiderea Parlamentului. Mesagiul regal — redactat de d. Maiorescu — pune evenimentele terminate prin pacea de la București pe un picior cu evenimentele de la 1877. Alt pasagiu este referitor la stăruițele României, după Tratatul de la București, pentru asigurarea păcii. Se înțelege aici sfaturile de moderație date Sîrbiei în conflictul cu albanezii; acceptarea de către sîrbi a candidaturei principelui de Wied (alătării mi-a adus ministrul sîrbesc Ristici răspunsul afirmațiv al lui Pașici); pacea de la Atena la încheierea căreia Take Ionescu a avut o parte activă. În această din urmă privință este adevărat: 1) că Take plecind la Constantinopol și Atena n-a avut mandat să intervie între negociatori. De la Atena a telegrafiat cifrat lui Maiorescu spunându-i: „Excusez-moi d'avoir agi sans mandat. Si j'avais echoué j'aurais assumé toute la responsabilité”. Fără mandat dar, a sosit la Atena în momentul proprie și valoarea argumentelor ce va fi expus și abilitatea lui personală de o parte, greutatea României al căreia glas se pare că vorbește prin Take, pe de altă parte, a dus la rezultatul fericit al încheierii păcii greco-turce. 2) Această reușită a lui Take se resfringe cu cînste asupra României și gresesc aceia care contestă opera, vrind să lovească în Take. 3) Pasagiu amintit din mesaj — pasaj care a stîrnit, mulțumită disciplinei și entuziasmul takîșilor, aplauze mai tarî încă decit părțile anterioare, evident mai însemnat — acel pasaj a fost inscris în mesaj de Rege, după cererea lui Take.

Dacă este dar drept a recunoaște dibăcia și succesul lui Take la Atena, e tot atât de drept a spune că a greșit la Londra și că rolul său cînd cu negociațiile de la București a fost cu totul șters. La Atena Take a reciștigat terenul pe care îl pierduse. La Atena, da, succesul României a fost obținut prin Take. La Londra însă, Take a incurcat lucrurile iar în negociațiile mobilizării și conferinței de la București Maiorescu n-are nimic de împărțit cu Take. În această din urmă privință gresetește dar dr. Istrali cînd la banchetul de la „Bulevard” în onoarea lui Take („Dimineața”, 17 noiembrie 1913) a zis că Plevna (Tratatul de la București) a fost luată de ruși și români (Maiorescu și Take) iar Smirdanul (Pacea de la Atena) de români (Take). Adevărul nu este în exagerări.

Cit privește *Cartea verde*, cu a căreia pregătire și tipărire ar fi fost însărcinat, ea mi-a cauzat multe osteneli: 1) lipsea timpul material de a comunica, după regulile tuturor statelor interesate părțile care le priveau. A trebuit dar să comunic volumul întreg statelor principale și fiecare a cerut modificări și comiteri care s-au și făcut. Am în arhiva mea fazele prin care a trecut *Cartea verde* pînă la forma ei definitivă. Firește ea nu conținea de la început *toate* documentele. Cu toate cărtile verzi, galbene, roșii din lume este așa. Originalele documentelor se află în arhiva Ministerului de externe și ca să nu se întâmple cu ele ca cu documentele de la 1877⁵, dl. Maiorescu m-a însărcinat ca împreună cu șeful arhivelor (istoricul Giurescu) să le clasez, leg și parafez. 2) Greutatea la distribuire. Toată lumea ar fi vrut exemplare și în același timp. Prima zi s-au trimis Parlamentului. Mă așteptam ca reporterii ziarelor să vină să ceară și ei exemplare. În loc de aceasta a început o campanie de presă relativă la neglijența Ministerului față de presă. Avînd prilejul să dau afară din biroul meu un reporter al „Independentei”, acest ziar — care în genere cade în polemicile necuvîncioase și meschine nedemne de un ziar ce se pretinde de primul rang — a început contra

⁵ *Cartea verde* privitoare la participarea României la războiul de independență din 1877–1878 a fost editată în 1878 de Mihail Kogălniceanu, ministru de externe la acea epocă; succesorul acestuia la minister, Vasile Boerescu, a distrus tirajul. Un exemplar figura în colecția Fundației „Mihail Kogălniceanu” (în 1935).

mea o campanie. În numărul de la 19 nov. (2 dec.) 1913, un articol *Où est le Livre vert?* în care se afirmă că publicarea *Cărții verzi* fusese brusc opriță pentru că ministrul (Maiorescu) și directorul politic (eu) necunoscând obiceiurile uitască a consulta diferitele state care acum făceau opoziție la publicare. În aceeași zi, totuși, volumele erau transportate la Parlament, așa că a doua zi dimineața chiar ziarul „Dimineața” putea vorbi de „păcăleala” „Independenței”. Dar ziarul francez liberal continuă. În nr. de la 21 nov. (4 dec.) vorbește și pe pag. 1 și pe pag. 3 de *Cartea verde*. Odată zice că a vrut să spue că ediția franceză a *Cărții verzi* suferă întîrziere, ceia ce inseamnă pentru „Independență” că ediția franceză va fi „une édition expurgée” ca și cum ediția fr. nu va trebui să fie pur și simplu traducerea fr. a edițiilor românesti! Eu personal sănătatea la răfuială, acuzat de a fi insultat presa și de a fi fost pus la locul incu de reporterul pe care față de (ziarul nu-i numește) d-nii Langa Rășcanu și Vassiliu, il dădusem afară! Expresile „Independenței” la adresa mea mă lasă recă dar nu pot să nu fiu mișinat văzind în ce termeni se vorbește în franțuzește de bătrînețile lui Maiorescu. Îmi doresc mic și mocosanilor de la „Independență” să fie la vîrstă lui Maiorescu verzi la trup și la minte ca el, dar fie că străinătatea îi crede, fie că-i disprețuiește, tot trist pentru presa și țara noastră! „Viitorul” (21 nov.) e mai moderat dar spune o minciună: că *Cartea verde* a fost trimisă ziarcilor străine chiar de a 7-a mină. 1) N-a fost trimisă fiindcă aștept ediția fr. 2) Ziarcile străine nu-mi pot trimite reporteri spre a cere *Cartea verde*. 3) Pentru că am interes ca străinătatea să cunoască acțiunea Români, pe cind în tără această acțiune se va cunoaște din dezbatările Parlamentului și din exemplarele distribuite. Interesatul dar era presa, nu Ministerul și era natural ca de astă dată, mai mult ca oricind, reporterii să-si îndeplinescă mierirca.

10/23 decembrie 1913

Din telegramele și rapoartele lui Filodor, pe care le-am văzut zilele acestea — cu prilejul clasării actelor războiului — rezultă că în ajunul plecării lui Take la Atenea pacă greco-turcă era foarte aproape de a fi încheiată. Dibâcia lui Take a stat în acia că a găsit momentul oportun cind pacea era pe punctul de a se închide, pentru a apăra la Atenea, a starui pentru înălțurarea ultimelor greutăți și a culege astfel lauri mari, fără indoială, se resfring asupra țării. Un asemenea „coup” încercase și cind s-a dus la Londra, fără mandat și atunci, în speranță că bulgarii ne vor ceda și că va putea apărea ca cel ce a obținut concesia. Dar atunci socoteala lui a dat greș. Mai zilele trecute, ministru turc Sefa bei îmi arătă mirarea cum bulgarofilul și turcofagul Take de altă dată, fusese acela care intervenise între turci și grieci pentru aplanaarea conflictului lor, aplanaare ce nu putea fi pe placul Bulgariei.

Acum vreo 10 zile, la un prînz dat de ministru german Walderhausen, ministru Italiai, baron Fasciotti, mi-a vorbit lung și defavorabil de fostul ministru la Roma, Diamandi. Aceasta, evident om deștept dar fals și reclamagiu, răstoarnă nici mai mult nici mai puțin decât într-o politica a statelor unde este acreditat. La Roma a găsit cu cale să denunțe ministru lui de externe marchiz di San Giuliano, pe protejatul acestuia, baron Fasciotti, ca fiind anti austriac. Las că nu-l privea atitudinca lui Fasciotti față de Austria, dar vrind să fie prea sărat devine uneori nedibaci, pină a pîrni pe Fasciotti tocmai pe lingă protectorul său.

Acum o săptămînă, primul ministru Maiorescu răspunsind lui Ionel Brătianu la discuția răspunsului la mesaj, a bincvoit a lăuda concursul ce am dat⁶ cu prilejul acțiunii externe și mi-a acordat astfel cca mai mare recompensă ce un funcționar poate visa. Asistam la ședință, unde am primit stringerile de mină și felicitările mai multor fruntași politici — bineînteleas conservatori. Ba și privirile binevoitoare ale lui Brătianu din bancă (cu eram în lojă la Senat).

21 decembrie 1913

După discursul lui Radoslavoff în întînire electorală: alianța bulgaro-sirbă, 29 fevr. 1912, urmată de alte două înțelegeri militare la 19 iulie și 23 august. Alianța cu grecii 16 mai, și convenția militară cu ei la 22 septembrie 1912. Cf. și discursul lui Maiorescu la Cameră, 21 decembrie 1913 în discuția răspunsului la mesaj. Radoslavoff spune că Bulgaria a întreprins războiul fără a fi pregătită nici ca armament nici ca medicament. (Iată deci că acela țară democratică nu-și făcuse mai bine datoria decât oligarhia noastră). Radoslavoff arată clar că nu se putea conta în sinceritatea și durata alianței cu Serbia și Grecia. (Acum înțeleg mai bine de ce generalul Fitcheff mi-a spus că părerea lui a fost că Bulgaria să se

⁶ Vezi primul episod.

oprească înainte de Ceatalgea). Înainte de Ceatalgea Turcia oferă Bulgariei linia Enos — Midia. Bulgaria nu s-a mulțumit. Îndată după Ceatalgea, grecii au început să facă greutăți. Daneff telegrafiază că Take renunță la Silistra, dar cere linia pînă la Cavarna. Toate puterile, și inclusiv Rusia, săruiau Bulgaria să se înteleagă cu noi, dar erau încăpăținăți, nu dădeau instrucții lui Daneff. Înălătă de la 6 și 7 ian. 1913, semnele vădite de neîntelegeri cu grecii și sîrbii. La 12 ian. Daneff telegrafiază că România cere Silistra — Balcan. La 15 mai Kalinkoff telegrafiază guvernului său foarte categoric pentru necesitatea întelegerii cu România. Sazonov spune bulgarilor că sunt încăpăținăți (26 iunie). La 25 iunie Kalinkoff telegrafiază: e săptămîna fatală. România vrea Turtucaia — Balcan. La 4 iulie, Bulgaria era dispusă să ceda Turtucaia — Dobrici — Balcan.

24 ianuarie 1914

Azi am fost la ora 5 p.m. cu ministrul de externe Em. Porumbărul la Mitropolitul primat, unde a venit și ministrul cultelor (camaradul meu de licență, I. G. Duca) și 2 profesori de la Facultatea de teologie spre a discuta chestia episcopatului aromânilor din Grecia, în vederea sosirii la București a lui Venizelos. Mitropolitul Konon foarte strîmt la minte. După discuții canonice zadarnice, s-a ajuns tot la concluzia practică pe care o prezintăsem ministrului Porumbărului într-un scurt referat. Alt referat făcusem în chestia Muntelui Athos și altul în chestia protocolului anex la conv. de comerț cu Grecia de la 1900 (greșala lui Marghiloman).

Cind Porumbărul s-a prezintat prima oară la Ministerul de externe, în primele zile ale lui ianuarie, m-a întîmpinat foarte asabil spunându-mi că Maiorescu, în afară de laudele publice pe care mi le-a adus, m-a mai și vorbit de bine la Porumbărul; că a auzit spunându-se mult bine de mine, etc. Am replicat: „Și mult rău”. El: „Aceaștia sunt competitori, n-are importanță”. Știam că la Brățianu sunt foarte deochiat ca conservator și învinuit: 1) că l-aș fi calificat de punăc și cind cu afacerea tramvaielor, ceia ce e inexact; afacerea tramvaielor a fost prezintată de Carp nu ca o punăcie personală brățienescă ci ca o acaparare — făcind parte dintr-un sistem — a partidului liberal. 2) Că aș fi zis că coboară din Ianache Grecu. Într-adevăr nu cred să scoare din Eftimie din Brătieni, ci din un Dima Grecu ce a făcut cumpărături în Brătieni și ai cărui descendenti și-au zis Brățianu. Dar aceasta s-a petrecut în sec. XVII și apoi nu văd de ce asupra familiei Brățianu ori ce discuție ar fi interzisă.

Întrebându-mă Porumbărul despre starea relațiilor noastre comerciale cu Grecia, în vederea venirii lui Venizelos, i-am spus că mai importantă decât conv. de comerț e chestia episcopatului ce ni s-a concedat de Grecia prin notele de la 1913 și chestia Athosului. Astfel s-a născut ideia referelor ce am dat ministrului și consultărilor pe care — ca un om vesnic nehotărît — le-a cerut în dreapta și în stingă.

Cu schimbarea guvernului ies la iveauă toți invidioșii cari nu-mi pot ierta de a fi participat la lucrări de însemnatate istorică, nici de a fi fost din partea lui Maiorescu obiectul mai multor distincții. Lîste ca Lanța Rășcanu (omul lui Diamandy, cel ce e cu Derussi și Bismarcii României, oameni cu vederi largi politice, răsturnători de alianțe) și cătelașul lor Gurănescu (tipul desăvîrșit al mojicului bun de orice numai de diplomatie nu) au început să tragă sfuri și să intrigheze prin cele mai murdare mijloace.

26 ianuarie 1914

Astă seară a fost prins la cyterne în onoarea diadocului și a lui Venizelos. Acesta m-a recunoscut prietenesc iar în timpul mesei a ridicat palmarul spre mine. După masă i-am vorbit: 1) episcopat, 2) Athos, 3) amnistie (ni-a spus că după constituția greacă amnistie se poate da numai pentru fapte politice, pentru celelalte și trebuie însemnarea precisă a faptelor); i-am zis că am dat asemenea listă ministrului Porumbărul. 4) Utilitatea ca grecii și aromâni din teritoriile noii anexate de Serbia și Bulgaria să conlucreze. Serbia deschide școli în comunele curățate aromânesti. Valahii nu pot fi pericol pentru Grecia; România e departe. Valahii din Grecia pot forma trăsura de unire între greci și valahii din Serbia și Grecia și astfel servi într-o zi cauzei grecești în contra pericolului slav care se află la porțile chiar ale Greciei. Venizelos mi-a spus că s-a gîndit la aceasta; că avea de gînd să ne facă o propunere de așa fel și că va invita pe grecii din Serbia să meargă la școala aromânească.

Apoi am pus pe Porumbărul în curenț cu conversația mea cu Venizelos. Întrebăbat de Porumbărul, l-am mai pus la curenț cu protocolul româno-greco-muntenegrean pentru garantarea tratatului de la București pînă la votarea lui de marea Sobranie. Nu avea cunoștință de adevăratul cuprins al acestui act secret.

27 Ianuarie 1914

Astă seară a fost prinz la externe în cîstea lui Pașici. Revedere a acestui bătrîn și a secretarului său Chainovici mi-a reamintit timpurile de glorie din vara trecută! Ministerul mă informează de o interpretare cu totul neașteptată pe care Venizelos o dă schimbului de note cu privire la episcopatul cuțo vlahilor. Venizelos zice că a înțeles ca aromâni anexați Greciei să fie lăsați a opta pentru naționalitatea greacă sau română și episcopatul se va înființa pentru aceștia din urmă! Dar cîți vor fi aceștia? Să creezi deodată ca români așezați în Grecia oameni cari de baștină au trăit în acele locuri! Si apoi creind episcopat pentru ei, Grecia va cere episcopat pentru grecii din România, deși evident nu e asemănare între aceștia și aromâni din Grecia. Si apoi dacă așa s-ar fi înțeles schimb de note, nu s-ar fi zis în el *koulout valaques*. În fine, am vorbit cu Ristică și cu Chainovici și am văzut că nu așa înțelegeau sîrbii acel schimb de note ci în sensul nostru. Pare că de la sîrbi ne putem aștepta la o soluție acceptabilă. România prezintă o listă de cîțiva arhierei. Statul sîrb numește pe unul, care devine supus sîrb și membru al Sinodului sîrbesc. Trebuie însă întîi așteptată încheierea păcii serbo turce, urmată apoi de renunțarea Patriarhiei la autoritatea ei spirituală asupra creștinilor din teritoriul anexat Serbiei. Rusia stăruind să nu înaintăm spre Sofia, cît timp mai era Daneff. Rusia, după cîteva ore, îndată ce Daneff a căzut, stăruind să înaintăm!

Moartea mamei. După dorința d-ci lume destulă la înmormîntare⁷, față spre pildă cu lumea de la înmormîntarea de azi a lui Teodor Văcărescu (17 aprilie 1914), deși *faire part* redus și numai în gazetă, deși retrasă de 30 ani din relații. Asica Filipescu, Frosa Văcărescu, Smaranda Moruzi, Catinca Cantacuzino, Frosa Catargi către Sanda⁸.

În chestia uciderii lui Balamace am fost iar acuzat de mulți (articol din „Românul” reprodus în „Adevărul”). M-au răzbunat interviewurile lui Take Ionescu și N. Filipescu.

22 iulie 1914, ora 11 seara

Acum afu de la Grigore, fiul lui P. P. Carp, ecce ce s-au petrecut ieri în Consiliul de coroană și mă grăbesc să notez căci lucrul nu e în gazetă. Gazetele anunță falș că în acel Consiliu P. P. Carp a fost singur de o părere și că Consiliul aproape în unanimitate a hotărât ca România să rămîne în expectativă. Azi dimineață auzisem că Bulgaria ar fi hotărît că dacă mișcăm, apoi va sări asupra noastră, mai ales cum ministru austrofil Radoslavoff ar fi fost înlocuit prin unul rusofil, Malinoff. Minciuni puse la cale probabil de Rusia și care n-au influențat în nimic asupra Consiliului de coroană de ieri. Paranteză, ministrul rusesc Poklewski aruncă bani în țară spre a cîștiga aderență. A cîștigat și printre coconasăii de la Capșa, precum Rudi Catargi, *ministre des plaisirs de Poklewski*, căpitanul (în activitate, da și pe care nu-l reformează nimenei) Puiu Sturdza, care îndrăznește, ofițer fiind, să strige că regele ar trebui omorit etc. și alții cari, boieri golani, se văd bind șampanie. În Consiliul de coroană a vorbit: 1) Regele expunind că toate șansele de victorie sunt pentru Triplea Alianță, că aceasta nu cere să ne pronunțăm, că plata noastră va fi Basarabia. 2) Prințul Ferdinand, ca regele. 3) Teodor Rosetti, ramolit, pare că voia expectativa. 4) Carp, să mergem cu Triplea Alianță și să intrăm în Basarabia. 5) Că opinia publică e rusofilă, Costinescu. 6) Brățianu, expectativa. 7) Marghiloman, de părerea lui Brățianu. 8) Take Ionescu, care se intorsi cu o zi înainte convins de triumful Triplei Alianțe și care a fost conjurat și el, în ultimul moment, ca și Marghiloman, de Brățianu, s-a ralat și el, fără fraze, de părerea acestuia. Carp a reluat cuvîntul pentru a zice celor prezenți că în momente aşa de decisive ei părăsesc toți coroana și că această atitudine a lor însema o micsorare a coroanei. Regele a strîns mîna lui Carp și i-a spus: *C'est un peu tard, Mr. Carp, mais je reconnaîs que vous êtes le seul homme d'état de la Roumanie*; apoi salutind numai din cap pe ceilalți, s-a retras.

Ce va fi? Contra Rusiei sunt Suedia, Germania, Austria și cu tot zvonul contrar al unui ziar de astă seară, Japonia. Italia păstrează momentan neutralitatea dar se va repezi desigur și ea asupra Franței, cînd aceasta va fi fost slăbită de trupele germane. Dacă rămînem în expectativă sau dacă intrăm în acțiune numai după ce se va fi desemnat cel mai tare, desigur că partea noastră la lichidare va fi nulă. Sigur, rezultatul numai Dumnezeu îl știe. Oamenii de stat trebuie să se hotărască după *atout*-urile ce au în mină. Aceste *atout*-uri sunt favorabile Triplei Alianțe. Orice hotărrire comportă riscuri; oamenii de stat trebuie

⁷ În arhiva familiei se păstrează pagini din caietul de condoleanțe. Printre cei îscăliți figurează: George Enescu, Elena Perticari, Jean Chrissoveloni, Ion M. Mitilieu, Emil Costinescu, Niculae Lucasievici, Dim. A. Mavrocordat, Zoe Cutzarida Davila, Radu Cretzianu, Ștefan Belu, S.A. Poklewski Koziell etc.

⁸ Sanda Filitti, născută Ghica, soția autorului.

să știe să le asume. Constat cu înshinire că singur Carp e astăzi acel om. Îi va încredea regele situația? Toți ceilalți oameni politici ai noștri se arată ca Take Ionescu în criza de la 1913; singur Carp e ca Bismarck la Sadowa.

24 iulie 1914

„Independența”, ziar oficios al partidului la guvern, lasă să se ghicească simpatiile sale pentru Franța. Ca la 1870. Nu trebule sentimentalist în politică. Noi facem sentimentalism cu Franța, iar ea cu noi nu și-a căutat, și încă nedibaci, decât interese. Afacerea Hallier — Criza 1913 — Încercarea de împrumut 1914.

E cert că opinia noastră publică e stăpinită de simpatie pentru Franța și ură contra ungurilor. Dar aşa considerații nu trebuie să ne determine. Dacă într-adevăr, cum se pare — deși azi avem un element nou în acțiune, Anglia — Tripla Alianță e mai tare, trebuie mers cu ea contra slavismului care desigur este un pericol mai mare decât maghiarismul și care reprezintă knutul. Altfel care ar fi folosul din atîzi ani ce politică triplicistă a României? N-am fost noi oare de partea Triplicei tocmai în vederea unei situații ca aceea de astăzi? Chestia Gurilor Dunărei ascunsă sub convenția de pescuit de curind denunțată de Rusia. Memorul Antipa⁹.

⁹ Detalii la Ilie Seftiu, Iulian Cărtăna, *Dundrea în istoria poporului român*. Edit. Științifică, București, 1972.

www.dacoromanica.ro

O P I N I I

PUNCTE DE VEDERE ASUPRA DATĂRII BĂTĂLIEI DE LA ROVINE („17 V 1395”) *

NICOLAE CONSTANTINESCU

Vădit lucru, o argumentare bazată pe ‘fapte’ prezintă interes științific în raport direct cu cele riguroase stabilite, dovedă că tocmai absența argumentelor, a temeiurilor în sprijinul unor afirmații oarecare provoacă, firește, reținere, lipsa de priză. Istoricii mai cu seamă știu ce înseamnă adăpostul probelor administrate, pătrunderea în domeniul faptelor — și e vorba, desigur, de *fapte istorice* (evenimente, desfășurări, procese — *res gestae* prin excelență), singurele devenite obiect de cercetare; căci, de prisos a mai stârui, nu orice fapt petrecut cîndva este în chip necesar și reper istoric¹. Aceasta pe de o parte.

Pe de altă parte, se ridică întrebarea: *cit și ce rezistă* timpului din eșafodajul clădit pe terenul faptelor, fie ele și istorice? Problemă perenă, putem zice. La începutul veacului în care ne aflăm ca se află în plină discuție publică² — și poate nu întâmplător, căci tot atunci se petreceea o înnoire în șirul generațiilor de istorici români. Opinia răspicată a lui Nicolae Iorga e relevantă tocmai din unghiul acestei reinnoiri, lesne observabilă atunci: „Din ce ciștigă o generație pentru știință, din ce e și de mîndră că a cîștigat pentru că a muncit ca să ajungă acolo, se păstrează o parte. Alte studii înlătură, fără milă, rezultatele greșite și părerile false. Rămîne doar în unele casuri forma frumoasă în care se cuprinde o ilusie dispărută a adevărului” — iar mai departe: „Orice spirit omenesc are lipsurile sale și ajunge un punct de vedere nou, o informație neașteptată, pentru a spulbera o întreagă interpretare și a reduce la nimic cea mai ispititoare ipoteză”³. — Subl. ns.

Altminteri, întrucât faptele istorice se produc, mereu, în spațiu și în timp și impede că mai ales din perspectiva temporală lucrurile nu pot fi totdeauna clar definite, cu atât mai puțin fixate în absolut. Corecții necesare intervin adesea (reașezări cronologice), ba chiar

* Studiul se intemeiază în deosebi pe comunicarea „Rovine, 10 octombrie 1394. Argumente istorice-arheologice”, prezentată la Institutul de Arheologie, București (23 III 1988).

La 21 XI 1988 am aflat cu stuupoare de abuzul săvîrșit de Dan Zamfirescu: interpretind în stil propriu dreptul de opinie, d-ss și-a îngăduit — *fără avizul celor interesați* — să difuzeze, sub un titlu incitant, atât comunicarea subsemnatului (scrisă și verbală) din 23 III a.c., cit și discuțiile în legătură cu ea, totul pe baza înregistrării pe o suspectă bandă magnetică și, mai cu seamă, a comentariilor d-sale *post festum* (desigur) căuțând să minimalizeze demersul nostru, pe un ton incalificabil de jignitor.

Din fericire pentru știință, D.Z. a avut prilejul abia atunci să afle de anumite contribuții pe plan istoriografic, unele fiind de altfel anexate materialului difuzat — inclusiv *traducerea integrală* a articoului din 1873 al lui V. Jagić, cunoscut nouă, o vreme, doar parțial. Cum însă, din primăvară încoace, nu am stat nici noi pe loc — cititorul poate să compare contribuția savantului filolog croat, ca și interpretările din studiul nostru de față, cu teoriile lui D.Z. Ne rezervăm dreptul de a reveni.

¹ Adam Schaff, *Istorie și adevăr*, 1970, trad. și prefată de Al. Boboc, București, 1982, p. 238, 241.

² Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale* (Discurs de recepție la Academia Română, 8/21 IV 1905) — în *Opere alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968, p. 93 și urm. Cf. AAR, Dezbateri, s. II, t. XXVII/1904—1905, p. 233—234 (v. și G. Mihăilă, l.c., p. 35—36, 663—664).

³ Nicolae Iorga, *Două concepții istorice* (Cuvîntare de intrare la Academia Română; 17 mai 1911) — în *Generalități cu privire la studiile istorice*. Lecții de deschidere și cuvîntări, ed. a II-a, București, 1933, p. 76—77 (despre *școala romantică* a lui Hasdeu, *ibid.*, p. 79).

le aflăm uneori la tot pasul — căci tocmai cadrul cronologic căt mai exact stabilit constituie (o știe oricine se ocupă serios cu cercetarea istorică) portativul sau osatura faptelor istorice⁴.

Bineînțeles, ca în oricare alt domeniu al științei, nu orice demers (și cu deosebire acela care vrea cu tot dinadinsul să revizuiască și să impună o încadrare cronologică) înseamnă totodată și un succes, în toate laturile și articulațiile sale lăuntrice. Eșecurile, inevitabile, fac parte și ele din activitatea umană (cf. n. 3), iar asupra unuia vom stăru în cele de față. De fapt, am anticipat concluziile în legătură cu un caz mai rar: un izvor aparent banal, cu data incompletă dar reconstituită — bănuite totuși că ar fi în legătură cu urmările unei celebre bătăliei — devine brusc reper informațional principal în legătură cu datarea însăși a bătăliei; uitată o vreme, această concluzie transanstă și redusă apoi în prim plan și argumentată cu „fapte”, pentru a fi iarăși uitată; hazardul (?) care împingește pe alocuri Istoria a făcut însă ca amintitul reper informațional să fie „descoperit” de altcineva și chiar în cimpul istoriografic de origine, căpătind însă circulație internațională prin intermediul unei prestigioase reviste românești în limbi străine — iar azi e revendicat de pe poziții protochroniste de un curent istoriografic românesc.

Este vorba de *încadrarea cronologică a momentului - Rovine*, de datarea marii confruntări armate dintre voievodul Mircea cel Bătrân al Tării Românești și oastea sultanului otoman Baiazid I sprijinit de vasilii săi: cind s-a petrecut acest cardinal fapt istoric și cind anume a repurtat voievodul nostru strălucita biruință pe cimpul de luptă denumit *Rovine*?

Izvoare strict contemporane sugerează anul 1394, iar altele de mai tîrziu — și în mod special cele srbești⁵ — indică de regulă anul bizantin 6903 (1 IX 1394 — 31 VIII 1395), unele precizînd: 10 octombrie, ca, de pildă, letopisețul de la Sečenik (sau *Sečenski*), databil c. 1500, editat în 1851 de Pavel J. Šafařík: „*În anul 6903 (1394), Mircea, voievodul valah a biruit pe farul Baiazid la Rovine. Și au murit Marco Craljevici și Costadin și Dragaș, octombrie 10*”⁶. Continutul informației îl regăsim, cu mici diferențe de formularie, în alte variante (în total 10 la număr), care împreună cu grupa mai mare a variantelor ce indică doar anul „6903/1394—95” (în total 29) alcătuiesc versiunile — respectiv letopisețe „tinere”, cum le-a denumit și clasificat savantul Ljubomir Stojanović ce descind din cel puțin unul sau două arhetipuri, care se situează către mijlocul veacului al XV-lea (c. 1460)⁷.

⁴ Afirmația lui Gh. Brătianu, din 1926 — v. prefața și studiul introductiv ale lui Victor Spinei la *Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană* (München, 1969), trad. de Mihaela Spinei, București, 1988, p. 39 și n. 146 (savantul medievist, să amintim, data bătălia de la Rovine în anul 1394 — *ibid.*, p. 219).

⁵ „Iar acest război a fost făcut la locul numit Rovine, cum înfățișează toți scriitorii nostri” — arăta arhimandritul Jovan Rajić de la Kovilje; el a calculat însă greșit anul e.n. (6903—5508, în loc de: 6903—5509), stabilind că bătălia s-a dat la *10 octombrie 1395* — cf. *Istoriya raznyh slovenskih narodov naipache Bolgarovu, Hrvatovu i Serbovu...* (4 vol., Viena, 1794—1795), citat aici din vol. III, Viena, 1823, p. 88—89 (scriere semnalată de Al. V. Dîță). Altminsteri, vezi recenziea anonimului din «*Allgemeine Literatur-Zeitung vom Jahre 1797*», Leipzig, 1797 ap. Nikola Radojičić, *Srpski istoričar Jovan Rajit*, Belgrad, 1952, p. 178 și urm. (îndeosebi p. 190).

⁶ P.J. Šafařík, *Památky dřevního pisemnictví Jihoslovanův* (Monumente ale vechii literaturi iugoslave) Praga, 1851, p. 74, ed. a II-a (cu aceeași paginăție) îngranjită de (C.)J. Jireček, Praga, 1873. Data letopisețului *Sečenski* (c. 1501), *ibid.*, p. 65 — cf. I. Bogdan, *Vechile cronică...* (1891), *ed. cit.*, 1968, p. 285 (c. 1500). Oricum, e vădit azi că datarea *10 X 1394* era în circulație înainte de scriserile lui C. Jireček (1876 și a.), o găsim la Majkov (1858), V. Grigorovici (1859), Dj. Daničić (1863), S. Ljubić (1875) și a. — v.n. urm.

⁷ Lj. Stojanović, *Stari srpski hrisovuli, akti, biografije, letopisi, tipici, pomenici, zapiski i dr.* (Vechi hrisoave srbești, acte, biografii, letopisețe, tipicuri, pomelnice, însemnări și a.), în „*Spomenik*”, III, Belgrad, 1890, p. 93—157 (III. *Letopisi i rodoslovi* (Letopisețe și genealogii), resp. p. 126 (*Dorpatški*), 132 (*Sečenski*), 140 (*Ruvarčev II*), 149 (*Šafaříkov*; acesta indică doar anul: 6903 / 1394—95!) etc. Idem, *Stare srpski rodoslovi i letopisi* (Vechi genealogii și letopisețe srbești), Belgrad — Srem Karlovici, 1927, p. XLI și urm. (clasificare) și îndeosebi p. 218—219 (variante) — lucrare clasică. Cf. Dj. Sp. Radojičić, *Die politischen Bestrebungen in der serbischen mittelalterlichen Geschichtsschreibung*, SOF, XIX (1960), p. 87—102 (îndeosebi p. 96 și urm.), același cu versiunea în l. srăbă, cf. *Tvorci i dela stare srpske književnosti*, Titograd, 1963, p. 317—335; vezi și lămuririle Ancăi Iancu, *Ştiri despre români în izvoare istoriografice srbești (secolele XV—XVII)*, în vol. *Studii sud-est europene*, I (coord. E. Stănescu), București, 1974, p. 8 și urm.

Dar în 1858, să amintim, savantul filolog Franz Miklosich a dat la iveală cîteva însemnări în slavonă, provenind din ceea ce el denumea „Tipicul lui Vuk de la Hilandar”. Succinte și fără data completă (cu o excepție), căci indică doar ziua și luna, comemorative — căci însemnările privesc moartea unor personalități, respectiv cîtitorii la cunoscuta lavră athonită a dinaștilor sîrbi, astfel de mențiuni au totuși data completată de Miklosich și anume, fie cu anul (în cazurile în care alte surse îl indică), fie măcar cu secolul, intervenția sa fiind mereu notată, corect, între paranteze⁸. Ne interesează aici însemnarea nr. 214, iat-o:

„CCXIV (1395). 17 Mai
Constantinus Dragaš moritur
МѣСЕЦА МАIA. 31. ДѣНЬ ПРѣСТАВИ СЕ КОСТАНДИНъ ДРАГАШъ
(Luna mai, ziua 17. A murit Costandin Dragaš)
E Vukii typico Chilandarensi”⁹.

Nu este cazul să reconstituim raționamentul lui Miklosich și nici să ne întrebăm, de pildă, dacă el a luat în considerare posibilitatea ca un rănit (să zicem la 10 octombrie) să moară cumva la 17 mai în anul următor — după cîte cunoaștem, Miklosich nu a revenit în scările sale în legătură cu însemnarea citată și, deci, nu a evaluat implicațiile introducerii a anului „1395” în canevusul informațional, reconstituit astfel, al izvorului, care evident contrazice spusa analelor sîrbești. Dar alții au făcut acest lucru, remarcînd nepotrivirea flagrantă — ca Djuro Daničić¹⁰ și Sime Ljubić¹¹ (ciudat: Constantin Jireček a ignorat cu totul însemnarea¹², din motive necunoscute). Căci, evident, un om — sau doi sau trei — nu poate muri și la 10 octombrie și la 17 mai — una din datele calendaristice privitoare la moartea lui „Constantin (Dragaš)” trebuie să fie greșită, iar admîșind una, cealaltă nu se raportează sub nici un motiv la scena și urmările bătăliei de la Rovine!

Cu toate acestea, dilema pare ca și rezolvată, în istoriografia românească, odată cu Bogdan P. Hasdeu. E drept, marele învățat încă nu se pronunțase asupra momentului - Rovine (în 1865, de pildă), nici măcar în *Istoria critică*, unde toponimul *Rovine* nu e menționat, iar singeroasa bătălie purtată de Mircea cu invadatorul otoman e văzută prin ochii unui Luccari, de unde și localizarea ei „îngă Craiova”¹³. Idee dezvoltată însă în studiu publicat în 1877, în care optiunea savantului e fără echivoc: față de informațiile lui Orbini și Luccari, care vorbesc doar de ucidere lui Marco Crăișorul — afirmă Hasdeu —, cronica sîrbă precizează anul „6903/1395” (sic! corect: 1394—1395)¹⁴, iar în plus mai arată că în afară de Marco au murit, la Rovine, Constantin și Dragaš („Grătie lor noi putem lămuriri numai luna, dar pînă și ziua în care s-a întimplat acea superbă izbîndă”, consideră Hasdeu) — sursa indicată fiind tocmai însemnarea nr. 214 de la Miklosich, reprobusă cu vădită satisfacție de savantul român, în original și în traducere. Mai mult, el și-a îngăduit să emendeze izvorul, introducînd conj. „i” slav. (și) între cele două nume din însemnare, făcînd-o astfel să consune cu versiunea letopisetei sîrbesc citat, dar ne interesează concluzia lui Hasdeu: „Prin urmare, illustra victorie de la Rovine, a cărui strălucire se reverează asupra Craiovei, avusese loc la 17 maiu 1395”¹⁵.

Concluzie indiscutabil formulată în grabă, izvorită nu în urma unei analize a izvorului citat (să nu fi sătuit Hasdeu de ediția Jagić — 1873?), ci din trecătoare asociații de

⁸ Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia Historiam Serbieae, Bosnae, Ragusii*, Vienae, 1858, p. 71, 84, 115, 155, 177, 231, 246, 266, 549.

⁹ Ibidem, p. 227.

¹⁰ *Rječnik iz knjizvenih starina srpskih* (Dicționar al vechilor scrisori sîrbești), I—III, Belgrad, 1863—1864 (reprint: Graz-Austria, 1962), resp. în vol. I (1863), p. VIII și urm., 298—299 (Dragaš), 472 (Konstantin); vol. III (1864), p. 51 (Rovine).

¹¹ *Opis jugoslovenskih novca* (Descrierea monedelor sîrbești), Zagreb, 1875, p. 157, 188. Ca și Dj. Daničić, reputatul savant Ljubić remarcă: în tipicul de la Hilandar „numele lui Constantin e adăugat din greșeala alături de al lui Dragaš” — iar pentru datarea bătăliei de la Rovine (10 X 1394) menționa lucrarea lui Majkov, *Ist. srpsk. nar.* (1858), p. 91 (care ne-a rămas inaccesibilă), v. op. cit., p. 188 (n. 2).

¹² C. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 353—354 (Rovine, 10 X 1394); idem, *Geschichte der Serben*, II—1, Gotha, 1918, p. 130—131.

¹³ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor* (1875), ed. Gr. Brâncuș, studiu introductiv și note de M. Neagoe, București, 1984, p. 218, 273 (la p. 648: n. lui M. N. — „Rovine, 1394”; ulterior, cel amintit a optat pentru „1395”).

¹⁴ Hasdeu citează un letopis sîrbesc publicat de A. Vukomanović, cf. „Glasnik”, XI (1859), p. 149.

¹⁵ Idem, „Columna lui Traian”, VIII (1877), p. 666—669 — și broșură, București, 1878.

fapte și date. Grăitor, de altfel, e și indicul mult mai sigur că savantul nu a avut deloc intenții să-și adințească observațiile cu privire la momentul — Rovine: cu prilejul editării Cronografului lui Moxa¹⁶, iar mai târziu cu cîțiva ani odată cu publicarea *Olteneștelor* (care relauau, integral, studiul din 1877)¹⁷. Explicabil, așadar, de ce opinia despre Rovine — „1395, 17 mai”, solitară în uriașă creație a lui B. P. Hasdeu, a rămas o vreme neobservată¹⁸.

Numai că, în ansamblul ei, istoriografia sud-est europeană (ca domeniu tematic) înregistrează succese remarcabile în finalul secolului trecut, și un rol de seamă îi revine celei românești — prin scrierile lui A. D. Xenopol, D. Onciu, I. Bogdan, N. Iorga și-a. Este tocmai vremea cînd I. Bogdan își valorifică importanța descoperire (*supra*, n. 18) și cînd, sub raport cronologic cel puțin, momentul — Rovine (respectiv: 10 X 1394) se impune în literatura de specialitate internațională, îndeosebi prin autoritatea scrierilor lui C. Jireček, iar apoi a lui Stojan Novaković. Nu întîmplător, în consecință, demersul lui I. Bogdan capătă răsunet european și, desigur, nu poate să scape atenției savantului vienez; căci același Jireček intervine indată în discuția pe marginea Cronicii publicate de Bogdan, glosind favorabil și completând unde era cazul — de pildă în legătură cu Rovine — 1394 și cu moartea lui Constantin (savantul, se pare, nu a folosit vreodată sintagma onomastică incetătenită, pe nedrept, în secolul nostru, „Constantin Dragaș”): e vorba de un *izzor nou introdus în discuție* (evocat numai, am văzut, de V. Grigorovici, *infra*, n. 21) și anume, actul de danie din octombrie 1395 pentru m-rea Petra din Constantinopol (v. *infra*, n. 56), cu concluzia: *dania imperială a avut loc la împlinirea unui an de la moartea lui Constantin, în bătălia de la Rovine*¹⁹, opinie la care a aderat apoi St. Novaković²⁰.

S-a ivit însă replica din sfnuit istoriografiei noastre, prin bizantinologul Constantin Litzica — și interesără, credem, coincidența împrejurărilor: în aceeași prestigioasă revistă și asupra acelorași probleme ale istoriei noastre și ale sud-estului european își expun pe rînd opinile, pe lingă cel abia amintit, N. Iorga și D. Onciu. Fapt este că nu atât ultimul, cit C. Litzica formulăză teoria cu privire la ‘un război cu două lupte succesive’ (evidentă încercare de a împăca, referitor la Rovine, anii 1394—1395 indicații sau sugerări de izvoare). De asemenea, autorul documentatului studiu din 1901 și bun cunoșcător al l. grecești se arată interesat de interpretarea lui Jireček privitoare la actul de danie din 1395 (de Novaković nu aflase)²¹ și, mai cu seamă, are meritul — ca să zicem astfel — de a-și fi adus aminte de datarea propusă anterior de Hasdeu. Căci Litzica, ocupindu-se la rîndu-i de dania imperială din 1395 deslușește alte semnificații pe plan cronologic: „Dar partea finală a actului — scrisa el — ne duce la altă concluzie, căci iată ce spune: ‘Mai mărturisim că am primit ...’ (urmează pasajul din actul de danie, orig. și trad.; v. *infra* n. 57). Dacă am presupune că acest act ar fi chiar de la 31 octombrie 1395, urmează că deja cu 3 luni înainte, adică la 31 iulie, Constantin murise, dar că trăia cu 6 luni înainte, adică la 30 aprilie; prin urmare lupta în care a murit Constantin s-a întîmplat între 30 aprilie și 31 iulie 1395 și nu la 10 octombrie. Din fericire putem preciza chiar ziua luptei. D-l Hasdeu a atras atențunea

¹⁶ Idem, *Cuvinte den bătrîni* (1878), ed. G. Mihăilă, București, 1983, p. 300 și urm. Hasdeu doar aniversează de descoperitorul Cronografului — Vasile Grigorovici — și de „o cărticică a sa, astăzi foarte rară”, fără a-l interesa îndeaproape conținutul acesteia — vezi *O Serbii v ejo otnošenijah k sosēdnim deržavam...* (Despre Serbia în relațiunile ei cu statele vecine...), Kazan, 1859, p. 21—23 (Adaos 1, pentru Rovine v.n. 1), 51 (Adaos 2 — fragment de letopisă sîrbescă, cu data 6903, dar cu mențiunea altuia, în notă, indicind data 10 X 1394 — o variantă de tip Dorpatski, să zicem). V. *infra*, n. 21.

¹⁷ B. P. Hasdeu, *Olteneșele*, Craiova, 1884, p. 127.

¹⁸ De pildă, nici un ecou la Xenopol, Tocilescu și-a. menționat de I. Bogdan, *Für Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung* (Separatabdruck aus dem Archiv für slavische Philologie, Bd. XIII, 4), Leipzig, 1891, p. 521 și urm. — v. *Scrisori alese*, ed. cit., 1968, p. 266 (sub h, n. 3).

¹⁹ C. Jireček, în ASPH, XIV (1892), p. 268—269 (n.38) și comentariul: „Konstantin war also schon vor diesem Datum (Okt. 1395) gefallen und die Stiftung wurde vielleicht zum Jahrestag seines Todes errichtet”; cf. ed. în l. sîrbă, în *Zbornik K. Jirečeka*, Belgrad, 1959, p. 404—405.

²⁰ St. Novaković, *Srbi i Turci XIV i XV neka* (Sirbi și turci în secolele XIV și XV), Belgrad, 1893, p. 241 (n. 1) — și ed. în l. germ., Semlin, 1897, p. 382.

²¹ Supra n. 19. De reînțut, totuși, că izvorul a fost semnalat de V. Grigorovici — este drept, cu anul greșit: 6904/1396, v. *O Serbii...* (1859), p. 75 (Adaos 4), cu mențiunea că a fost depistat „în protocoalele Patriarhiei din Constantinopol, ms. nr. 48, f. 103”.

asupra unci notițe publicate de Miklosich, (...) azi nu ne mai putem îndoi un moment că d. Hasdeu a ghicit bine: Lupta de la Rovine s-a întimplat la 17 mai 1395". Iar în final: „Rezumând tot ce am spus pînă acum, rezultă cu siguranță următoarele fapte: (...) în toamna anului 1394, Baiazid intră în Muntenia, poate că bate pe Mircea la 10 oct., la Arges, în orice caz pune în locu-i pe Vlad, dar e bătut la 17 mai 1391 (sic, pt. 1395), la Rovine, și alungat peste Dunăre...” — și încheierea: „*Aceste sunt punctele sigure, jaloanele, locul gol dintre ele trebuie umplut cu presupuneri, la părțile ipotetice expuse mai sus sunt gata să renunț cel dințăi, dacă izvoare nouă vor veni să lumineze mai sigur punctele rămase în întuneric*”²². — Subl. ns. Final și concluzie care — vă! — au rămas sub scînnul simplelor presupuneri, al iluziei asupra adevărului istoric.

Căci nimeni altul decît N. Iorga (a cărui opinie despre datarea bătăliei de la Rovine (10 X 1394) fusese citată de Litzica) se ridică împotriva interpretărilor acestuia. Analele sîrbești, în redacția lor completă — arătată Iorga — și-au dat de data 10 oct. 1394, iar aceasta se potrivește și cu relatarea și mențiunea din *Viața lui Ștefan Lazarevici* a lui Constantin Filosoful (constatare făcută anterior și de I. Bogdan, *supra*, n. 18); acestor izvoare nu li se poate opune însemnarea de la Hilandar, cu data 17 mai 1395 — spre a fi înălțatură, ea neavînd aceeași valoare: „*Ea nu face parte din tipicul însuși, care s-a tipărit, și data de 1395 e adăusă de Miklosich*, ca și alte două documente de la Constantin Dragașevici. Ar rămîne fundația împărătesei Elena a lui Manuil pentru tatăl ei, Constantin, ucis în lupta de la Rovine. Actul, din octombrie 1395, cuprinde mențiunea serviciilor ce se vor face la patruzei de zile, la trei, săse și nouă luni de la data morții. *Dar de aici nu rezultă că avem a face cu termene socoțite imediat de la moarte, ci cu o comemorație ce urma a se face acum și în viitor. Iar data exactă a luptei puteau să n-o stie încă în 1395 rudele mortului Constantin. E de altfel imposibil a se confunda luptele lui Mircea la Rovine și Arges*”, etc.²³ — Subl. ns. Asemenea judicioase observații au scăpat atenției istoricilor care s-au ocupat de bătălia de la Rovine.

În sfîrșit, cu privire la opinia lui Dimitre Onciu: e impede acum că acesta a fost captat de interpretările Hasdeu—Litzica, nu însă și dominat de ele (în orice caz nu i se poate reprosa savantului medievist că „a inventat, pur și simplu, două bătălii”, cum se afirmă undeva). Dimpotrivă, Onciu nu s-a prea grăbit cu concluziile sale (ipoteze, de fapt), formulate abia în 1903, în partea finală a studiului despre Mircea cel Bătrân (rămas altminteri nedefinitivat). El purta discuția într-o lungă notă de subsol, la modul dubitativ și distonant, oricum, de acela al lui Litzica, distingind nu două — ci *trei bătălii legate de războiul impus de Baiazid lui Mircea voievod*: „*o victorie a lui Mircea la Rovine (10 octombrie 1394), unde a căzut Marco Craljevici; apoi o infrângere la Arges, după care Mircea s-a retras în Transilvania; în fine o victorie a lui Mircea în unire cu ungurii la 17 mai 1395, cînd au murit Constantin și Dragaș*” — iată un „scenariu” cît se poate de diferit, și pe plan cronologic, de al lui Litzica, aşa cum îl caracteriza de altfel Onciu însuși²⁴.

Față de cele infățișate plină aici (rezumativ, prin forța împrecjurărilor, spațiul neîngăduindu-ne să stăruim), din același unghi al perspectivelor istoriografice ne apare cu totul exagerat rolul pe care l-a avut articolul publicat, în 1928, de savantul sîrb Djurdje Sp. Radojić; acesta, indiscutabil, bătea atunci la porții deschise deja de Hasdeu și apoi de Litzica, iar încercarea sa de demonstrație, pe izvoare (e drept ceva mai analitică în ce privește actul de danie amintit)²⁵ se potrivea ulterior cu a bizantincologului român, ea neavînd deci meritul nouății și științifice²⁶.

²² C. Litzica, „Converbiri Literare”, XXXV (1901), 4, p. 377–378, 382–383 (se constată că tocmai partea finală a studiului său e ignorată în unele lucrări recent apărute).

²³ N. Iorga, *ibidem*, 5, p. 473–476 — v. *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. Șerban Papacostea, București, 1984, p. 141–143. „*Tipicul însuși, care s-a tipărit*” — aluzie, credem, la ed. V. Jagić, 1873 (*infra*, n. 29).

²⁴ D. Onciu, *ibidem*, XXXVII (1903), 1, p. 215 (n. 228). Mai tîrziu, însă, opinia lui Onciu va fi nuanțată — oricum nu va mai vorbi de „Constantin Dragaș”, cf. *Mircea cel Bătrân* (1918), *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoteanu, II, București, 1968, p. 127, resp. p. 250–252 (n. 18–19).

²⁵ În sensul că îl rezumă, inclusiv *gramma propriu-zisă*; altminteri, e grăitor că din literatura istorică românească a citat doar o lucrare, a lui N. Iorga (*Gesch. d. rum. Volk.*, I, 1905)...

²⁶ Dj. Sp. Radojić, RHSEE, V (1928), p. 136–139. Studiile anterioare, din 1927, ca și altele de mai tîrziu ne-au rămas necunoscute, ele nefiind publicate în limbi de circulație (exceptind articolul menționat — *supra*, n. 7). Despre ecoul articolului din 1928, v. I. I. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 242 (n. 21 — în legătură cu care vom reveni).

Altminteri, este lesne de observat că teoria Hasdeu-Litzica-Radojičić despre Rovine – „*17 V 1395*” (în circulație internațională doar sub numele celui din urmă, cum am și făcut aluzie în alt loc)²⁷ se dovedește nu numai recurentă în cimpul istoriografic românesc, dar, inexplicabil, ea capătă azi alura unei concluzii tranșante, fără replică, deoarece nu e privată ca o alternativă (ipoteză plauzibilă) față de datarea tradițională (10 octombrie 1394), ci pur și simplu singura socotită „adevărată”, „reală”, „corectă” etc.²⁸ Ce atracție deosebită oferă această penetrantă opinie? Răspunsul, din nefericire, ne dezvăluie un aspect mai puțin atractiv, căci e vorba de superficialitatea cu care au fost tratate izvoarele. Să pătrundem, aşadar, în miezul lucurilor.

1. UN FALS IZVOR CU PRIVIRE LA ROVINE: „TIPICUL LUI ROMAN”. 1382

Am văzut că însemnarea nr. 214 editată de Miklosich (1858), atât de des citată în veacul trecut, face parte dintr-un izvor anume – dar acesta, în întregul său, vede lumina tiparului abia peste 15 ani, grație altui savant filolog, Vatroslav Jagić, care a publicat izvorul hilandarit după manuscrisul păstrat în Biblioteca regală din Berlin²⁹. Trebuie să insistăm cu privire la acest manuscris și la conținutul său – potrivit observațiilor făcute de Jagić, dar nebăgăte în seamă! – spre a distinge mai bine pista greșită pe care a apucat o parte din istoriografia europeană.

Astfel, potrivit editorului din 1873, este vorba de un manuscris în 8° cu 275 file-pergament (cîteva lipsă la început), scrise cu cîte 18 rînduri pe față și conținind rînduieri bisericesti – pe luni și pe zile, după calendarul bizantin (de altfel, textul slavon păstrat începe cu luna septembrie, respectiv un tipic pentru ziua a doua a lunii). În diverse locuri și corespunzînd datei calendaristice, în josul paginilor au fost făcute însemnări despre moartea unor fețe bisericesti (sfinți sârbi) și tot astfel în legătură cu moartea țarului Ștefan Dušan, singura însemnare cu slove aurite. Fapt ce se explică, în această ultimă privință: căci Tipicul, care servea la comemorări, a fost redactat chiar la începutul domniei țarului, cum rezultă din însemnarea de pe ultima filă; se indică acolo data (6839/1331, indictionul 14), numele egumenului Ghervasie de la Hilandar, cel care a poruncit întocmirea Tipicului, precum și numele scriitorului – călugărul Roman (de unde și denumirea dată întregului izvor sârbesc athonit)³⁰.

Dar pe lîngă aceste rînduieri, în manuscris se mai aflau: o însemnare pe fila 270a, referitoare la Vuk Branković (pomenirea acestuia *în fiecare săptămîndă, luna, în viață și după moarte*)³¹ și, aşadar o însemnare anterioară anului 1398, cînd se admite că a murit nefericul în cinere al cneazului Lazar, iar de la f. 271 b înainte se aflau scrise două texte și, ca anexe ale acestora, două liste cu ctitorii de la Hilandar (din ultimele și-a extras Miklosich însemnările publicate de el în 1858). Or una din chilele cu care se desleagă problemele abordate aici stă ascunsă în aceste texte și liste, căci iată ce observa Jagić în 1871: partea mai nouă a manuscrisului, cu ultimele file, nu este unitară în ce privește scrisul ca atare; o mînă a redactat însemnarea despre Vuk Branković și aceeași mînă a redactat cele două texte, precum și prima listă cu ctitorii – „o renovare solemnă a pomenirii ctitorilor sârbi de la Hilandar”. Mai exact, potrivit lui Jagić, unitară din punct de vedere paleografic e partea

²⁷ Ar fi fastidios să înșirăm aici aderenții la noua datare; destul să amintim, totuși de girul pe care l-a dat un savant de talia lui G. Ostrogorski cu privire la demersul lui Radojičić: „démonstration déjà convaincante par elle-même...” – *Histoire de l’État byzantin*, Payot, Paris, 1969, p. 573 (n. 1).

²⁸ Al. V. Diță, „Anale de istorie”, XXXII (1986), 4, p. 32, 41; N. Stoicescu, *Bătălia de la Rovine (17 mai 1395)*, București, 1986, p. 34 (n. 21), 52; Vezi mai ales vol. *Marele Mircea Voievod* (coordonator Ion Pătroiu), București, 1987, studiile semnate de Anca Ghiață (p. 229), Al. V. Diță (p. 256 și urm.), D. Zamfirescu (p. 291), M. Maxim (p. 378), V. Veliman (p. 428–429). Cf. *infra*, n. 86.

²⁹ V. Jagić, *Tipik Romanov. Rukopis nekoč hilendarski, sada berlinski* (Tipicul lui Roman. Manuscrisul (aflat) cîndva la Hilandar, acum la Berlin). „Starine na svjet izdaje Jugoslovenska Akademije znanosti i umjetnosti”, kn. V. Zagreb, 1873, p. 3–7. Le mulțumim și pe această cale: prof. Dorin Gămălăescu, de la Fac. de limbi străine (Laboratorul de sirbo-croată) și prof. Mile Tomici, de la Institutul de lingvistică, București pentru amabilul concurs în traducerea unor pasaje din studiul lui Jagić. – Altminteri, această ediție este greșit citată azi în unele studii (*supra*, n. 28) sub forma în rom. «Tipicul lui Romanov» – neînțîndu-se deloc seama de desințenta n. pers. *Roman* – *ov* pe terenul limbilor sud-slave.

³⁰ V. Jagić, *op. cit.*, p. 4.

³¹ *Ibidem*; cf. Fr. Miklosich, *op. cit.*, p. 231.

scrisă care, în finalul ei, indică data „6861/1353 (sic; corect: 1352), noiembrie 13, ind. 6”, în rest fiind vorba de un adaos de după „1353”; deși, cum bănuia V. Jagić, „primele trei rînduri aparțin, după cît se pare, tot minii care a scris și întregul zapis (sic), dar care pot să aparțină și altei epoci”³² (am subliniat și aici din motive întemeiate, căci „primele trei rînduri” din adaos se referă și la însemnarea nr. 214). În seurt, prin „zapisul” de care vorbește Jagic trebuie să înțelegem un act solemn al soborului hilandarit, prin care acesta hotără o anume rînduială (*oustavt*, în orig. slav.) sau un tipic cu privire la pomenirea ctitorilor întocmit în 1382 (v. *infra*) și având un adaos cu însemnări din care unele pot să aparțină momentului — 1382.

Trebuie să-i fim recunoscători savantului filolog pentru astfel de precizări — chiar dacă ele denotă și o doză de ezitare, unele sunt incomplete (o și recunoaște, cu probitate), la altele nu s-a gîndit — probabil presat de timp (de pildă, nu indică rîndurile din manuscris și nici nu le notează în textul tipărit), în sfîrșit una din precizări e greșită: cazul descifrării datei *rînduiei*, care nu se referă la anul „6861(1353)” (cu considerațiile inevitabil forțate legate de acest an, care ne conduce spre sfîrșitul domniei lui Dušan), în realitate fiind vorba de 6891 (1382) și de cu totul alt context istoric. Această punere la punct aparține aceluiași Lj. Stojanović, care reedită și izvorul hilandarit, indicîndu-i din titlu și anul³³ (ediție, se pare, necunoscută la noi, pînă în momentul comunicării semnatarului de față). Mai în rînd, celebrul editor de cronică sirbești și de însemnări diverse (cu miile!) adcăptă și în cazul *Tij icului lui Ken an* (titlu derulant, cum s-a dovedit de la Jagić pînă azi) normele de editare ale ‘insemnărilor’, procedînd la numrotarea fiecărui text-unitate, facilitînd astfel orientarea oricărui cititor, cîte pildă: *rînduiala* de la Hilandar se află sub nr. 5000—5013 (inclusiv adaosurile), iar însemnarea nr. 214 (Miklosich) poartă în ed. Stojanović nr. 5009 etc. Nu putem insista în această privință (cu atât mai puțin asupra conținutului *rînduiei* din anul 1382, care e de competență exclusivă a celor calificați). Ne mulțumim să oferim în continuare o imagine inteligeabilă asupra a ceea ce reprezintă de fapt izvorul de care ne ocupăm, potrivit ed. Stojanović (1905), cu precizarea că determinările cronologice din paranteze aparțin lui Miklosich, 1858. Iată:

5000. Începutul actului solemn — „Cu multe și mari daruri... s-au îngrijit de acest sfînt și luminat hram... căroră și lor după numele arătăm ziua adormirii lor”.
5001. iulie 21, m. monahia Anastasia³⁴
5002. „Luna octombrie (ok/tobra) 29. A murit marele și milostivul întru sfînti kralul Štefan Uroš” (II Milutin) (1321)
5003. noiembrie 7, m. monahia Evghenia (sec. XIV)
5004. noiembrie 13, m. Štefan Kral Uroš III (Dečanski) (1336)³⁵
5005. decembrie 3, m. Štefan țar Uroš II (1571)³⁶
5006. decembrie 20, m. Štefan țar (IV Dušan) (1355)³⁷
5007. martie 12, anul 6824 (1316), m. Štefan kral (Dragutin), Teoctist monahul³⁸
5008. Hotărîrea soborului de la Hilandar (sunt nominalizați 25 de mitropoliti, egumeni, pro-egumeni, popi, duhovnici și.a.) cu privire la procedurile pentru pomenirea ctitorilor — „Și pe lîngă cei mai sus scriși sfînti dorini și ctitori ai noștri... Această rînduială (*oustavt*) spre pomenirea ctitorilor s-a scris după porunca tuturor fraților în anul 6891 (1382), luna noiembrie 13, indictionul 6”.
5009. „Luna mai, ziua 17. A murit Constantin Dragaș” (1395)³⁹
5010. „Luna iunie, ziua 15. A murit blagocestivul cneaz Lazar” (1389)

³² V. Jagić, *op. cit.*, p. 5.

³³ Lj. Stojanović, *Stari srpski zapisi i natpisi* (Vechielgrad, însemnări și inscripții sirbești), vol. III, Belgrad, 1905 (reprînt: B 1984), p. 67-70 (“Rcmanov tipik” în 1382 g(odine)).

³⁴ Însemnare omisă de Miklosich (1858). E vorba aici de Ana-Anastasia, soția lui Štefan I Nemanja, decedată la începutul sec. XIII — v. Dj. Daničić, *op. cit.*, I (1863), p. 10.

³⁵ La Miklosich, *op. cit.*, p. 115: 3 nov.

³⁶ *Ibidem*, p. 177: 1367 — vezi însă G. Ostrogorski, *Histoire* (1969), p. 565.

³⁷ La Miklosich, *op. cit.*, p. 155: 1356.

³⁸ Detronat de fratele său Milutin, în 1282 — Dragutin moare la Belgrad (unde se afla exilat, după încercarea de revoltă din 1314), v. Leonida Mavromatis, *La fondation de l'Empire serbe. Le kralj Milutin*, Thessalonique, 1978, p. 66.

³⁹ Supra, n. 9. Preluată în alte studii, însemnarea e pe alocuri datată altfel — v., *Glasnik-SUD*’, XII (1860), p. 449, sub a. 1396.

5011. „Luna octombrie /ohtobrīa/, ziua 6. A murit Vilk Branković” (1398) ⁴⁰

5012. „Luna noiembrie, ziua 11. A murit monahia Efrosina, soția sfîntului cneaz Lazar” (1405) ⁴¹

5013. „Luna ianuarie, ziua 18. A murit domnul despot Maxim”. (1516) ⁴²

Se detășează limpede, acum, acest adaos final (redat integral în traducere), adică însemările de sub nr. 5009—5013, care, evident nu pot fi considerate ‘pachet’ — ele sugerind clar o stratificare a adaosului. Altintinderi, ne putem întreba dacă Jagić a avut sau nu dreptate să afirme (să presupună, mai bine zis) că o singură mână a operat în manuscrisul hilandarit, introducind însemnarea despre Vuk Branković, *rinduală* din 1382 și *adaosul* la aceasta, respectiv primele trei *rinduri* — fără să ne spună, totuși, dacă prin ‘rinduri’ a înțeles însemările ca atare, adică textele-unități numerotate mai tîrziu de Stojanović (la care punerea în pagină este, evident, diferită de ediția Jagić, care probabil nu respectă pagina din manuscris). Dacă editorul din 1873 are dreptatea de partea sa, atunci ar rezulta un fapt straniu: pe lîngă împrejurarea că *rinduală* din 1382 nu s-ar mai arăta ca un original-mss., ci ca o copie din anul 1398 (cel mai devreme, dinainte însă de anul 1405), dar cei de la Hilandar au trebuit să aștepte aproape un deceniu pentru ca eroul de la Kosovo, cneazul Lazar, să fie menționat, la locul cuvenit, pentru a fi pomenit! A trebuit deci să dispară mult-hulitul Vuk Branković, pentru a se ivi prilejul ca în adaosul la *rinduală* să fie inserată cei menționați sub nr. 5009—5011... Nu, categoric nu trebuie absolut rătăciată observația lui V. Jagić, căci există cel puțin un indiciu — palid, ce-i drept, dar de o anumită semnificație — și anume, că însemnarea despre moartea lui Vuk Branković, în 1398 (se admit și date care pornesc din 1395), s-a făcut separat, independentă de însemările 5009—5010 imediat precedente; intr-adevăr, ortografierea lunii *octombrie* din însemnarea nr. 5011 referitoare la cel amintit diferă de mențiunea din însemnarea nr. 5002, din *rinduală* (referitor la Milutin), ceea ce un copist comun pentru *toate* textele amintite ar fi evitat să facă, cf. supra. ADMITEM, PRIN URMARE CĂ RINDUALA DIN 1382 SE AFLĂ LA LOCUL EI ÎN MANUSCRIS, CA ORIGINAL SLAVON ȘI CĂ ADAOSURILE CE URMEAZĂ AU INTERVENIT ÎN ACELEAȘI SCOPURI (PENTRU POMENIREA CTITORILOR), PE RÎND, ÎNCEPÎND PROBABIL CHIAR CU ANUL 1382, AŞADAR CU ÎNSEMNAREA NR. 5009. În momentul în care se consemna moartea cneazului Lazar (și nimic nu se împotrivesc ideii că însemnarca a fost făcută de același scrib), *există în tipicul-rinduală* mult-discutata însemnare despre moartea lui „Constantin Dragaș”; dar era vorba de data morții altcuiya, la 17 mai 13... (oricum ante 1382).

În sfîrșit, iată și lovitura de grătie pe care o dă izvorul de la Hilandar: oricine poate constata, parcurgând cele cinci însemnări ale adaosului, că acestea se înșiruie într-o riguroasă ordine cronologică descendentală — excepție (admitînd data „1395” introdusă în 1858 de Miklosich) făcind tocmai însemnarea nr. 214, respectiv 5009. Într-adevăr, cei menționați acolo au dispărut din viață, pe rînd, în anii 1389, 1398, 1405 și 1516 — din ce motive ar fi intervenit o abatere de la acest fir cronologic și anume, ca un „Constantin Dragaș” să moară în „1395” înaintea cneazului Lazar (1389)? INDISCUTABIL, ANUL PROPUS DE FRANZ MIKLOSICH — 1395 — NU ESTE CEL REAL, ÎNSEMNAREA NR. 5009 (214) STĂ ÎN CU TOTUL ALT CANEVAS CRONOLOGIC, DEȘI SE AFLĂ LA LOCUL CUVENIT ÎN IZVOR (INDIFERENT CĂ ACESTA ESTE ORIGINAL ORI NU). CĂCI PROBA ZDROBITOARE, ÎN ULTIMĂ PRIVIRE, NE E OFERITĂ ÎNTR-ADEVÂR DE ORDINEA PRIMELOR TREI ÎNSEMNĂRI DIN ADAOS: ACESTA, DE DUPĂ 1382, NU RESPECTĂ ȘIRUL LUNAR, POTRIVIT CALENDARULUI ORTODOX BIZANTIN CARE ÎNCEPE CU 1 SEPTEMBRIE (ORDINE LESNE OBSERVABILĂ, CU EXCEPTIA ÎNSEMNĂRII NR 5011, ÎN LISTA KRALILOR); ALTMINTERI, ÎNSEMNAREA NR. 5011 DIN ADAOS AR FI TREBUIT

⁴⁰ Lui Vuk Branković (ginerele cneazului Lazar) nu i se indică titlul. Urit de contemporani (ca și mai tîrziu: a fost acuzat de lașitate, părăsind cîmpul de luptă de la Kosovo Polje, contribuind astfel la supunerea Serbiei de către otomani), Vuk a murit, se pare otrăvit de turci, în Macedonia — cf. Čedomil Mjatović, *Despot Djuradj Branković gospodar Srbima, Podunavlju i Zetskom Primorje*, I, Belgrad, 1880, p. 20, n. 5. E menționat în numeroase pomelnicice și tipice.

⁴¹ Este vorba de Milica, kneaghina, văduva lui Lazar.

⁴² Însemnare omisă de Jagić (cf. însă Miklosich, op. cit., p. 549). Este vorba de singura însemnare din Tipicul hilandarit care ne interesează pe noi, români, căci se referă la istoria ecclaziastică a Țării Românești. Într-adevăr, „despotul Maxim” nu e altcineva decât fostul despot Ghōrghē Brankovici (nepotul lui Vuk!), călugărit sub numele de Maxim, mitropolit de Belgrad și Srem (ctitor al m-rii Krušedol), ajunge în 1507, pentru cîteva luni, mitropolit al Țării Românești, sub numele de Maxim sau Maximian — cf. N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I^a, București, 1928 (1929), p. 126—128, cu bibl..

SĂ FIE SITUATĂ ÎN LOCUL CELEI CU NR. 5009, ÎNTRUCÎT E VORBA ÎN EA DE LUNA OCTOMBRIE, CARE ÎN CALENDARUL BIZANTIN PRECEDE LUNII MAI! *Quod erat demonstrandum.*

Evident, acum, nu ne putem opri aici. Căci problema imediat următoare care se ievește este să aflăm răspuns (ipotecic): la cine se referă, totuși, însemnarea din izvorul hilandarit? Au greșit cumva letopisețele din vechime cu privire la distincția pe plan onomastic între *Dragaș* și *Constantin*? De multă vreme se discută în această privință.

Este vorba, înainte de toate de rosturile istorice ale familiei sebastocratorului Dejan/ (Dean), un mărunt stăpînitor din Macedonia de NE sirbească, având centrul fie la Strumica, fie la Velbužd (aici, în stăpînirea lui s-a dat lupta din 28 iulie 1330, la care a participat și oastea voievodului nostru Basarab I).⁴⁴ El însuși de viață alesă⁴⁵, odată cu moarteasă sa treburile micului principat ajung în mîinile văduvei Jevdokia (probabil soră a lui Dușan) precum și ale fiului mai mare, despotul *Ioan Dragaș*, cum arată acte din deceniul al 8-lea al veacului XIV. De pildă, într-un act de danie penitru m-rea Sf. Pantelimon (Rusikon) de la Athos, din 1377: „Eu, blagocestiva și de Hristos iubitoarea doamnă și țarătă Jevdokia și cu prea iubiții fii ai împărației mele despotul Dragaș și Constantin” — în subscriptio fiind vorba doar de „binecredinciosul despot Ioan Dragaș... în orașul Strumica”.⁴⁶ Cei doi frați apar tot atunci ca donatori pentru biserică din Lesnovo (1 VI 1377) — „Eu, despot Ioan Dragaș și fratrele meu Costadin”, dar, iarăși, cu semnătura celui dintâi.⁴⁷ În sfîrșit, semnificativ e actul nedatat (c. 1378 potrivit lui Novaković) în care se indică distinct titlurile celor doi frați: „Binecredinciosul despot Dragaș și domnul (*gospodini*) Costadin”, în dania pentru aceeași m-re Rusikon,⁴⁸ în general admîntindu-se în istoriografie că ultimul nu a purtat vreodată titlul de *despot*.⁴⁹

La sfîrșitul deceniului amintit și la începutul celui următor — rotund c. 1380 — se stinge probabil din viață fratele mai mare, despotul *Ioan Dragaș*; un act de danie, de această dată chiar pentru m-rea Hilandar, din 28 V 1380, e numai de la *Constantin Dejanović*, nu fără ca acesta să îl amintească și pe frațele defunct. „La fel și eu — se arată în dispositio —, în Hristos Dumnezeu binecredinciosul domn (*gospodini*) Costadin”, dar (în subscriptio: „Costadin, în Hristos Dumnezeu binecredinciosul domn (*gospodari*) al sîrbilor, fra-

⁴³ Cf. Al. V. Diță, în *Marele Mircea Voievod* (1987), p. 259. Vezi și B.P. Ilasdeu, *op. cit* (1877), p. 669 („Frații Constantin și Dragaș, menționați alături cu Marco între victimele brațului român...”).

⁴⁴ Sumare referiri găsim în serierile mai vechi, la Du Cange (1746), Gebhardi (1781), Rajić (1794) și a., dar date mai concrete apar abia în serialul despre *Comnenii sîrbi*, publicat (fără semnătură) în „Glasnik-SUD”, cf. vol. XII (1860), p. 446 și urm. (IV. 1. Sebastokralorū Deanū și Deanovići).

⁴⁵ St. Novaković, „Glasnik-SKA”, LXXVIII (1908), serja II. 47, Belgrad, 1908, p. 237—238 (despre despotul Oliver, tatăl lui Dejan), 239—240; la p. 245 — despre sebastocratorul Vuk Branković, 1366. Articol citat *infra*, sub *Vizantijski činovi* (Ranguri bizantine).

⁴⁶ Idem, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka* (Monumente de drept medievală în ținuturile sîrbești), Belgrad, 1912, p. 510—512 (nr. 6); cf. *Vizantijski činovi* (1908), p. 239 (n. 2).

⁴⁷ Idem: *Zak. spom*: (1912), p. 452—453 (nr. 50).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 512—515 (nr. 7). Mențiunile de mai sus, și altele în articolul lui G. Ostrogorski, *Gospodin Konstantin Dragaș* (1963), semnalat nouă de către dr. Radu Ștefan Ciobanu și Al. V. Diță, cu prilejul comunicării amintite — vezi *Sabrana dela Georgja Ostrogoškog*, vol. IV (îngrijit de Z. Stojković), Belgrad, (1970), p. 271—280, respectiv p. 275 (n. 18), în legătură cu care vom reveni.

⁴⁹ O discuție specială la Dj. Stričević, *Jedna o hipoteza c titularem imenu srpskih despota XIV veka* (Une hypothèse sur le nom titulaire des despotes serbes au XIV-e siècle), „Starinar”, VII—VIII (1956—1957), p. 113—130 (articol ce ne-a fost semnalat în chip binevoitor de dr. Daniel Barbu) — dar mai ales la B. Ferjančić, *Despoti u Vizantiji i Južnoslovenskim zemljama* (Die Despoten in Byzanz und den südslavischen Ländern), Belgrad, 1960 (lucrare, fundamentală) — v. p. 173—174 (n. 97), despre Dragaș și Constantin (p. 154: Constantin nu a purtat vreodată titlul de despot; p. 174—175, n. 105: vagi mențiuni de după 1389 par a indica, unele, că era socotit despot — grație înrudirii cu împăratul Manuel II Paleologul). În schimb, Constantin era despot, potrivit concepției lui V. Laurent, v. „Revue des Études byzantines” V (1947), p. 171 și urm. Oricum, o problemă încă nerezolvată mulțumitor în istoriografie.

tele despotului Ioan”.⁵⁰ Indiferent de alte considerente,⁵¹ am putea foarte bine să identificăm tocmai în acest act de danie pentru Hilandar sursa primară a confuziei de persoane și de nume privitoare la cei doi frați, unul deja mort, altul rămas în viață. ADMITEM, PRIN URMARE, CĂ LA 17 MAI (C. 1380) A MURIT DESPOTUL IOAN DRAGAȘ — ACEASTA AR FI TREBUIT SĂ FIE DE FAPT ÎNSEMNAREA DE LA HILANDAR. Lesne de dedus, *însemnarea ei în tipicul amintit putea să aibă loc chiar odată cu redactarea rînduielii din 1382!*

În 1382? Fără îndoială, e vremea în care cei doi frați încă se confundau între ei, mai ales ca donatorii în titулari depărtate. Abia mai târziu, în plin secol al XV-lea, cind se configurau deja tulipinile analilor (letopiselor) sirbești amintite, lucrurile par mai lămurite, deși persistă încă unele confuzii, de pildă la eruditul Laonic Chalcocondyl, care știa de familia lui Dejan — a lui Žarko, după cum credea cronicarul (greșind însă, cf. *infra*, n. 80), semn al onomasticii oscilante din izvoarele ce i-au stat la îndemnă.⁵² Oricum, numele personal *Dragaș* (sau *Dragos* al nostru) nu se dovedește a fi fost în epocă un nume de familie, cum sugerează un mare invățător;⁵³ doavadă că mai târziu, alături de Marco Craljevici și de Constantin, printre căzuții la Rovine se număra — distinct — *Dragaș*, potrivit variantelor letopisului sirbesc ce ne transmite data de 10 X 1394. Un rezultat, poate, al confuziei de nume și persoane și dintr-un posibil izvor bizantin preluat de arhetipul sirbesc, cum se bănuiește⁵⁴ — oricum o sursă din afara Athosului, unde confuzia era de altă natură, fiind materializată în faimoasa însemnare despre moartea lui „Constantin *Dragaș*” la 17 mai..., în loc de a lui Ioan *Dragaș*, despotul.

În concluzie, aşa-zisul Tipic al lui Roman, adică *rînduiala* din 1382 și adaosurile la aceasta nu constituie nicidcum un izvor (și încă *de bază*) pentru datarea bătăliei de la Rovine la 17 mai 1395. Importanța acestui izvor (util în alte direcții ale cercetării istorice) a fost, considerăm, supraevaluată, din necunoașterea conținutului său. Să ne oprim aşadar la celălalt izvor — dc date aceasta într-adevăr prinvindu-l numai pe Constantin Dejanović (~Žegligovac) și să încercăm la rîndu-ne a-i defini rosturile.

2. FUNDATIA PIOASĂ DIN OCTOMBRIE 1395 ȘI SEMNIFICATIA EI

Am văzut — și doar în parte — că cerneală a curs în istoriografie în legătură cu actul de danie al împăratului Manuel II Paleologul și al soției sale, împărăteasa Elcna — fiica lui Constantin Dejanović, pentru mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul în Petra (un cartier imediat învecinat cu palatul imperial din Constantinopol, cf. Steven Runciman). S-a știut de mult că aducerea în discuție a acestui „act de mare greutate” se datorăză altcuiva și nu lui C. Litzica, în 1901, cum se crede⁵⁵ — altii făcând acest lucru și încă în etape diferite și mai ales în direcții cu totul contrare părții că ar putea servi ca reper cronologic pentru datarea bătăliei de la Rovine la 17 V 1395 (*supra*, n. 19—21). Deoarece se vădese că pe alocuri nu e cunoscut conținutul întregului izvor, cu atât mai puțin forma în care se păsește.

⁵⁰ St. Novaković, *Zak. spom.* (1912), p. 457 (nr. 53); cf. G. Ostrogorski, *op. cit.* (1963), 1. c. și Chalcocondyl serie clar despre acastă moștenire — ed. Darkó, I (1922), carteia II, p. 75, 13—20. În rest, deosebirea dintre frați e și din alte puncte de vedere — dc pildă acela al emisiunilor monetare — semnificativă, căci numai *Dragaș* despotul a bătut monede proprii, cf. Balduin Saria, „Starinar”, serja III, kn. III/1924—25, p. 76, 80 și 90 (fig. din Tabel: pică din ecce 8 aflate în tezaurul monetar de la Kicevo). La rîndul său, S. Ljubić consideră că și Constantin bătuse monede — *op. cit.*, 1. c. —, identificate ulterior că aparțin altui Constantin (despot), fiul lui Uroș II, v. B. Saria, *op. cit.*, p. 76, n. 1.

⁵¹ Despre moartea lui *Dragaș*, în 1379, cf. C. Jireček, *Gesch. d. Bulg.* (1876), p. 333 (n. 53, citindu-l pe Hopf).

⁵² Ed. Darkó, I (1922), carteia I, p. 34, 22—23; p. 45, 14—15.

⁵³ G. Ostrogorski, *Gospodin...* (1963), ed. cit., p. 274 și urm. (unde critică, în general, afirmațiile lui Dj. Stričević preluindu-le în schimb pe ale lui B. Ferjančić). Căci savanțul vorbește nu numai de *Constantin Dragaș*, ci și de *Jelena Dragaș* — fiica sa, căutând să explică faptul că ultimul împărat al Bizanțului a purtat numele bunicului, fiind vorba de Constantin XII Dragases. Toate acestea, numai evocate de Ostrogorski în legătură cu problemele ce ne interesează aici, nu dovedesc nicidcum că un *Constantin Dragaș* — dc care nimeni nu se înțindește că a existat — a uzat el însuși de acest nume dublu (și îndosebi în acela semnată dc cl sau de fratele său) și nici că cl a murit într-adevăr la 17 mai 1395, la Rovine....

⁵⁴ Sergiu Iosipescu, în *Marele Mircea Voievod* (1987), p. 445—446 (fără a fi totuși de acord cu interpretările sale legate de n. 84 sau de finalul studiului, p. 446).

⁵⁵ Al. V. Dîță, în *Marele Mircea Voievod* (1987), p. 258 (n. 17); cf. S. Iosipescu, AIII —, Iași, XXIII (1986), p. 707.

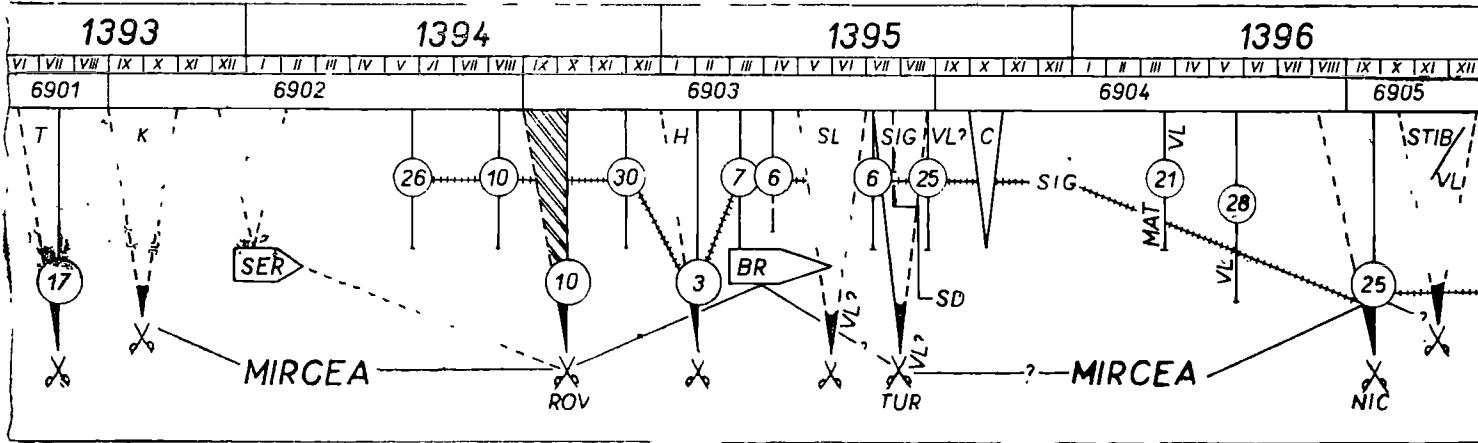

Fig. 1. Situarea bătăliei de la Rovine în canevasul politico-militar al anilor 1393–1396 (se indică și cronologia bizantină; cifrele inscrise în cerc reprezintă date certe, potrivit izvoarelor strict contemporane). Explicarea siglelor din diagramă: T – căderea Tirnovei (17 VII 1393); K – invadarea lui Mircea în ținutul Karinovasi (ipoteză cronologică); SER – Baiazid și vasalii săi la Serez (înainte de 20 II 1394); ROV – bătălia de la Rovine (10 X 1394); II – invazia lui Sigismund în Moldova, lupta de la Hindău (înainte de 3 II 1395); BR – tratatul de la Brașov dintre Mircea și Sigismund (7 III 1395); SL – expediția condusă de Ștefan de Losonc și Francisc Bubek (după 6 IV – înainte de 6 VII 1395) (VL? – confruntare cu oastea lui Vlad I?); SIG – TUR – Sigismund ocupă prin luptă cetatea Turnu (VL? – confruntare cu oastea lui Vlad I?); SD – ecoul luptelor T, ROV, SL și a. in *Cronica de la St. Denis* (via Venetia, VII 1395); C – actul de danie în amintirea lui Dejanović (octombrie 1395); MAT/VL – scrisoarea lui Maternus către sibieni, privitoare la Vlad I; VL – scrisoarea lui Vlad I, de închinare regelui Poloniei; NIC – bătălia eruciaților (Nicopol, 25 IX 1396); STIB/VL voievodul Ștebor al Transilvaniei împotriva lui Vlad I (ipoteză cronologică). Se indică itinerariile – sus, al regelui Sigismund, iar jos – al voievodului Mircea (ei nu se întâlnesc decât la Brașov și la Nicopol, unde acționează împreună).

trează (nefiind vorba de un original, ci dc copia sa, transcrisă în registrul patriarhal, cf. n. 21), considerăm că unice detaliere sc înțin aici, că îl pot interesa pe cititor.

Înainte de toate, să arătăm că accastă *pia fundatio*⁵⁶ nu reprezintă altceva decit un act emanat din cancelaria mănăstirii amintite, căci este semnat de catighumenul Ghermanos și de alții, iar apoi săcționat de patriarhul Antonic IV, cum se precizează în partea finală: „Iar pentru împlinirea acestui lucru (...) a fost inscrisă și gramma noastră de față în sfânta condică (...) și a fost îscălită cu semnăturile noastre autografe, pentru a nu putea fi contestată, în luna octombrie a indictionului al patrulea, anul 6904 (1395)”. Precizare utilă, din unghi diplomatic, altminteri impunându-se alta: la gramma, cu finalul pe care l-am redat, se adaugă un text în care tocmai stilul solemn lipsește; este ca o notiță explicativă — referitoare însă tot la o danie: Or, lăsne de constatat, C. Litzica s-a referit exclusiv la acest *apendice*, din care traduce — tot astfel și Dj. Sp. Radojičić (care rezumă, cu scăpări, și gramma). Existența neobișnuită a unui adăos la un act solemn nu se explică decit prin simplitatea faptului că dania cuprinde imperia la constat din *două sume*, la date diferite: una de 500 hiperperi — și ea face obiectul grammaei, alta de 100 hiperperi, menționată doar în apendice. Chiar dacă ambele sume au fost oferite în scopuri pioase, în amintirea lui *kyr Konstantin*, totuși procedurile de folosire a lor erau total diferite, ceea ce în parte se ignoră.

Căci suma mai mare — potrivit chiar dorinței împăratului Manuc II și împăratcsei Elena — urma să fie lucrativă: trebuia găsită o proprietate în Constantinopol, cumpărată și arendată — cu un venit anual scontat de 50 hiperperi (10% din danie), aceasta fiind suma destinată cheltuielilor prevăzute (cum ceruseră donatorii: pentru trei liturghii săptăminal, inscrierea defuncțului în pomelnic și pomenirea lui în fiecare vineri și sămbătă, o slujbă specială urmată de o masă pentru săraci trebuind să aibă loc *în ziua morții lui kyr Konstantin*, în amintirea acestuia); este exact ceea ce consemnează grămatul mănăstiresc, sub dictare, neuitând să precizeze zilele fixate pentru liturghii (joi, marți și sămbătă) și aici, iar apoi: „De asemenea, hotărîm și să intem de acord să facem în fiecare an, în ziua în care a murit tatăl puternic și sfintei noastre doamne și stăpîne, adică *în ... (loc liber în doc.)* pomenire cu 16 preoți” etc. Lacuna din textul grammaei, semnalată ca atare de Radojičić, îndreptățește supozitia lui N. Iorga: *în octombrie 1395 încă nu era cunoscută data exactă a morții lui Constantine!*

Dimpotrivă, suma de 100 hiperperi trebuia cheltuită mai repede și anume — potrivit adăosului din izvor (il redăm în întregime): „Încă mai mărturisim că am luat de la puternicii și sfintii noștri domni și Împărați hiperperi 100, pentru ca să facem de acum înainte patru pomeniri pentru sufletul tatălui puternic și sfintei noastre doamne, *două întrată, ca de 40 de zile și la trei luni, iar două în continuare la șase și nouă luni de la vremea morții aceluia*⁵⁷”, căci pomenirea anuală se va face din venitul proprietății, cum s-a spus. Sintem aşadar datori și pe acestea să le facem cu grijă și cu cinstă, cum am făgăduit mai sus prin această gramma a noastră”⁵⁸. Subl. ns. Iată, aşadar, pasajul care a incitat fainoasle — acum — calcule calendaristice, de la Litzica încoace, potrivit cărora s-ar dovedi („convincător”, cf. G. Ostrogorski) că în urmă cu 6 luni, față de oct. 1395, kyr Konstantin trăia, dar că... etc. Nimic mai greșit, căci s-a scăpat din vedere tocmai amănuntul: ceci care au redactat actul nu știau de unde începe firul comemorării anuale (necunoscind ziua morții lui Constantine, de aceea au și lăsat loc alb în document) — pe de o parte; pe de altă parte, în consecință, deoarece *obiceiul trebuia respectat* (și era vorba de cultul morților, potrivit ritului ortodox bizantin), s-a procedat la cuvenitele *slujsbe simbolice* (pomeniri) — *ca de 40 de zile, 3, 6 și 9 luni — toate pornind de la data redactării actului* („de acum înainte”) și nu socotite de la dispariția lui Constantine (rămasă neștiută ca dată propriu-zis calendaristică, fapt intuit, cum am văzut, încă de Iorga). Cu alte cuvinte, greșeala celor care s-au dedat unor calcule de prisos, inoperante (în cazul de față) constă în interpretarea *ad litteram* a mențiunii din apendice: „de la vremea morții aceluia”.

⁵⁶ Fr. Miklosich, Joseph Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitanus*, II, Vindobonae, 1862, p. 260—264 (nr. 499). Folosim aici trad. în rom. a dr. Nicolae Șerban Tanașoca: d-sale, în mod special, li exprim și pe această cale gratitudinea pentru accastă traducere, care ne-a folosit la lucrarea noastră de plan, la mijlocul anului 1987, predată Academiei de Științe Sociale și Politice. Deopotrivă, li mulțumim și pentru sugestiile primite — și ne facem datoria că aici să-i amintim și pe colegii Oct. Iliescu, Petre Diaconu și Andrei Pippidi, deci și lor le exprimăm profunda recunoștință.

⁵⁷ Aici se opresc pasajul reproducă de C. Litzica.

⁵⁸ MM, *Acta*, II, p. 262; urmează 18 semnături, în frunte cu a catighumenului Ghermanos (p. 263), iar apoi săcționarea patriarhului Antonic IV (p. 263—264).

Se uită, repetăm, de caracterul simbolic al oricărei comemorări — și mai ales de faptul, îndeobște știut, că pomenirile morților incep de la 40 de zile; tocmai de aceea, la noi, gr. *tessarakonta* 'patruzeci' a dat prin tessarakostē pe terenul românei 'sărăcuse', care însemnă în general „pomenire a morților”⁵⁹. Un act moldovean din 1562, VII 1 (Roman), privitor la stăpînirile fraților Dupniță și a. din Virtopi-Neamț poartă pe verso însemnarea în rom.: „5 sărăcuse Indreica, 4 sărăcuse Pop, 3 sărăcuse Bîrlibaș (unul din beneficiarii actului?) și 1 sărăcuse Dragoș. 2 sărăcuse Gavril, 1 sărăcuse Simion, de asemenea Simion... sărăcuse; 3 sărăcuse Dămian, 4 sărăcuse Onofrei, 1 sărăcuse Grigore, 2 sărăcuse Nistrea”⁶⁰. Ce să înțelegem din această însemnare — că Indreica, de pildă, avea la data însemnării (evident mai tîrzie decit cea a emiterii actului) 5 apropiați ai săi care tocmai muriseră, că altul și altul aveau fiecare, 4, 2, 1 sau 3 morți de numai patruzece de zile fiecare? E absurd, firește! Cifrele nu se referă la nr. morților, ci la nr. slujbelor (pomenirilor)⁶¹ pe care fiecare dintre cei cîtați *au fost în stare să le plătească*; iar Indreica al nostru a fost în stare: cele cinci sărăcuse ale sale pot fi asemuite, într-un fel, cu sărăcusele pe care cuplul imperial de la Constantinopol le-a plătit, cu 100 de hiperperi, pentru cele patru comemorări obisnuințnice ale răposatului kyr Konstantin — cu deosebirea că în ale moldoveanului intra și cea anuală. De la sine înțeles, o sărăcuse — sau două, pînă la cinci (v.n. 61) — este oricând operantă în interval unui an de la deces și chiar peste ani și ani.

În concluzie, caracterul special al adaoasului la gramma mănăstirească din octombrie 1395, cu privire la comemorarea lui Dejanović a fost, sperăm, demonstrat — o altă interpretare greșită a unui izvor a fost scoasă din scenă. Nimic nu se opune — altminteri — ipotezei Jireček-Novaković-Iorga, că actul de danie coincide într-adevăr cu împlinirea unui an de la dispariția lui Constantin, dar că atunci și acolo, în capitala Imperiului, ziua morții acestuia era încă neștiută (se cunoștea doar data în general: *anul și luna*); iar circumstanțele ca atare ale desfășurării bătăliei în care căzuse tatăl basilissei Elena au rămas probabil multă vreme neelucidate⁶².

3. ALTE ARGUMENTE (UNELE „DECISIVE”): IZVOARELE ORIENTALE

Este vorba în principal de sursele otomane, despre care s-a afirmat — nu o dată în istoriografie — că sfidează orice canevă cronologic exact, generalizare ce pare excesivă⁶³, dar care se aplică perfect tocmai problemelor abordate în studiul de față. Cu toate acesta, se afirmă în ultima vreme că dezideratul exprimat cîndva de V. Laurent (cf. *supra*, n. 49) s-a împlinit — și încă în chipul cel mai fericit cu putință: „*Istoriile*” lui Ibn Kemal (cronicar otoman, m. în 1535) „vin să confirme, desăvîrșind, ceea ce pînă acum știam doar din izvoarele creștine”: că *victoria românească de la Rovine a fost obținută de românii conduși de Mircea cel Mare la 17 mai 1395*⁶⁴, iar meritul de a fi pus în valoare acest neprețuit izvor îl are orientalistul Valeriu Veliman⁶⁵.

Din nefericire, și de această dată dorința este luată drept realitate istorică, iar experțiza orientalistului menționat (validat cu dimensiuni cantemirești — parcă astfel citisem cîndva!) nu face decât să reușească imposibilul: să confirme datarea lui Al. V. Dîță, oferindu-ne comentarii și interpretagi arbitrale pe marginea textului metaforic („persan”, zice-se) și stufoș al lui Ibn Kemal. Si ce ne arată cronicarul otoman?

Înainte de toate, o știre care nuiese din comun: Baiazid, confruntat cu dizidenții din Anatolia (tocmai plănuia să pornească împotriva beiului de Kastamonu; alii cronicari arată expediția ca realizată — Enveri și Neșri, de pildă — sau vorbesc de emiratul Karaman,

⁵⁹ Pr. Ioan Ionescu de la Mărțișor ne-a informat, cu bunăvoieță, asupra diferențelor sensuri ale terminologiei mulțumindu-i și pe această cale.

⁶⁰ DIR, A. Moldova, XVI-II, p. 160 (nr. 156), orig. slav. cu însemnare rom.

⁶¹ De reținut: niciunul dintre cei menționați nu depășește 5 sărăcuse.

⁶² Observație valabilă chiar în cazul că moartea lui Dejanović ar fi avut loc în primăvara anului 1395 (cum a crezut pînă la urmă și P.P. Panaiteșcu, *op. cit.*, p. 243, n. 20, 25).

⁶³ Vezi constatăriile lui P.P. Panaiteșcu asupra cronologiei lui Hamner — *op. cit.*, p. 37 (n. 56), 236 (n. 4); cf. Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, București, 1976, p. 375—376; același lucru îl constată Al. V. Dîță, *Marele Mircea Voievod* (1987), p. 259—260 (n. 4—6).

⁶⁴ Al. V. Dîță, l.c. (n. 22—24) — v.n. urm.

⁶⁵ V. Veliman, „Revista Arhivelor”, LXIII (XLVIII), 4/1986, p. 372—385; idem, în *Marele Mircea Voievod* (1987), p. 397 și urm. (după care cităm).

precum Orudj)⁶⁶, cînd aflat de incursiunea de pradă a lui Mircea cel Bătrîn, îndreptată împotriva akîngilor din Karînovast⁶⁷ se vede silit să pornească împotriva voievodului român („Era cel mai vestit dintre principii ghiaurilor ce erau în vremea sa...”). Ocolind Brusa, trcece pe la Gallipoli (Gelibolu) în Rumelia: „Fiind aproape anotimpul iernii și dat fiind că nu erau zilele (potrivite pentru) expediție (...) a ajuns la Edirne, casa împăratiei (...) În acca iarnă, făcînd popas, s-a oprit în pomenitul loc plăcut. S-a preocupat de oastea și de ordinul pentru expediție, în timpul verii, în țara Valahiei...”⁶⁸. — Subl. ns.

Din informația de mai sus e de reținut mai ales precizarea: „în timpul verii” — atunci planuia sultanul să dea lupta răzbunătoare cu Mircea. Dar vara cărui an? V. Veliman dă răspunsul în felul următor: Baiazid aflat de incursiunea lui Mircea spre sfîrșitul toamnei 793 H, potrivit cronologiei musulmane, dat fiind faptul că expediția ca atare, împotriva românilor, e menționată de Ibn Kemal sub anul 794 H (= 29 XI 1391 – 16 XI 1392) — ceea ce este, desigur, corect ca raționament. Dar orientalistul nostru are tabele proprii de calculare a cronologiei musulmane, căci adaugă un coeficient — 3 — acolo unde întîlnescă yreun an — H, în cazul citat mai sus cchivalind sfîrșitul toamnei 793 H cu (circa) „noiembrie 1391 (iar dacă adăugăm trei ani: 1394)” — și îndată: „În lunile de iarnă — în mod logic, în 1392 (respectind cronologia musulmană) sau 1395 (avind în vedere maniera de antedatare din cronicile otomane) — subl. ns., N. C. — Baiazid a rămas în palatul său de la Edirne, luînd măsurile cuvenite pentru pregătirea expediției planuite să aibă loc în timpul verii (yazin, și nu pentru viitor, cum s-a tradus, făcîndu-se probabil confuzie cu turcescul yarın = „mîine; în viitor”)⁶⁹. Se înțelege cu ușurință, potrivit interpretării lui V. Veliman, că e vorba de vara anului 1395. Să trecem însă mai departe.

Baiazid — mai arată Ibn Kemal — „a plecat spre locul bătăliei din țara Valahiei (...) a luptat cu rebelul căruia ei li zic Mircea (...) (Era) în primăvara anului șapte sute nouăzeci și patru, cănd în pătrimea locuită a pămîntului, cu primăvara plină de semnale nouilui⁷⁰, s-a întîmplat plecarea de bun augur” — ceea ce, potrivit comentariului lui V. Veliman „Ar fi vorba, de fapt, de primăvara anului 1392 sau — iarăși în virtutea procedeului antedatării — de primăvara anului 1395”⁷¹. Aceasta este în ultimă privire *informația-cheie* oferită de cronicarul otoman — fapt subliniat de altfel, cit se poate de explicit, în finalul studiului lui V. Veliman, antologic în sine: căci atinge performanța de a aduna în același pasaj aproape toate erorile de interpretare legate de datarea momentului-Rovine⁷². De ce și unde se găsește în cazul cronicii lui Ibn Kemal?

Evident, răspunsul — am și văzut — constă în *tezism*: data „1395” trebuie să reziste oricarei probe. Desigur, autorul citat și-a luat anumite măsuri de precauție — de pildă în privința „antedatării”, procedeu realment folosit în cronistica otomană veche, de unde și incurcăturile pe care le provoacă în istoriografie, căci, scrie V. Veliman, cronicarii otomani nu dovedesc „o bună cunoaștere a evenimentelor din perioada imediat următoare (*luptei de la Kosovo, 15 VI 1389, n.ns.*), pe care le antedatează, de obicei cu doi-trei și chiar patru ani”⁷³. În acest caz, am crede că-i mai potrivit coeficientul 2 pentru calcularea datelor scrise de cronicarii otomani (de pildă, adunat cu 1392 ...). Dar nu e nevoie deloc de asemenea calcule! Excepția de azi ai lui Ibn Kemal nu pomenește de faptul că o expediție urzită pe cîntru vara anului X (fie acesta și 1395) e realizată totuși în devans — în primăvară: dar în aşa fel, încît după bătălie (cum indecisă...) sultanul să-si retragă ostile în grabă peste Dunărc, dar să urzească o nouă expediție — textual: „Preafericitul monarh s-a întors cu noroc la casa împăratici sale. În iarna accea⁷⁴, stînd la Edirne, s-a îngrijit de armie,

⁶⁶ *Cronică turcești privind fările române*, Extrase, I, de M. Guboglu și M. Mehmed București, 1966, pl 39, 48, 110.

⁶⁷ Aurel Deccu, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 140–155. (articol din 1953; expediția dateată 1393).

⁶⁸ V. Veliman, *op. cit.*, p. 410–411.

⁶⁹ *Ibidem* (n. 115, cu referire la A. Deccu, *op. cit.*, p. 145: „Pentru viitor, el hotărî a întreprinde ...”).

⁷⁰ La A. Deccu: „În primăvara anului șaptesuci nouăzeci și patru, în luna rebi care e plină de acțiuni bune” — l.c. (n. 3) și cu precizarea: „luna rebi I al anului 794 al hegirci. Accastă lună corespunde perioadei 27 ianuarie – 25 februarie 1392”.

⁷¹ V. Veliman, *op. cit.*, p. 412.

⁷² *Ibidem*, p. 428–429. Cf. Al. V. Dișă, *op. cit.*, p. 270.

⁷³ *Ibidem*, p. 404 (n. 58).

⁷⁴ „Adică, iarna din intervalul 1392–1393 (sau 1395–1396)” — V. Veliman, *op. cit.*, p. 413 (n. 132).

pentru ca, în timpul verii, să treacă iarăși în Valahia”⁷⁵ — Subl. ns. Clar pentru oricine: după luptă, scrie Ibn Kemal, sultanul Baiazid a iernat la Adrianopol! Nu știm — nici măcar cu aproximație — cît a durat campania lui Baiazid în Tara Românească, dar în lumina spuselor lui Ibn Kemal ne îndoim că ea ar fi putut dura din primăvară pînă în toamnă... Oricum, tocmai pasajul abia citat ne poate indica anotimpul în care s-a dat bătălia: toamna!

Cam aceeași substanță „probatorie” au și unele preținse izvoare orientale referitoare la Rovine — cazul scrisorii adresate de Timur Lenk lui Baiazid: ar fi vorba aici și de campania sultanului împotriva lui Mircea, desfășurată — se crede — în toamna (mai exact: vară-toamna) anului 1395⁷⁶, sau, cum consideră alții, în primăvara aceluia an, drept care i se acordă acestui izvor o „importanță excepțională”, ca de obicei⁷⁷. E destul de greu să împaci cele două opinii și aceasta pe baza unui document nu prea dezbatut în istoriografie (e cunoscut de altfel de puțină vreme). Un fapt e cert: în scrisoarea hanului mongol e amintit „războiul sfînt” purtat de Baiazid împotriva „ghiaurilor” — iar aceștia sunt precizați: „ghiauri frinci (*bâ-küffâr-i Ferenk*)”; apelativ sub care orientalii musulmani li desemnau, îndeobște, pe apusenii Europei (iar prin extensie, pe papistași)⁷⁸, *niciodată însă pe românii nord-dunăreni!* Or, se știe că după luptele din Tara Românească — aşa cum indică de altfel și sursele otomane — Baiazid și-a îndreptat ostile împotriva unor ținuturi din Peninsula Balcanică: la Salonic (potrivit lui Enveri), îndeosebi însă „spre Moreea” (Orudj) sau „în părțile Moreei” (Neșri)⁷⁹, unde nu lipseau tocmai „frincii” (iar aceștia, nu întimplător, îl sprijineau pe despota din Mistra, Theodor Paleologul, care — după Serez, v. *infra* — o rupsese cu Baiazid!)⁸⁰. Altminteri, nu incapă îndoială că astfel de desfășurări otomane aveau și caracter preventiv, ele încercind să intimideze popoarele din Balcani, captate și încurajate de cruciata antiotomană pregătită în Apus de regele Sigismund al Ungariei.

4. UN LANȚ DE EVENIMENTE POLITICO-MILITARE ȘI UNA DIN VERIGILE SALE: BĂTĂLIA DE LA ROVINE (10 X. 1394)

Nu vom insista în privința desfășurărilor care încadrează *momentul Rovine*, decit în măsura în care va fi necesar să explicităm mai pe larg datele înfățișate în fig. 1, iar aceasta are menirea să ilustreze și grafic ceea ce, de multă vreme, a fost sesizat în istoriografie: marea confruntare dintre Mircea cel Bătrîn și Baiazid nu reprezintă un fapt istoric izolat, ci o verigă de seamă dintr-un lanț de desfășurări procesuale pe planuri multiple, vizând întreaga Europă centrală și de sud-est⁸¹. A scăpa din vedere întregul lanț (cît poate fi acesta perceput) sau a-i încurca și schimba verigile, a uită de plasamentul lor (inclusiv pe scară cronologică) — toate la un loc și fiecare în parte nu pot face decit să întunecă, dacă nu chiar să anuleze contururile adevărului istoric, provocind confuzii și derutind, ceea ce duce la blocaj în cercetare. Într-adevăr, ce alte implicații mai are faptul că un reper de

⁷⁵ Ibidem. Asupra acestui pasaj ne-a atras atenția colegul dr. P. Diaconu.

⁷⁶ Tahsin Gemil, RRH, XV (1986), 1—2, p. 15—18; idem, în *Marea Mircea Voievod* (1987), p. 346—348 — cf. Ilie Minea, *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund. Note istorice*, București, 1919, p. 59—63, 69—70.

⁷⁷ N. Stoicescu, *Bătălia* (1986), p. 49—50 (n. 45).

⁷⁸ T. Gemil, op. cit., p. 347 (cu bibl.).

⁷⁹ *Cronici turcești*, I, p. 39, 49, 113—114; cf. T. Gemil, op. cit., p. 345 (n. 62); în legătură cu lucrarea lui Stanford J. Shaw — vezi totuși critica nimicitoare a lui Speros Vryonis Jr. (c. 125 p. !) — Offprint from *Balkan Studies*, Thessaloniki, 24, 1/1983.

⁸⁰ Date generale la Antoine Bon, *La Moree franque, Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la Principauté d'Achaïe (1205—1430)*, Paris, 1969, p. 529 și urm. Vezi mai ales Raymond Loenertz, O.P., *Pour l'histoire du Péloponnèse au XIVe siècle. 1382—1404* (1943) — în R.J. Loenertz, *Byzantina et Franco-Graeca. Articles parus de 1935 à 1966*, réédités avec la collaboration de Peter Schreiner, Roma, 1970, p. 227 și urm. Autorul, însă, și-a provocat sîse mari încurături, iar aceasta datorită preluării grăbitice a concluziei lui Radojičić cu privire la datarea bătălicii de la Rovine — vezi explicațiile forțate de la p. 383, n. 3 (în plus, crede că Rovine se localizează în ... Bulgaria, cf. p. 243, 254).

⁸¹ P.P. Panaiteescu, *Mircea cel Bătrîn* (1944), p. 236 și urm.; Barbu T. Cămpina, în *Scrieri istorice*, ed. D. Mioc, E. Stănescu, I. București, 1973, p. 248 și urm.; N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1981, p. 81, și urm. O cercetare aprofundată întreprinde însă Viorica Pervain, *Din relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, în AIIAC-N, XVIII (1975), p. 89—117.

importanță bătăliei de la Rovine este încașat (ca să nu zicem *înghesuit* de-a binele) acolo unde vor unii, la „17 mai 1395” — uitându-se de alte repere (= verigi ale lanțului amintit), riguroș sau cert dateate, *anterioare însă lunii mai 1395 și totuși în strînsă legătură cu confruntarea dintre Mircea și Baiazid?*

Căci, lucruri îndeobște bine stabilite, Mircea cel Bătrân s-a aflat curând după Rovine în situația de a părăsi tronul din Argeș, unde s-a instalat un necunoscut, Vlad I⁸²; la 7 III 1395, la Brașov, voievodul român încheie tratatul cu Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei — un pact politico-militar pe picior de egalitate îndreptat împotriva otomanilor⁸³, care, între alte merite l-a avut și pe acela că nu a rămas literă moartă, ci a avut *aplicabilitate imediată*, inclusiv în ce privește recuperarea pentru Mircea a tronului din Argeș (ceea ce se petrece, efectiv, abia către sfîrșitul anului 1396, *infra*). Există o întreagă literatură în legătură cu cele de mai sus⁸⁴ — astfel de evenimente (= verigi ale lanțului amintit) nu au fost ocolite nici de adeptii tezei *pro-1395*; dar cu prețul unei colosale inversări de situații (*de verigi!*) — căci în viziunea lor, în chip necesar (fatalmente) tratatul de la Brașov precede bătăliei de la Rovine, efectul stă în fața cauzei... (și e vorba doar de o parte din certearea românească; străinii, de regulă, nu sunt preocupăți de așezarea corectă, nici măcar geografică, a unor astfel de repere⁸⁵). Un autor recent introduce în medievistică ne deslușește în felul următor opțiunea sa: „Este împedite că în funcție de datarea bătăliei se ordonează și evenimentele politice, diplomatice și militare din anii 1394—1396; dacă spre exemplu bătălia de la Rovine a avut loc la 10 octombrie 1394, atunci tratatul de la Brașov este semnat de un domn fugar, victorios — e drept —, dar incapabil să-și fructifice izblînda; dacă bătălia de la Rovine s-a desfășurat la 17 mai 1395, atunci tratatul de la Brașov o precede (*sic!*), iar Mircea era un domn, stăpîn necontestat în țara lui”⁸⁶. Vădit lucru, în raționamentele de mai sus subzistă cîteva fisuri, decurgind îndeosebi din viziuna triumfală cu privire la victoria de la Rovine; altminteri, oricine poate sesiza că în litera și spiritul tratatului de la Brașov nu a intervenit nici o poleială — realitățile erau atunci mai amare, chiar /dacă/ stau în bună parte ascunse documentar.

Ne întoarcem deci la *fig. 1*, prin care încercăm să sugerăm (ca pe un portativ — v. *supra*, n. 4) coerenta și interacțiunea unor evenimente din perioada anilor 1393—1396, cu accent pe *momentul Rovine* și consecințele sale. Nu putem reda tot ce știm — o triere a faptelor se impune, pe cind altele care ne-ar interesa la maximum rămîn în umbră, datorită penuriei documentare.

În partea stîngă a tabloului ne întîmpină suita celor trei evenimente care, înegale ca semnificație, au un numitor comun: prefața căză invazia lui Baiazid în Tara Românească. Înfringerea Bulgarilor lui Șişman (căderea Tîrnovei, 17 VII 1393 v. *însă infra*, n. 103) nu putea decit să-i pună în gardă pe Mircea și pe Sigismund, aflați atunci pe poziții cvasi-inamice (se uită de tratatele voievodului român cu regele polon!), iar raidul militar întreprins de voievod împotriva aktingilor din Karinovasi (în legătură cu desfășurări ce avuseseră loc anterior la Dunăre și mai ales în Dobrogea, la Cilistra)⁸⁷ arată clar că Mircea cel Bătrân nu putea fi intimidat de puterea lui Baiazid. Nu cunoaștem cind anume a avut loc această incursiune în *udj-ul* otoman rumeliot, dar faptul că toate sursele otomane vorbesc de ea și de *răzbunarea* imediată a sultanului indică, nefindoielnic, un interval scurt între Karinovasi și Rovine (care ajunge, în viziunea *pro-1395*, la peste un an și jumătate...). Între aceste două trebuie intercalat însă *momentul-Serres* (sau *Serez*): intrunirea vasalilor săi în Macedonia, unde probabil că Baiazid le-a impus participarea la expediția împotriva lui Mircea

⁸² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1900, p. 65 și urm. Cf. Gh. T. Ionescu, *Contribuții la cronologia domniei lui Mircea cel Bătrân și a lui Vlad voevod în Tara Românească*, în *Studii și materiale. Contribuții ale cadrelor didactice de la Institutul pedagogic București* (1957), p. 263 și urm; vezi Ștefan Ștefănescu, *Tara Românească de la Basarab I, întemeietorul* pînă la Mihai Viteazul, București, 1970, p. 52—53; idem, *Rev. Ist.* 39 (1986), 7, p. 620 și urm. — vezi *infra* n. 103.

⁸³ DRH, D—1, p. 138—142.

⁸⁴ *Supra*, n. 81—82.

⁸⁵ Cf. Loenertz, 1.c. (*supra*, n. 80).

⁸⁶ Constantin Căzănișcanu, *Pe urmele lui Mircea cel Mare*, București, 1987, p..101.

⁸⁷ A. Decei, *op. cit.*; N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 93 și urm.

ccl Bătrîn (au scăpat totuși, pe rînd, Manuel II și fratele său Theodor — „din mijlocul lupilor”, va spune mai tîrziu basileul însuși, în orația funebră pînă la despotul din Mistră)⁸⁸.

Nu avem motive să ne îndoim că, o vreme, regele Ungariei nu a fost prea receptiv la posibilele demersuri întreprinse de Mircea, care se pregătea să-l înfrunte pe Baiazid. Căci din anul marii confruntări se păstrează o scrisoare a lui Sigismund, trimisă din Buda (26 V 1394) lui Gheorghe (Grigore) de Beclan⁸⁹, înscrinut cu solii pe lingă Mircea — dar în aşa fel incit el trebuia să treacă și pe la Frank Szécsényi, voievodul Transilvaniei, de la care trebuia să primească probabil deslușiri, etc. Un izvor cu conținut destul de alambicat, care arată mai degrabă indecizia regelui; de altfel, itinerarul urmat de Sigismund după sederea sa la Buda (vezi fig. 1, linia SIG) ne dezvăluie nu numai faptul că el nu s-a implicat deloc în bătălia de la Rovine (10 octombrie 1394), preferind expectativa din partea de vest a pămîntului românesc⁹⁰, dar chiar cu Mircea însuși s-a întîlnit o dată la Brașov (7 III 1395), iar a doua oară abia pe cîmpul de luptă de la Nicopol (25 IX 1396)!

Așadar, Mircea cel Bătrîn s-a luptat cu Baiazid, la Rovine, fără a fi primit sprijinul cuiva⁹¹ — și tocmai acest fapt istoric demonstrează, de la sine, inanitatea tezei că bătălia s-ar fi desfășurat la „17 V 1395”, chipurile după tratatul de la Brașov. Nimeni, de la Iasdeu încoace, nu a încercat să explice *absența* de pe cîmpul de luptă, în fruntea oșilor salci, a lui Sigismund de Luxemburg (flagrantă încălcare a clauzelor tratatului — *supra*, n. 83), evident la „17 V 1395”, la Rovine⁹² — în timp ce *prezența* unor trupe regale e atestată tot în Tara Românească, tocmai în virtutea respectării de către rege a acelaiași tratat. Căci evenimentele de după 10 octombrie 1394 (Rovine) și mai ales de după 7 martie 1395 ne dezvăluie, în sfîrșit, acțiunca sinergetică Sigismund-Mircea⁹³, adică pe termînul luptei anti-otomane, iar în ceea ce îl privește direct pe Mircea, al luptei împotriva lui Vlad I.

Într-adevăr, la 6 IV 1395, Sigismund anunță deja: „am hotărît să trimitem acum pe măritii bărbați, Stefan de Lossonch, fostul ban, și pe Francisc, fiul fostului comite Stefan de Bubek, și pe alți baroni, cavaleri și fruntași de-a noștri în expediția noastră pe care o facem împotriva turcilor în Tara Românească (*nunc, pro nostra expeditione exercituali contra Turcos habita, in partes Transalpinas.*)”⁹⁴ Turci în Tara Românească cu mai bine de o lună înainte de „17 V 1395, Rovine”? Posibil, desigur — dar aceasta înseamnă că o invazie otomană se petrecuse și anterior datei izvorului din care am citat, cu certitudine deci și anterior tratatului de la Brașov; nu începe îndoială, așadar, că aici e vorba de *terci râmași în Tara Românească după bătălia din toamnă* (Rovine, 10 X 1394), împotriva acces-

⁸⁸ Vezi *Lógos epítáphios* (1407), ed. J.P. Mihne, PG, 156 (1866), col. 225 și urm. (episodul Serez: col. 221—228); cf. Phrantzcs, ed. V. Grecu, 1966, p. 199; Chalcocondyl, ed. Darkó, II (1923), p. 74—75 (vezi și „Glasnik-SUD” XII/ 1860, p. 448: Serez, 1393). Întrunirea de la Serez a avut loc *înainte de 20 II 1394*, cum a dovedit Locnertz, pe baza scrisorii, cu această dată, pe care ducele Renier de Athena o trimite fratelui său, Donato Acciaiuoli — 1.c., p. 246, cu bibl. Evident, cum am arătat, autorul nu își poate explica suita evenimentelor din ținuturile grecești — respectiv mișcările lui Theodor despotul (mai ales după evadarea acestuia din tabăra sultanului de lingă rîul Spercheios-Thessalia) și mai ales ale lui Evrenos-bei: acesta din urmă, se știe, luase parte la bătălia de la Rovine, din *toamna* anului 1394, pentru ca la sfîrșitul acelaiași an⁹⁵; sau la începutul celui următor să fie trimis de Baiazid în Peloponez — cf. Loenerz, *op. cit.*, p. 253—254.

⁸⁹ DHR, D—I, p. 129 — v. Mályusz Élemér, *Zsigmondkori oklevélkár*, I, Budapest, 1951, p. 381 (nr. 3464), lucrare pe baza căreia, îndeosebi în ultima vreme, au fost stabilite itinerariile regelui Sigismund, care ajută la determinarea cronologică a unor circumstanțe istorice — v.n. urm.

⁹⁰ De pildă, regele se afla în comitatul Timiș, la O m o r (în ziua de 10 VIII 1394), pentru ca apoi să stea la T i m i s o a r a (în zilele de 12—20 IX, 12 X și 30 XI — deci exact în momentul desfășurării bătăliei de la Rovine), v. aici fig. 1/SIG.

⁹¹ D. Onciu, *op. cit.*, (1918), p. 240—242 (n. 20), 250. P.P. Panaiteescu, 1.c.

⁹² „Mai tîrziu, în 1399 (*infra*, n. 95, n. ns.), Miroea va invoca litera acestui tratat, reproșându-i suveranului ungar că, la Rovine n-a venit cu armata în persoană” (subl. ns.) — scrie Al. V. Diță, „Anale de istoric”, 1.c., p. 40, dînd deci de înțeles că regele și-a trimis totuși oastea, dar sub comanda unui dregător!

⁹³ D. Zamfirescu, în *Marele Mircea Voievod* (1987), p. 290—291.

⁹⁴ DRIH, D—I, p. 149—150. Apare cel puțin ciudat comentariul în legătură cu accastă scrisoare către același comite de Beclan: „De reținut deci faptul că, în aprilie 1395, se știa de proiectata campanie otomană împotriva Țării Românești” (subl. ns.) — v.N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 58.

tora, potrivit tratatului convenit, își îndrepta regele Sigismund avangarda („eci patru sute”, cum mai c denumită)

Dar mica ostire a fost zdrobită (fig. 1, SL), fiind ucis și Stefan de Losoncze (Lučenec), ceea ce stim cu certitudine⁹⁵; în schimb nu cunoaștem unde s-a consumat lupta cu turci și cind anume. O ipoteză plauzibilă indică partea de vest a Țării Românești, între Severin și linia Jiului, iar ca dată — luna mai 1395⁹⁶, în orice caz cu destul timp înainte ca regele Însuși să vină cu oastea sa (la 6 VII 1395 el se afla deja lingă Cimpulung)⁹⁷ și ca ecoul acestor evenimente să străbată, prin Venetia, la Paris (v. *infra*, Cronica de la St. Denis). În lumina acclciașii ipoteze, în canevasul desfășurărilor e introdus și Vlad I (cu acesta, ajutat de turci, s-au luptat Stefan de Losoncze și Francisc de Bubek)⁹⁸, ceea ce iarăși este plauzibil; căci mai tîrziu cu numai doi ani, regele Sigismund preciza un fapt peste care azi se alunecă: cînd intra el în Tara Românească — „se puseră în mișcare oști puternice de români și turci (*Olahorum et Turcorum*), care căutau și se nevoiau să ne aducă pagube nouă”, iar cetatea Nicopolului Mic (Turnu) — „ce se afla în mijilie Jor” — a fost cucrită de rege după un asalt și după ce „noi (ii) puneam pe fugă pe acei români și turci cu fruntașii și căpitanii lor”⁹⁹. Să fi fost aceștia românii lui Mircea?! — exclus; erau ceci supuși lui Vlad I, care în 1395 (probabil încă în preajma încheierii tratatului de la Brașov) ajunsese în stăpînirea părții de vest și centrale a Țării Românești, inclusiv a capitalei — Argeșul. Nu e de mirare, în consecință, că acclciașii români (*multitudo Olahorum*) îi atacă pe rege și pe ai săi în apropiere de Severin (așadar pe drumul de întoarcere spre Buda; la 25 VIII 1395, el se afla deja în ceteata dunăreană)¹⁰⁰ — mai exact: pe culmile muntilor, „zise în vorbirea obișnuită Posada (*wlgo Pazzata dicta*)”, cum preciza Sigismund Însuși peste doi ani¹⁰¹. Îndiscutabil, aici e vorba de românii lui Vlad I, de împotrîvirea acestuia în fața lui Sigismund — niciidcum de ai lui Mircea cel Bătrîn, de „strălucita biruință” a acestuia împotriva lui Sigismund¹⁰². Nu insistăm: problema intrării pe scena istorică a lui Vlad I¹⁰³, incitantă dar de real interes științific, ține neîndoilenic de momentul Rovine, iar rolul acestui personaj enigmatic (care avea armată, bătuse monede și închisese tratate intărîtere cu sigiliul mar al țării) se conturase încă în prima parte a anului 1395; cercetării viitoare, lipsite de prejudecăți, sint deci mai mult decit necesare.

De altfel, toate aceste evenimente — și în substanță lor, măcar — își găsesc un explicabil ecou în alte medii social-istorice europene, respectiv în Europa catolică a anului 1395. Un izvor, des invocat în legătură cu cele infățișate mai sus (limitativ desigur) este *Cronica călugărului de la Saint-Denis*. Însemnările făcute în abația din Paris ne interesează îndeaproape, căci sunt strict contemporane cu evenimentele. Desigur, ele nu sunt fără cusur, în-

⁹⁵ DRII, D-I, p. 173 — mult discutata scrisoare a regelui către comitele Ioan de Pásztóh, fost jude al curții. Document de maximă insenătate: amenințat iarăși de invazia otomană, Mircea s-a adresat regelui Sigismund, iar acesta — comitelui amintit: „...lăsind deoareate toate treburile, să sim datori a merge noi înșine (ca în tratatul de la Brașov!, n. ns.) fără întriziere în părțile acclcia și să ajutăm neputința sa, să nu-l părăsim, cum am făcut altădată (quod ipsum, sicuti alias fecimus, non derelinquamus)” (subl. ns.); precizare care, împreună cu alte fapte, infirmă de la sine tocmai presupusa ‘sinergic’ româno-ungară pe cîmpul de luptă de la Rovine — v. aici fig. 1/SIG, ROV. Mai departe, în document se arată: „Nu este îngăduită întrizarea, cum s-a întîmplat altădată, anunț pe vremea lui Stefan, banul de Losoncze, chd am fost nevoiți să dăm de trei ori solda înainte de a fi putut stringe toată armata, și, mai înainte de a fi fost strinsă din toate părțile, a pierit de sabia turcilor numitul Stefan banul împreună cu ostașii săi, din pricina întrizării și nepăsării altora, îndatorați și ei. Si atunci a fost pierdută Tara Românească și Dunărea a ajuns în stăpînirea dușmanului (tunc quoque Wolaha perdita et Danobius in potestatem hostium est redactus)”. Vezi și relatarea din cronică lui Ioan de Thurocz, ed. I. G. Schwandtner, SRII, I, 1766 (Vindobona), cap. 16, p. 290—291.

⁹⁶ V. Pervain, *op. cil.*, p. 101—103 (p. 102, n. 66: despre văduva fostului ban Stefan, care la 16 IX 1395 lua un sat în stăpînire; v. și Gh. T. Ionescu, *op. cil.*, p. 276).

⁹⁷ DRH, D-I, p. 150—151 — v. aici, fig. 1/SIG-TUR.

⁹⁸ P.P. Panaiteescu, *op. cil.*, p. 253—255.

⁹⁹ DRH, D-I, p. 158—160 (diploma pentru ecata nobililor de Kanisza, 8 XII 1397; v. și p. 176—177, diploma din 17 II 1401).

¹⁰⁰ Vezi doc. din anexa la articolul V. Pervain, *op. cil.*, p. 115—16.

¹⁰¹ DRH, D-I, p. 155—157 (6 VI 1397) și p. 182—183 (12 VII 1401) — diplome pentru banul Nicolac de Gara; v. lucrarea noastră, *Mircea cel Bătrîn* (1981), p. 114—116.

¹⁰² Cum afirmă N. Stoicescu, *op. cil.*, p. 61—63, 81—82 (n. 76, 79).

¹⁰³ Mai nou: Octavian Iliescu, RRH, 27 (1988), 1—2, p. 73—105 — o discuție scrisă, documentată (eu uncle opinii ale autorului nu sintem înșă de acord).

deosibi în privința acurateții informațiilor — fapt explicabil: cum declară călugărul-scriitor ele provineau din zvonuri, de la persoane de bună credință, oricum erau *știri filtrate*, cu atit mai mult cu cit, la Paris, ajunseseră prin intermediul Veneției — textual¹⁰⁴ (v. aici fig. 1, SD), în traducere:

„Din orașul Veneției au fost trimiși soli la regele Franței în luna iulie (1395), care au înștiințat că pe dușmanul Crucii, principele Lamorat (Murad I) l-a ucis într-o luptă, cum am să spun. În anul care deja s-a scurs (*Anno quippe elapso*), auzind Turcul că s-a făcut pace între regii Franței și Angliei și că aceștia au hotărît să meargă împreună cu o puternică oaste, contra lui — el atit s-a înfricoșat la auzul veștii înșelătoare, încit a fugit spre ținuturile lui, cu gândul să strângă o nouă oaste de sarazini. Căci atunci se simțea slab în privința oamenilor săi. Dar în acest an (*Et ideo anno isto*) el a adus cu sine o aşa de mare mulțime de turci, prin Valahia și Bulgaria, care îi fusese ră alunci supuse (*per Walachiam et Bulgariam, sibi tunc subditas regiones*), încit se făcea că în scurtă vreme va supune întreaga creștinătate; dar, cu voia Domnului, nu și-a văzut împlinite planurile. Căci la vestea sosirii lui, ilustrul rege al Ungariei a adunat în grabă oaste...” (urmărază peripețiile celor „patru sute”, înfringerea — la trecerea unei ape, apoi descrierea strădaniilor lui Sigismund, în fața nobililor înfricoșați, care se eodeau să se adune — ceea ce consună cu uncle documente regale).

Pasajul din Cronică (redat la noi pentru prima oară în întregime) este aşadar doar parțial edificator, sub raport cronologic de pildă: ar rezulta că intervenția „Turcului” (e-teste: *Baiazid*) a afectat, în 1395, simultan, Valahia și Bulgaria — ceea ce, se stie, e inexact: accasta din urmă era supusă încă din 1393. În realitate, călugărul-cronicar recepționase *știri* care, în conexiunea lor, porneau din bătălia de la Kosovo (în care murise Murad I, 15 VII 1389), iar din cele proaspete cu totul, în legătură cu evenimente desfășurate în decurs de mai puțin de un an — în raport cu data venirii solilor venețieni, *iulie 1395* — abia dacă își reținuseră fondul informațional, de unde și incongruențele firești. Important e altceva în acest izvor medieval francez: succesiunea faptelor, *grossu modo*: o intervenție militară turcească, o primă ripostă militară a lui Sigismund, urmată de a doua — adică tocmai cele infățișate mai sus și decurgind din clauzele (motivația) tratatului de la Brașov. Altfel spus acest izvor nu validează în nici un fel teza *pro-1395* cu privire la Rovine¹⁰⁵.

Ajungem astfel în partea dreaptă a tabeloului istoric (fig. 1,C), unde indicăm locul ccluiultat izvor contemporan, de care ne-am ocupat și anume, actul de danie pentru m-reia Petra, din octombrie 1395; în canevasul faptelor, acest izvor — prin chiar plasamentul său pe scara cronologică — accentuează parcă și mai mult dramatismul aceluia prim an scurs de la desfășurarea marii bătăliei de la Rovine. Mai departe, pe parcursul anului 1396 îndeosebi, lucrurile rămân cele stabilite — întărirea stăpiniștilor lui Vlad I, cum rezultă din scrisoarea adresată sibienilor de episcopul Maternus al Transilvaniei (21 III 1396), ea dezvăluind dc pe atunci politica duplicitară a regelui Sigismund față de Mircea voievod¹⁰⁶, ca și din singurul document păstrat de la noul stăpinitor din Argeș, Vlad I însuși, adică din actul de închinare către coroana Poloniei (28 V 1396)¹⁰⁷. De altfel, Vlad I va mai fi în măsură, pe plan militar cel puțin, să împiedice retragerea regelui și a oastei sale prin Țara Românească, după

¹⁰⁴ Ed. L. F. Bellaguet, *Collection de documents inédits sur l'histoire de France*, t. III Paris, 1840, p. 386—387.

¹⁰⁵ Vezi și „Scrisoare tinguitoare (*Epistre lamentabile*)” a lui Philippe de Mezières — în Froissart, *Oeuvres*, ed. Kervyn de Lettenhove, XVI (1872), p. 510—511: scriind îndată după înfringerea cruciașilor la Nicopol (25 IX 1396) — v. aici fig. 1/NIC — izvorul citat arată că înfringerea sultanului *Baxeth* avusese loc „cu aproape trei ani” în urmă, ceea ce, desigur, nu ne duce către anul 1395. Acest izvor, semnalat de N. Iorga (1892), nu a rămas necunoscut lui C. Jireček, aşa cum dovedesc adnotările pe un exemplar din ed. Brun (Odesa, 1878) a scrierii sale aici citate — vezi *Istorija na Búlgariet. Popravki i dopavki otu samija avtoru*, ed. St. Arghirov, Sofia, 1939, p. 251—252.

¹⁰⁶ Cf. DRH, D—I, p. 153—156 — pentru datare, G. Gundisch, „Jahrbuch f. Geschichts Osteuropas”, II (1937), p. 395—96 și versiunea din RRH, 13 (1974), 3, p. 415 și urm.

¹⁰⁷ Hurmuzaki, *Documente*, I—2, p. 374—475. Precizări utile la Oct. Iliescu, *op. cit.* p. 80—81.. Cu acest prilej, îndreptăm croarea de tipar („26 mai 1396”) din lucrarea noastră, citată — v. p. 117 —, deși în alt loc menționasem data corectă: *28 mai 1396* (v.p. 108: aici, însă, o altă eroare: actul de închinare al lui Ștefan I al Moldovei e menționat sub 6 I 1396, în loc de 1395, cum e corect).

dezastrul cruciaților de la Nicopol (25 IX 1396)¹⁰⁸; abia în finalul aceluiași an, datorită ajutorului venit din partea lui Știbor, voievodul Transilvanici¹⁰⁹, Mircea cel Bătrân îl vede alungat pe Vlad și preia stăpînirea peste întreaga Țară Românească¹¹⁰, cum sugerăm și în fig. 1/STIB/VL. Acest document de lucru, ca să epuizăm prezentarea sa, ne mai dezvăluie un fapt peste care nu se poate trece: pe baza actelor semnate de reglele Sigismund sau în legătură cu politica acestuia față de Țara Românească și Mircea cel Bătrân, rezultă împedire că ambii suverani, angajați prin tratatul de la Brașov împotriva otomanilor, se întâlnisceră abia acolo pentru prima oară, și nu pe cimpul de luptă de la Rovine; iar ulterior drumurile lor se vor reîntâlni, cu certitudine, doar la Nicopol (fig. 1/NIC).

Încheiem cu convingerea că am reușit, în lumina considerațiilor de mai sus, eliminarea din istoriografie a datării '17 mai 1395' privind marea bătălie de la Rovine – răiesind, implicit, credibilitatea datei de 10 octombrie 1394, singura deocamdată care concordă cu izvoarele vremii și se integrează organic – fără stridente – în ansamblul evenimentelor istorice petrecute în ultimul deceniu al veacului al XIV-lea în Sud-Estul Europei.

¹⁰⁸ Diploma pentru Știbor, 8 XII 1397 — DRH, D-I, p. 160—169 (de reținut: regle facc afirmația — nepropagandistică — despre Vlad voievod, „ridicat de numiții turci la conduceră zisci noastre Țări Românești (*protunc per dictos Turkos ad wayuodatum dictarum nostrarum Transalpinarum intrusus fuerat et promotus*)”).

¹⁰⁹ P.P. Panaiteanu, *op. cit.* Mai nou, Oct. Iliescu, *op. cit.*, pl 83—84. În problema reședinței lui Mircea cel Bătrân în acei ani de restrâște pentru el — vom aduce precizări cu alt prilej.

¹¹⁰ Sc cuvînă citat aici un studiu adesea uitat, al lui Alexandru Vasilescu, *Cetatea Dimbovița*, BCMI, 37 (1945), 123—126, passim — unde multe din izvoarcile (și problemele) discutate în finalul acestui studiu sunt prezente; din nefericire, regretatul istoric a identificat — se pare iremediabil greșit — locul scenei din 1396/97 undeva pe Dimbovița, la N de Tîrgoviște (între Voinești și Gemenea). Problema localizării *Cetății Dimbovița* nu este încă rezolvată în istoriografie!

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SIMPOZION BENJAMIN FRANKLIN

Simpozionul găzduit de Institutul de istorie „Nicolae Iorga” pe ziua de 19 aprilie a.c. începând cu orcle 15 a fost rodul unei cooperări care a inclus, de asemenea, Biblioteca Americană din București și Biblioteca Academiei Române. Din colaborarea acestora cu intenția de a marca și în România consacarea a 200 de ani de la moartea marelui revoluționar american și a omului de geniu Benjamin Franklin, au rezultat mai multe inițiative comune. Pe 18 aprilie intui deschiderea, la Biblioteca Academiei din București a expoziției „Benjamin Franklin — omul și opera” iar a doua zi, la 19 aprilie, la Sala Dalles a fost inaugurată o altă expoziție intitulată „Benjamin Franklin — diplomat”.

Simpozionul organizat la Institutul nostru și-a propus să realizeze în seria acestor manifestări, momentul de expunere și dezbatere pe marginea numeroaselor aspecte ale personalității și activității care fac din Benjamin Franklin un nume demn de a nu fi uitat nici în România. În fața unci asistențe care a numărat în jur de 80 de persoane aparținând lumii noastre științifice, culturale și diplomatice, lucrările simpozionului au fost salutate, din partea gazdelor de directorul Institutului, dl. Șerban Papacostea. Domnia sa a subliniat astfel, într-o scurtă alocuție, dubla semnificație a comemorării, care are menirea să marcheze atât omagiu bine-meritat pe care contemporanii îl datorează lui Franklin, figură luminosă între părinții fondatori ai Statelor Unite și mesajul universal de încredere în valorile democrației pe care Franklin își transmite pe cete vrem, pînă în zilele noastre, tocmai într-un moment în care și în România redescoperîrca democraticei preocupa intens întreaga societate.

Din partea Ambasadei Statelor Unite la București, lucrările simpozionului au fost apoi salutate de dl. C. Miller Crouch, consilier de presă.

Lucrările simpozionului, au fost încredințate spre conducere profesorului Paul Michelson, de la Ilunitgton College, din Indiana, Statelor Unite, cunoscut specialist american în domeniul istoriei moderne românești, aflat în prezent în România într-un stadiu de cercetare și documentare. Prima dintre comunicările anunțate a fost aceea susținută de Alexandru Vianu, nume de asemenea bine cunoscut între istoricii români care se preocupă de studierea trecutului Statelor Unite, care a conferențiat despre Franklin — *diplomat al revoluției americane în Europa*. Accentul principal s-a pus pe ceea ce Franklin aducea nou, de pe cete Atlantic, în diplomația vechii Europe, sub raportul ideilor și metodelor utilizate de el în urmărirea interesului națiunii sale pe care a reprezentat-o cu atită succes după cum se știe la curtea Franței.

Andrei Căpușan, istoric la Institutul „N. Iorga” a prezentat apoi textul *Franklin și drepturile omului*. Interesantă și nu lipsită de o mare actualitate, a căstă comunicare a subliniat expres drepturile și libertățile pe care Franklin le-a susținut cu tărie, pe care ca scriitor și om politic le-a promovat cu înflăcărare încrezător în efectul lor binefăcător deopotrivă pentru viața individuală și a societății. A rezultat, implicit, gindirea modernă, anticipativă, ce l-a animat pe Franklin, în această privință el dovedindu-se unul din marii precursori și celor care au contribuit la precizarea și formulararea domeniului drepturilor respective.

Despre Benjamin Franklin în Biblioteca Academiei Române a vorbit în continuare Radu Ionescu, critic de artă care, împreună cu Ioan Spătan, au prezentat concluziile ce se desprind din prezența unor numeroase volume ale operei lui și despre opera lui Franklin în bogatele colecții ale amintitici biblioteci. Achiziționate în epoci diferite, aceste lucrări scrise în engleză, franceză, germană sau română, mărturisesc elovent interesul viu care s-a manifestat la noi încă din secolul trecut pentru viața lui Franklin, pentru vasta sa activitate și operă.

Ce a însemnat mai exact marele revoluționar, om politic, diplomat, scriitor și om de știință american pentru români a reieșit de altfel și din următoarea comunicare purtând titlul *Benjamin Franklin în conștiința timpurie a românilor*, susținută de dr. Paul Cernovodeanu. Consemnind principalele mărturii și ecouri răspindite în publicațiile și tipăriturile românești ale secolului trecut, dr. Paul Cernovodeanu a reconstituit contururile imaginii pozitive pe care românilii au avut-o și au întreținut-o permanent, încorpind după 1834, despre Benjamin Franklin. Judecând după marele număr de reluări după operele lui Franklin, mai ales din cele moralizatoare, după bogăția primei ediții din lucrările lui apărute la noi ca și după comentariile elo-

gioase alcătuită din nume ale vieții noastre culturale, Franklin a fost incontestabil personalitatea cea mai larg cunoscută și cea mai înărgită de români dintre americani, într-o vreme când distanța dintre România și Statele Unite era încă destul de greu penetrată de informații și stiri.

Aspectele esențiale privitoare la *Interesul pentru Benjamin Franklin și opera lui în România modernă* au făcut obiectul comunicării următoare, cu acest titlu, prezentate de dr. Ion Stanciu. S-a remarcat împuținarea scrierilor despre Franklin după 1900, mai cu seamă datorită dispariției puzderiei de articole care-l făcuseră anterior atât de cunoscut publicului de la noi prin paginile presci. Totuși, o serie de conferințe și cărți despre Franklin sau cele cîteva traduceri ale unora din operele sale înregistrate pînă astăzi vădese meninerea interesului pentru viață, gîndirea și înșăptuirea marclui revoluționar american, fiecare generație adoptindu-l la noi după viziunea și gustul său. S-a remarcat astfel discrepanța existentă între imaginea cultivată despre Franklin pînă în anii 40 și cea de mai apoi, cînd s-a incurajat o percepție săracită și voit distorsionată chiar. S-a pus întrucătura dacă în noul context bătrînul Benjamin nu va putea redescoperi pentru noile generații, ceea ce el a fost de la început și anume un simbol al realizării de sine a omului în libertate în lumina adevărurilor universale, nepieritoare, capabil să implice, după cum ne-o demonstrează Franklin însuși inclusiv morală cu prosperitatea.

În final dr. Cornelia Bodea, pornind de la foileasele ce rezultă din cunoașterea imaginii reciproce, a comentat pe larg concluziile ultimelor cercetări menite să identifice adevărul autor al unui test interesant, care atinge istoria noastră exact în aceeași vreme în care Franklin trăia și scriea. Din această perspectivă, domnia sa a adus precizări edificatoare privind cunoașterea împrejurărilor în care a apărut, în coloniile americane, pamfletul intitulat *A letter from a gentleman in Transylvania* al căruia autor a fost în realitate Isaac Hunt. Scris în 1764, pamfletul folosește clemente din istoria Transilvaniei, care provenind însă dintr-o cunoaștere directă și corectă a trăecutului acelui provinție românești. Hunt a fost animat exclusiv de argumentarea proprietelor convingerii de nuanță loialist conservatoare care l-au situat pe o poziție opusă curentului revoluționar american. De aici și intersecțiile aspecte, ce au fost menționate, privind destinul lui Isaac Hunt un înfrînt al revoluției americane, în puternic contrast cu Benjamin Franklin.

După prezentarea comunicărilor s-au purtat discuții destul de ample în cadrul cărori s-au adus precizări suplimentare pe marginea celor aflate. S-au emis aprecieri privind contribuția aduse, sub raportul nouătății în informație și abordare. Profesorul Paul Michelson a apreciat apoi, în final, semnificația ce se poate desprinde din interesul arătat unui subiect ca acela al vieții și activității lui Benjamin Franklin, inclusiv al ccoarilor care-l fac în continuare pe bătrînul revoluționar american un contemporan și al lumii de astăzi.

Ion Stanciu

REUNIUNEA DE LUGRУ A REPREZENTANTILOR COMITETELOR НАЦИОНАЛЬНЫХ АЛЕ ИСТОРИКОВ ДИАСПОРЫ „ESTULUI EUROPEI”

În ziua de 1 februarie 1990 s-a desfășurat la Moscova, la invitația Comitetului național al istoricilor sovietici, o reuniune de lucru a reprezentanților Comitetelor naționale ale istoricilor din țările „Estului Europei”, potrivit formulii organizatorilor întîlnirii. La reuniune au participat reprezentanți ai comitetelor menționate din Bulgaria (Virginia Paskaleva, secretar), Polonia (Eugeniusz Duraczynski, vicepreședinte și Irena Spustek, secretar), RDG (Gerhard Birk, secretar), România (Mircea Petrescu-Dîmbovița, vicepreședinte și Dan Berindei, secretar), Ungaria (Hajdu Tibor, secretar), URSS (Serghei L. Tikhvinsky, președinte, A. O. Ciubarian, vicepreședinte, V. S. Silov, secretar) și ca invitați, doi reprezentanți ai istoricilor din Vietnam (By Ming Zan și Nguen Tua Hi). Au mai fost prezentați din partea sovietică, țara gazdă, directorul Institutului de Istoria URSS (A. P. Novoseltiev), al Institutului de Balcanistica (V. K. Volkov), al Institutului de Etnografie (V. A. Tiškov), precum și acad. I. S. Kukskin și profesorul Volobuiev, președintele Comisiei pentru istoria revoluției din octombrie (care a luat locul acad. I. Mint).

Președinția reuniunii a fost asumată de acad. S. L. Tikhvinsky, președintele Comitetului național al istoricilor sovietici și membru în Biroul Comitetului internațional de științe istorice.

Întîlnirea a fost menită să se facă un schimb de informări referitoare la pregătirile în vederea participării istoricilor din discipitile țări participante la Congresul internațional de știință

istorice de la Madrid de la sfîrșitul verii anului 1990. Reprezentanții prezenți au informat, pe rînd, despre stadiul pregătirilor, înfățișînd lista rapoartelor, corapoartelor și comunicările ce vor fi susținute. S-au semnalat totodată lucrările în curs de editare în fiecare țară în cîinstea Congresului internațional și s-au furnizat informații referitoare la numărul probabil al participanților. Potrivit datelor înfățișate de acad. Tikhvinsky, în calitatea sa de membru al Biroului Comitetului internațional de științe istorice, la Madrid ar urma să fie înregistrată prezența a circa 2500 istorici din zeci de țări de pe toate continentele.

Reprezentanții români au anunțat pregătirea pentru tipar a celui de-al VIII-lea volum din seria „Nouvelles Etudes d’Histoire”, a altui volum realizat la Iași, destinat, de asemenea, Congresului de la Madrid, precum și a bibliografiei istorice privind etapa 1985—1989; la aceste publicații ar urma să se adauge numerele speciale ale publicațiilor periodice de specialitate. A fost, de asemenea, prezentată lista contribuților românești: un coraport la o „mare temă”, două intervenții „privilegiate” la aceeași temă, două corapoarte la teme de metodologie și sapte la teme ale secției cronologice; tot românilor le revine și organizarea dezbatelor mesei rotunde privind *Romanitatea orientală și cea occidentală*, ca și susținerea unor rapoarte și comunicări la cel puțin cinci dintre organismele internaționale, afiliate sau interne ale Comitetului internațional de științe istorice (Comisia internațională de istorie ecclaziastică comparată, Comisia internațională de istorie militară comparată, Comisia internațională de studii slave, Asociația internațională de studii sud-est europene, Comisia internațională de mișcări și structuri sociale etc.).

Din informările prezентate a reieșit că mai multe din țările reprezentate la întîlnire — respectiv Uniunea Sovietică, RDG și Polonia — dețin un număr important de rapoarte ori responsabilități de teme, corapoarte și comunicări. Ungaria și Bulgaria dețin, ceea ce, dintii, două responsabilități de teme, iar cee de-a doua *una*. Datorită neparticipării reprezentanților noștri în perioada dictaturii, la mai multe reunii pregătitoare ale marii reunii de la Madrid, României nu i s-a atribuit nici o responsabilitate de temă și implicit nici un raport. În reuniiile ulterioare s-a obținut, uneori nu cu puține eforturi, inscrierea unor specialiști români cu corapoarte și comunicări ori cu „intervenții privilegiate”. În această situație, s-ar impune participarea țării noastre cu „efective complete”, mai ales a tuturor celor implicați. Într-o formă sau alta, în program, pentru a se putea reciști, cel puțin în parte, pozițiile României în istoriografia mondială, cu prilejul apropiatei întîlniri-bilant, ce are loc la cinci ani odată în cadrul congreselor internaționale de științe istorice.

Reprezentanții Comitetului național al istoricilor români au avut întrevederi cu A. O. Ciubarian, vicepreședinte al Comitetului național al istoricilor sovietici și director al Institutului de Istorie Universală, cu prof. V. Silov, secretarul Comitetului național al istoricilor sovietici și cu prof. V. Volkov, directorul Institutului de Slavistică și Balcanistică. Prof. Ciubarian, ca și prof. Volkov și colaboratorii săi — istoricii Vinogradov și Semenova, specialiști în istoria României — și-au exprimat dorința ca activitatea comisiei mixte de istorie româno-sovietică să fie reluată. A. O. Ciubarian a mai propus, în afara legăturilor interacademice existente, legături directe cu instituțile de profil din România și în special cu Institutul de Istorie „N. Iorga” (schimb de cercetători, participări la reunii, schimb de cărți, schimb de informații științifice etc). Delegații români au beneficiat în timpul șederii lor la Moscova de ospitalitatea prevenitoare a gazdelor.

Dan Berindei

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

* * * *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza*, vol. I, Edit. Academiei, Bucureşti, 1989, 347 p.

Trei cercetători de la Institutul de istorie „N. Iorga” — Dan Berindei, Elisabeta Oprescu și Valeriu Stan —, după o stăruitoare muncă de depistare, selecțare și transcriere a unor noi surse de informații, ne oferă acum o culegere de documente privitoare la domnia lui Cuza în răstimpul 1859—1861. Sunt ani de importanță excepțională, de tranzitie de la unuirea personală realizată prin dubla alegere spre integrarea instituțională politică a celor două Principate, spre unirea lor administrativă.

Informația oferită specialiștilor și în general cititorilor este inedită, valoarea ei constând în amplificarea imaginii asupra uneia dintre cele mai importante etape a procesului devenirii statului național. Ea provine din mai multe fonduri deținute de Arhivele Statului din București, de Ministerul de Externe și de Biblioteca Academiei Române. Parțial prin intermediul unor studii de specialitate, unele piese documentare au fost folosite, dar volumul în ansamblu se constituie pentru prima dată într-o valoroasă masă documentară care luminează extrem de nuanțat o primă perioadă din domnia lui Cuza.

Sub raport economic, statul național român încheiat sub forma dublei alegeri era confrontat cu numeroase dificultăți. Acestea erau cu atât mai acute cu cât survineau pe fondul unei crize mondiale ale cărei urmări se prelungneau pînă în 1859. Din aceste motive — cum se deduce din volum — un interes special dovedit de Cuza constă în modernizarea și unificarea sistemului financiar. Dar pentru ca legăturile economice dintre cele două provincii să se amplifice, au fost date primele dispoziții pentru îmbunătățirea sistemului rutier și construirea de poduri. Erau, firește, începururi modeste — cum le atestă sursele din volum —, dar sunt demne de menționat pentru că inaugurează o direcție politică clară. O pulsăție internă în direcția unei industriei naționale apărăea sub forma unor apeluri către domnitor. Deși inițial slabe, acestea exprimau, în fapt, un imperativ major. Preocupări economice reflectate de aceeași colecție vizează, printre altele, începururile instituțiilor de credit modern, sistemul monetar și dezvoltarea pieței interne pe calea amplificării bilbiurilor, o formă medievală de schimb, dar adaptată

la noile împrejurări moderne. Sunt dezvăluite și începurile unor ferme model, greu adaptate, dar demne de menționat pentru calea propusă în vederea depășirii agriculturii tradițional rutinieră și de slabă eficiență.

Un grup de informații atestă acuitatea problemei agrare, adică a necesității reformării sistemului de proprietate funciară și a relațiilor dintre clăcași și stăpini de moșii. Sunt de amintit în acest sens — cum relevă volumul — încercări parțiale de atenuare a contradicțiilor sociale, a conflictelor dintre clăcași și stăpini de moșii — în neputință de a da în acel moment dominat de lupta politică pe plan extern pentru recunoașterea dublei alegeri — o soluționare completă a celei mai acute contradicții antagonice din societatea românească. Din perspectiva acestei informații se înțeleg mai bine motivele amînării unor mari decizii cu caracter social.

Incepurile statului național sunt legate întrinsec și de urbanizare. Este, în fapt, vorba de reluarea unui proces deschis mai ales după 1829, după Tratatul de la Adrianopole, cînd schelele dunărene antrenate în circuitul economic european, se dezvoltau în autentice orașe profilate pe comertul cerealier extern. Acum, după Unire, procesul se diversifică prin extensiunea lui și la localitățile din interiorul țării. Ca atare — potrivit noilor informații — apare nevoie unor legături mai rapide și mai diverse dintre asemenea centre pe calea telegrafului și prin dezvoltarea serviciilor poștale române, inclusiv a diligențelor.

Volumul dă informații interesante privitoare la începurile organizării instituțional politice. În această privință, o anumită importanță o are Curtea de Casație, un organism unificator în acele momente de separație administrativă. și pentru că se aruncaseră bazele principiale ale statului de drept, printre indicațiile în această direcție sunt măsurile pentru constituirea corpului de avocați. Stipularea poziției subprefecților într-o societate care și căuta un făgăș instituțional modern venea, de asemenea, în întîmpinarea acelorași necesități.

Statul național vădește de la început preocupări pentru reorganizarea armatei și transformarea ei într-o instituție menită să-l

servească la nevoie. În acest sens prioritare apar nu numai unificarea și reorganizarea, ci și instruirea. Sunt astfel oferite informații despre sosirea unor specialiști francezi, precum și despre dotarea armatei cu unele mijloace de luptă. Frâmbințările și tendințele din mijlocul ostașilor își găsesc și ele o parțială reflectare, demonstrând complexitatea fenomenului militar în acei ani.

Învățământul public și cultura națională sunt domenii puternic impulsionate după 1859. Cîteva informații sunt concluzante sub raportul Învățământului sătesc, inaugurat în Țara Românească în 1838, dar aflat apoi într-o fază stagnantă din cauza lipsei de mijloace financiare pentru construirea localurilor de școală. Procesul apare deci ca o continuitate, ca o reluare cu rezultate mai bune, el diversificindu-se prin dezvoltarea Învățământului secundar și întemeierea Universității de la Iași. Introducerea progresivă a literelor latine în școală și în scrierea tipărită tocmai în acești ani constituie un proces parțial reflectat de noile documente.

Sub raportul vieții politice, suntem în posesia unui material care permite o mai nuanțată înțelegere a unor aspecte caracteristice. Nume de miniștri sau personalități apar în relații cu domnitorul sau asociații în diverse împrejurări speciale. Înțelegem astfel mai bine resortul și tendința unor acțiuni, dar și extrema instabilitate politică din țară datorată, printre altele, dificultăților lui Cuza de a guverna în cadrul unei fărâmătări administrative, a coexistenței a două structuri paralele — una la Iași și alta la București — deoarece cele două instituții armonizatoare — Comisia Centrală și Curtea de Casație — erau insuficiente. Colecția furnizează, de asemenea, o imagine despre sursele gîndirii politice din acei ani, direcțiile preconizate pe plan instituțional, cadrul social conceput pentru o viață politică modernă deschisă spre toate straturile sociale, modul preconizat pentru depășirea limitelor politice interne impuse de

Convenția de la Paris din 1858, devenită constituția Principatelor Unite.

Pe planul politicii externe și al diplomației românești moderne născută tocmai în acei ani ai luptei pentru unificarea administrativă, volumul oferă informații privind organizarea activității și agenților de peste hotare, relațiile deosebit de contradictorii cu Poarta și cu puterile garante etc. Demne de atenție sunt acele date despre raporturile autoritatilor românești cu supușii străini, o burghezie comercială și industrială în formare, dar și profesioni liberale, alcătuită parțial și din autohtoni, care scăpu parțial de sub controlul jurisdicțional și fiscal al statului național. Problema aceasta era veche, ea agravându-se din punctul de vedere al statului național tocmai în acei ani, fără însă a fi complet soluționată, deoarece depindea în mare măsură de statulul extern al țării, îndeosebi de menținerea suzeranității otomane. În același context de informație s-ar putea menționa legăturile ale românilor cu revoluționari poloni și unguri, precum și rolul statului național român în mișcarea bulgară de renaștere națională.

Prin informația vastă oferită, noul volum de inedite se adaugă zestre documentare existente privitoare la Unirea Principatelor, contribuind la amplificarea imaginii noastre despre unul dintre cele mai importante momente ale devenirii românești din epoca modernă. Folosindu-se de indicele de nume și locuri, dar și de numeroasele adnotări infrapaginale de absolută utilitate, neîndoilenic că specialiștii unei ascemenea perioade vor găsi date și indicații suplimentare pentru nuanțarea sau chiar dezvăluirea unor aspecte caracteristice ale luptei pentru crearea unei administrații unitare în răstimpul 1859–1861. Si tocmai pentru a fi realizat o colecție documentară de o asemenea însemnatate, cei trei autori merită întreaga noastră gratitudine.

Apostol Stan

* * * *Izvoare privind evul mediu românesc. Tara Hațegului în secolul al XV-lea (1402–1473).* Introducere, ediție îngrijită, note și traduceri de Adrian Andrei Rusu, Ioan Aurel Pop, Ioan Drăgan, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, 388 p. cu o anexă, hartă și 16 figuri.

După o lungă pauză, trei tineri istorici clujeni au reluat inițiativa editării unor corpusuri de documente privind istoria unei provincii românești în secolul al XV-lea. Această inițiativă este binevenită mai ales

după apariția substanțialei monografii a lui Radu Popa (*La începuturile evului mediu românesc. Tara Hațegului*, București, 1988) în care s-a văzut că de necesară este accesibilitatea documentelor din epoca lui Iancu

de Hunedoara și Matia Corvin pe baza cărora se poate continua istoria locală a acestei provincii transilvănene.

În istoriografia noastră, mai ales în cea ardeleană, a avut o veche tradiție editarea unor corpusuri de documente referitoare la unele teritorii bine definite. Dacă în trecut s-au întocmit asemenea colecții pentru Maramureș, Tara Făgărășului sau Banat, în perioada anilor 80 am asistat doar la continuarea diplomatarilor referitoare la istoria sășilor și secuilor transilvăneni. Istoricii Adrian A. Rusu, Ioan Aurel Pop și Ioan Drăgan au preluat activitatea de editare a documentelor hațegane, muncă începută încă de József Kerecny, Ștefan Moldovan, Iacob Radu și de unii istorici maghiari, îndeosebi cei grupați în Societatea istorică de la Deva. În introducere autorii constată cu regret dispariția arhivelor ale mai multor familiile nobiliare de obârșie românească, dar au reușit să depisteze locul de păstrare actual al arhivelor familiilor Cindești (Kendeffi), Arca, Sărăcin, Mușina, Mara, Nopcea, Nălați și altele. Aceste arhive azi fiind dispersive în mai multe orașe și chiar țări, editorii documentelor hațegane le-au depistat atât pe cele păstrate la Cluj, Alba Iulia, Tîrgu Mureș și Deva, cit și cele de la Budapesta sau Bratislava.

Așa cum prezintă editorii, analiza documentelor latine publicate în text original și în traducere română dezvăluie dimensiunea cantitativă și calitativă a nobilimii hațegane, întregiri genealogice, contribuția la lupta antiotomană și prezența elementului militar din Hațeg în cuprinsul regatului maghiar, transformarea cnezelor în nobili. Izvoarele menționează legături cu Banatul, restul Transilvaniei și cu cei din Oltenia, înregistrează elemente de cultură slavo-română și latină precum și date despre preoți, avocați, notari și umaniști. La începutul volumului se dă lista celor 294 de izvoare din care cca. două treimi erau pînă acum parțial sau integral inedite. Numai documentele inedite au fost integral traduse în limba română, iar traducerea succede de fiecare dată originalul.

Sigurele observații ce le facem la finele acestei recenzii se referă exclusiv la indice.

Acesta este întocmit destul de superficial și cu multe scăpări. Astfel despre Apșa se menționează doar că se află în comitatul Maramureș, dar omite faptul că actualmente aparține Ucrainei Subcarpatice (309). Din indice nu reiese că episcopia de Bács azi se află în Voivodina din Iugoslavia, iar comitatul Bereg de asemenea este în Ucraina. Satul Bodoc nu este în județul Harghita și se află în Covasna (310).

Localitatea Bulch (p. 311) este identic cu Bulci de lingă Lipova, în evul mediu aici a fost o abatie catolică. Budiul din județul Mureș (p. 311) azi se numește Papiu Ilarian; Localitatea Chery (doc 59) este identic cu localitatea Dubova din județul Timiș. Localitățile din Ucraina (U.R.S.S.) cind se dau după ortografiă maghiară (de ex. Gyula doc. 259), cind după cea ucraineană (Munkacevo doc. 113). Localitatea din sudul Ungariei se numește Kalocsa și nu Kallócsa (p. 315) Despre Kiswarda se precizează doar că este localitate (p. 316), dar omite a se preciza că se află în Republica Ungară. Este o mare inconveniență în privința apartenenței actuale ale unor localități, mai ales la cele care în evul mediu aparțineau părții de nord a regatului ungar. Despre localitatea Nagymihály (318) nu se precizează că este identic cu Michalovce din Cehoslovacia, dar despre Nitra aflăm că este în R.S.C. Despre Pesta (319) se spune că este localitate în R.P.U. fără a se preciza că este parte componentă a orașului Budapesta. Din indice nu reiese că Poarta de Aur (p. 320) este identic cu Zlatița (p. 324). Localitatea Szöllős du Ugocea este identică cu orașul Vinogradov din Ucraina (p. 322).

Sperăm că în al doilea volum aceste neajunsuri ale indicelui vor fi eliminate. După Revoluția din decembrie se va putea vorbi mai liber despre contribuția preoțimii greco-catolice din Tara Hațegului, sau despre treccerea la catolicism al elitei românești. Sperăm că de acum și tipărirea și legarea acestor volume de documentare va fi mai pretențioasă, deoarece acestea trebuie să constituie tomuri solide, bine legate, pentru a fi apte la o cercetare de lungă durată.

Paul Binder

* * * *Kunsthistorisches Museum Vienna, Guide to the Collections*, Verlag Christian Brandstätter, Wien, 1989, 431 p. + 747 il.

Alături de muzeee celebre precum Louvre din Paris, Ermitaj din Leningrad, Metropolitan Museum of Art din New York, Prado din Madrid, British Museum din Londra,

Zwinger din Dresda, Kunsthistorisches Museum din Viena se înfățișează ca unul din cele mai mari depozitare de valori ale umanității. 24 autori concură la alcătuirea unui

ghid de o rară valoare artistică și a unui util instrument de lucru pentru istoricilor trecutului.

Edificiul a fost ridicat între 1871–1891 de către arhitecții Karl Hasenauer (1833–1894) și Gottfried von Semper (1803–1879) pe faimoasa Ringstrasse din Viena, ce a dat strălucire domniei lui Franz Iosif la sfîrșitul secolului trecut. Inițial fiind parte integrantă a unui ipotetic palat imperial, au fost concepute două muzeu pentru a adăposti numeroasele colecții imperiale ale familiei de Habsburg de la palatele Schönbrunn, Belvedere și Hofburg. Construcția a fost începută în 1871 și în 1880 era gata doar fațada. În ansamblu a luat naștere o capodoperă arhitectonică, din nefericire nefinalizată conform proiectelor și în care frescele, grupurile statuare, picturile, porticele, decorațiile interioare se îmbină armonios cu exponatele. Au contribuit între alții la decorarea sa August Eisenmenger, Friedrich Schönbrunner, Julius Berger, Viktor Tilgner, Michael von Munkacsy, Hans Makart, frații Klimt, Franz Masch.

Ghidul cuprinde în mod detailat colecțiile muzeului. Cea privind arta egipteană și Orientul Apropiat (p. 17–58) adună obiecte din săpăturile arheologice ale lui Eduard Glaser și cele de la Gizeh, precum și nu mai puțin cunoscuta colecție Miramar. Sunt inventariate astfel statui, fresce, sarcophage, inscripții, coloane și stele funerare, obiecte de cult și de podoabă. Una din cele mai importante din lume este colecția de antichități grecești și romane (p. 59–119). Din epoca bronzului și pînă în secolul al VII-lea sunt

expuse ceramică, statuete, sculpturi și basoreliefuri, mozaicuri, care rituale de diferite mărimi, tezaure și obiecte paleocreștine, precum și o impresionată colecție de geme. Colecția de sculptură și arte decorative (p. 120–233) se remarcă prin calitatea artistică, rafinamentul și finețea obiectelor prezente – faianțerie, sticlărie, tapiserie, sculpturi și piese incrustate în fildeș și metale. La baza sa se află colecțiile păstrate la Kunstkammern, printre care și cea a lui Rudolf al II-lea de Habsburg, reorganizate apoi de Iosif al II-lea și în 1875. Galeria de picturi (p. 234–352) relevă talentul deosebit de colecționari al foștilor monarhi rezidenți la Viena. Deși inegal reprezentate se intilnesc toate școlile de pictură de la Breughel, Rubens și Van Dyck la quattrocento, renascentism și artă modernă. O secțiune importantă este dedicată colecțiilor de monede (p. 353–369), vechi instrumente muzicale (p. 368–386), arme și armuri (p. 387–431). O precizare se impune pentru expoziția numismatică care rămîne una din cele mai numeroase din lume și în care poți afla monede grecești, romane, bizantine, pfenigi, grosi, taleri și livre.

Ghidul de față bogat ilustrat și cu numeroase scheme, grafice și hărți pentru a ușura orientarea se impune prin calitatea sa grafică exceptională și dezvăluie încă o dată rolul Vienei de oraș al artelor, istoriei și culturii în general.

Mihai Manea

* * * *Jerónimo Zurita. Su época y su escuela*, Zaragoza, 1986, 479 p.

Lucrarea pe care dorim să o supunem atenției cititorilor din țara noastră în rîndurile ce urmează, reprezintă o culegere de studii și comunicări prezentate în cadrul Congresului național *Jerónimo Zurita. Su época y su escuela*, congres care a avut loc cu ocazia împlinirii a 400 de ani de la moartea marelui istoric aragonéz, precum și de la întemeierea Universității din Zaragoza, între 16 și 21 mai 1983.

Volumul cuprinde nouă secțiuni, prima fiind aceea a comunicărilor cu caracter general asupra vieții și activității lui Zurita, precum și asupra situației de ansamblu a Spaniei în secolul XVI (pp. 7–131).

În primele două comunicări Angel Canelas, prezintă viața și activitatea lui Zurita, principalele sale lucrări și problemele pe care le ridică analiza acestora, iar Fernando Solano se referă la formarea sa intelectuală, la ideologia sa, la lumea în care a trăit și la destinul operei sale în secolele care au urmat.

Următoarele șase comunicări se referă la situația generală a Spaniei în epoca lui Zurita. Astfel V. Pérez Moreda aduce în discuție problemele demografice arătind că se constată o creștere permanentă în toată această perioadă, dar analizează și germanii care au dus la prăbușirea din secolul următor. J. Torras Elias se referă la economia castiliană dominată de agricultură. Criza acestei ramuri, începută în 1570–1580 anunță sfîrșitul expansiunii seculare a economiei castiliene și ea a fost determinată de mai mulți factori printre care: cheltuielile tot mai mari ale coroanei, fiscalitatea excesivă care a inhibat sectoarele productive, creșterea populației neproductive, parazitare. La rîndul său Bartolomé Benassar, analizind societatea spaniolă, scoate în evidență principalele inegalități cu care aceasta era confruntată. După opinia sa sunt patru tipuri de inegalități: mărimea populației, care impune o anumită structură eco-

nomică și socială, condiția juridică, originea etnică și religioasă și situația economică.

P. Molas Ribalta abordează problematica sistemului politic spaniol, scoțind în evidență factorii care au contribuit la unificarea dinastică a țării, principalele direcții ale politicii interne și externe a Regilor Catolici. Cultura spaniolă este subiectul comunicării lui M. Avilés Fernández care își propune să analizeze căt de mult lipsește o monografie majoră în acest domeniu, precum și dificultățile care au impiedicat și împiedică elaborarea unei istorii a culturii spaniole în epoca modernă. Pentru autor cultura trebuie considerată ca un fenomen social a cărui valorizare trebuie să se facă în cadrul propriului său context. În fine, cel ce încheie această primă secțiune este E. Balaguer Perigüell care se ocupă de raportul dintre factorii sociali și activitatea științifică din Spania. El arată că în societatea spaniolă din secolul XVI componenta modernă a organizării științifice se sprijină pe două instituții fundamentale: puterea regală și cea municipală, în timp ce componenta tradițională continuă să se bazeze pe biserică și nobilime, dar este în pierdere de teren. Este subliniată de asemenea legătura intrinsecă dintre factorii sociali, politici și economici și știință.

Următoarele două secțiuni intitulate *Zurita* (pp. 137–156) și *Scoala lui Zurita* (pp. 159–189) se ocupă direct de opera marelui istoric, precum și de influența sa asupra istoriografiei spaniole ulterioare. Astfel Maria Isabela Artur analizează un izvor foarte important, necunoscut pînă acum dar folosit de Jerónimo Zurita, și anume *El nobiliario de Aragón*, compus de Pedro Garcés de Cariñena în 1397. Apoi L. Salabert Fabiani se referă la imaginea Franței și a francezilor aşa cum apare ea în principala lucrare a lui Zurita, *Anales de la Corona de Aragón*. Fiind cronicar oficial el este preocupat de obiectivitatea afirmațiilor sale, lucru care este valabil și pentru cel mai important inamic al Spaniei de atunci, Franța. Accentele, uneori mai critice, la adresa politicii franceze nu vin în contradicție cu această afirmație.

Joséfa Arnall Juan întreprinde o interesantă investigație a bibliotecilor mănăstirești aflate în momentul de față în biblioteca Universității din Barcelona, ajungînd la concluzia că toate acestea conțin opere ale lui Zurita și ale continuatorilor săi, iar Dolores Palau Berna analizează influența lui Zurita asupra lucrării lui Melchor de Macanaz (1670–1770), unul din principalii miniștri ai lui Filip V, intitulată *Drepturile regilor aragonezi*, în care se preținde o consolidare a drepturilor regale în dauna așa-numitelor *fueros* (privilegii) aragoneze. Ultimele comunicări de la secțiunea a III-a, cele ale lui H. Buesa Conde

și E. Solano Comón se referă la activitatea a doi istorici importanți ai vremii, la Pedro Villacampa, contemporan cu Zurita, și la Porter y Casanate, cronicar oficial al Aragonului între 1669 și 1677, influențat într-o măsură foarte importantă de opera marelui istoric aragonez.

Următoarea secțiune, cea de-a IV-a, se referă la cîteva aspecte demografice ale societății spaniole (pp. 193–231) și cuprinde două comunicări. În prima dintre acestea M. Alfonso Rincón se ocupă de populația Sevillei și a zonei înconjurătoare, arătînd că traficul comercial cu Lumea Nouă a favorizat o relativă prosperitate economică, o creștere a producției agrare, a nivelului de viață, precum și o expansiune demografică importantă. Astfel, în 1588, orașul avea 140 000 de locuitori, iar întreaga provincie 576 000, dar după 1591 încep să se manifeste semnele unui declin pentru toate planurile. Cea de-a doua comunicare, a lui Álvarez García, analizează evoluția demografică a localității Caracena din Extremadura, localitate dispărută în secolul XIX. Concluzia autorului este că populația de aici cunoaște o creștere moderată în secolul XVI, dar epidemia de ciumă bubonică care se declanșează la 1597 marchează începutul unui declin demografic constant.

Secțiunea a V-a a lucrării are în vedere viața economică a Spaniei secolului XVI cuprinsind șase comunicări (pp. 235–279). Enrique Mut Reinolă aduce în discuție aspectele demografice și economice ale tîrgului Olot. Aici se constată o creștere puternică a populației în secolul XVI, de la 1500 la 5000 de locuitori, iar din punct de vedere economic este adus în discuție tratatul de colaborare economică încheiat la 10 ianuarie 1571, între locuitorii tîrgului și țărani din împrejurimi, ceea ce explică raporturile economice dintre populația urbană și cea rurală existente și în alte părți ale țării. R. Ferrero Mico se ocupă de veniturile municipale ale Valenciei în prima jumătate a secolului XVI și urmărește două aspecte principale: primul referitor la organizarea finanțelor, a veniturilor și cheltuielilor, iar cel de-al doilea se referă la compozitia oligarhiei municipale care domină finanțele. Concluzia sa este că aici puterea economică și politică sunt intim legate una de cealaltă. J. Gómez Zorraquino abordează problematica schimburilor economice dintre Aragón și Franța, arătînd că la baza acestor relații se află exportul aragonez de lînă și exportul francez de drobușor, o plantă folosită pentru extragerea de coloranți, iar J. Pla Alberola se ocupă de analiza rentelor nobiliare din zona cuprinsă între Alicante și Valencia, zonă locuită masiv de morisci. Aceste venituri sunt stabilite în secolul XVI dar scad brusc după 1609, anul expulzării moriscilor. Evo-

Iuția prețurilor la Zaragoza între 1500 și 1525 este analizată de María del Pilar Gay Molins care constată că mărirea prețurilor la cereale și la materialele de construcții nu este însoțită de o creștere corespunzătoare a salariilor zilierilor din agricultură și construcții, lucru care nu se întâmplă cu alte categorii sociale ca medicii, avocații etc. Este vorba de fapt de un fenomen inflaționist ale cărui principale victime sunt categoriile sociale sărace ale populației salariați. În încheierea acestei secțiuni Manuel Latorre Ciria aduce în discuție proprietățile catedralei din Huesca. El arată că veniturile acestei catedrale sint de două categorii; cele rezultante din decima ecclaziastică, care sunt și cele mai mari, dar și cele care rezultă din exploatarea unor proprietăți urbane și rurale. Însă faptul că aceste proprietăți sunt exploatațe după principii feudale face ca pondera lor în veniturile totale ale catedralei să fie numai de 3,46 %, ea scăzând și mai mult după 1570.

Societatea spaniolă din secolul XVI constituie subiectul celei de-a șasea secțiuni a volumului (pp. 283–337). L. Salabert Fabiani se ocupă de lupta propagandistică dintre Spania și Franța și despre imaginea războiului așa cum apare ea în societatea spaniolă a vremii. El arată că literatura spaniolă critică mai ales jefuirea orașelor, chiar și atunci cind acest lucru este înfăptuit de trupele spaniole. Dar în același timp ea contrapune pe spanioli, ca exponenti ai „imperiului binelui”, francezilor, ca exponenti ai „imperiului răului”, care nu au nimic sfint și violeză pînă și drepturile bisericii și ale celor lipsiți de apărare. Populația activă a orașului Gerona, așa cum rezultă ea din recensămîntul din 1534, este analizată de Josep Clara. Acest recensămînt trasează principalele linii ale dezvoltării unei societăți preindustriale a cărei activitate se desfășoară în trei direcții: producția alimentară, textilă și construcțiiile care ocupau 60 % din populația activă a orașului. Contractele de înmuncă ale copiilor între 5 și 12 ani constituie tema comunicării lui María Crenades Grinán. Aceste contracte, după părerea autoarei, au fost o modalitate de a înlocui sclavia, ele menținîndu-se pînă la începutul secolului XX. De asemenea, pe baza acestor contracte este analizat mecanismul de funcționare a breslelor, mecanism care, cu mici modificări, se va menține pînă în secolul XIX.

Un studiu deosebit de interesant este cel realizat de Vicente Gil Vicent referitor la prezența cărții în societatea rurală valenciană între 1526 și 1598, luîndu-se ca model așezarea Castelló de la Plana. Autorul își propune să urmărcască modul de penetrare a culturii scrise în societatea rurală, caracteristicile mediilor culturale oficiale și publice locale,

posesia cărților ca indicator posibil al lecturii și al cititorilor, direcțiile principale ale circuitului comercial al cărții. De asemenea își propune să analizeze interesele intelectuale reflectate în fondurile bibliografice ale fiecărei biblioteci și în ce măsură vor fi astfel întrevăzute curentele de gîndire umanistă, reformistă, erasmiană și contrareformistă.

Ultimle două comunicări ale acestei secțiuni aparțin lui E. Serrano Martín, care se ocupă de proprietățile aragoneze ale ordinului de Calatrava și lui Sara Cunchillos, care analizează viața de zi cu zi a micii localități aragoneze submontane Adahuesca.

Secțiunea următoare, a șaptea (pp. 341–380) abordează problemele politicii interne spaniole din epoca avută în vedere. M. Torras i Ribe face o intercasă investigație asupra sistemului electoral municipal prin trageră la sorti. Inițial acest sistem a fost introdus pentru a înlocui cooptarea și deci de a se opune tendințelor oligarhiei municipale de a pune mină pe monopolul puterii. Dar treptat acest sistem a început să fie manipulat de monarhie care urmărește, pe această calc, să-și extindă controlul asupra orașelor. M. Arroyas Serrano analizează același sistem dar numai în cazul orașului Castellón. Pérez de Tudela se oprește asupra negocierilor din 1528 și 1533 dintre orașele valenciene și Carol Quintul, negocieri care elinînd ultimele efecte ale răscoalci din 1521–1523, Jaoquín Gil Sanjuán abordează problema libertăților și autonomiei de care beneficiau universitățile spaniole, iar María González Miranda ajunge la concluzia că răscoala de la Zaragoza, din 1504, din parohia San Pablo a fost rezultatul direct al foamei generată de politica expansionistă pe care Regii Catolici încep să o ducă acum.

Ultimle două secțiuni ale volumului de față se referă la cultura (pp. 383–463) și la știință și tehnica spaniolă din secolul XVI. F. Mateu y Llopis se ocupă de Honorato Joan, unul din principali corespondenți ai lui Zurita, G. Pasamar Alzuria se oprește asupra manierei în care secolul XVI s-a reflectat în istoriografia și ideologia spaniolă din deceniul 1940–1950, Josefina Mateu Ibars scoate în evidență activitatea culturală a viceregelui aragonz Artal de Alagón, Dolores Mateu Ibars arată că atât Carol Quintul cit și Filip al II-lea au incurajat dezvoltarea arhivelor, precum și redactarea unor importante inventarii, printre care și celebrul *Libro de Enajenaciones del Real Patrimonio*, Pilar Gay Molins analizează cultura zaraigozană din intervalul 1500–1525, María Carmen Larrucea se oprește asupra promisiunii acordate de Filip II spitalului Santa Cruz din Barcelona de a deschide un teatru

care să-i completeze veniturile, Manuel Capel Margarito se oprește asupra personalității lui Ambrosio de Morales, unul dintre cei mai renumiți istorici contemporani cu Zurita, care a introdus în cercetarea istorică noi izvoare, cum ar fi monedele, inscripțiile și descoperirile arheologice, J. Luís Portillo analizează răspindirea și tipărirea cărții aragoneze la Sevilla, oraș cu o cultură dezvoltată, iar M. García Iberni abordază fenomenul muzical în Zaragoza secolului XVI. În fine, ultima comunicare cuprinșă în volum, cea a lui Carmen Gómez Urdáñez se referă la artiștii ingineri din Zaragoza, autoarea considerând că se constată o mare întrepătrundere între artă, știință și tehnică.

În ansamblu, deși nu toate comunicările sunt de valoare egală, putem afirma că lucrarea pe care ne-am luat permisiunea, să o prezentăm pe scurt, cititorilor din țara noastră repre-

zintă o reușită incontestabilă. Ea marchează un moment de seamă al cercetării istorice spaniole contemporane, cuprinde cele mai noi investigații și abordări ale istoriei spaniole din secolul XVI, cu o privire specială asupra Aragonului. Se constată de asemenea mareea varietate a problemelor luate în discuție pe lângă personalitatea, activitatea și influența pe care Zurita a avut-o asupra istoriografiei spaniole, chiar și în secolul nostru, săturate cu aspecte economice, sociale, politice și culturale, cele demografice și de mentalitate specifice vremii marelui istoric. În concluzie o carte interesantă care reflectă în bună măsură stadiul actual al cercetării istorice spaniole, precum și problemele care-și aşteaptă încă răspunsul.

Eugen Denize

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare și critică științifică, sumarul este completat cu rubricile: probleme ale istoriografiei contemporane, opinii, recenzii, note bibliografice și Viața științifică în care se publică materialele privitoare la manifestările științifice din țară și străinătate și sint prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterele infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului. Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de Redacție, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71246.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI

— SERIA ARTĂ PLASTICĂ

— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART

— SÉRIE BEAUX-ARTS

— SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Genealogia și demografia istorică.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Avatarurile unui concept: monopolul comercial otoman asupra țărilor române.

Considerații privind cauzele prăbușirii Veneției.

Producția și comerțul de hîrtie la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Mărturii franceze privitoare la români în epoca de la 1821.

Carte și societate în București la începutul epocii moderne.

C. A. Rosetti. Mărturii inedite.

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Ecoul unor evenimente istorice românești în presa norvegiană.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Din istoria Universității din București în perioada 1864—1940.

Instalarea cablului submarin Constanța — Constantinopol și Convenția româno-germană din 1899.

Convenții comerciale ale României cu statele din sud-estul european în ultimul sfert al secolului XIX.

Aspecte privind comerțul exterior al României în ajunul primului război mondial.

Puncte noi de vedere privind semnificația anului 1918.

Cooperăția românească interbelică dintre deziderat și realitate.

Tratatul de comerț și navigație româno-englez din 6 august 1930.

Pozиția statelor europene față de războiul italo-etiopian văzută de diplomația S.U.A.

Utilizarea metodelor statistice în analiza asocierii între fenomenele istorice.

RM ISSO 567—630